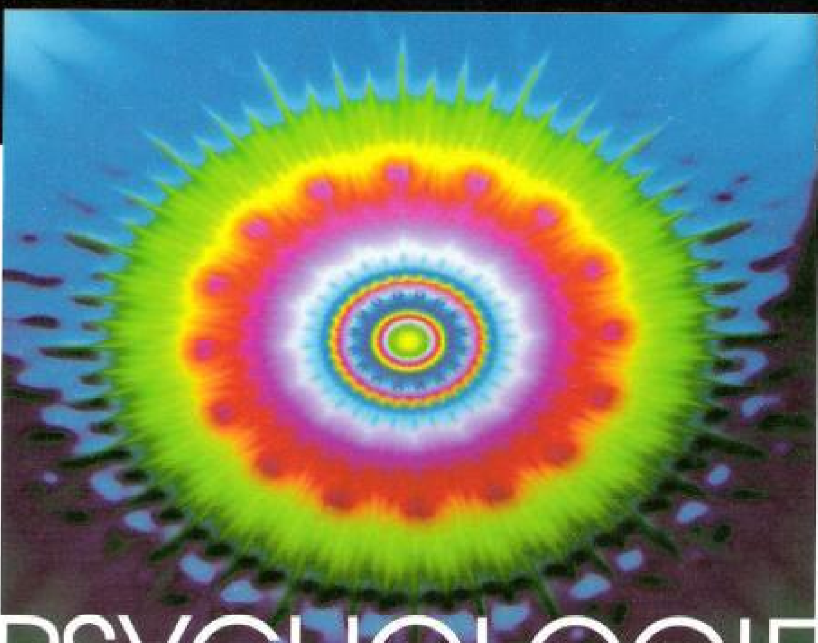
PETR BAKALÁŘ

PSYCHOLOGIE ROMŮ

Volné pokračování knihy
TABU V SOCIÁLNÍCH VĚDÁCH

KONTROVERZNÉ

Petr Bakalář

PSYCHOLOGIE ROMŮ

Petr Bakalář

Psychologie Romů

VOTOBIA PRAHA

ISBN 80-7220-180-8

Obsah

Motto:
Z nepoznaného vychází strach, z poznání pochopení.

Úvod

Romská psychika se v některých aspektech odlišuje od psychiky neromů. V každodenní praxi se projevují odlišné vzorce chování a jednání, které je třeba chápat jako přímé důsledky specifických rysů a dekódovat je na základě znalostí horizontů romské psychiky. Napsání této knihy je prvním krokem k pochopení celé problematiky v širším teoretickém kontextu. Je zřejmé, že mnoho z toho, co je zde uvedeno, je možné doplňovat a upřesňovat. Přesto považuji tuto práci za první systematický pokus porozumět romské problematice z hlediska moderní psychologie.

První část publikace - *Romové a r-strategie* - je pokusem o analýzu specifik romského etnika z hlediska moderní psychologie a sociobiologie. Hlavním záměrem autora je zkoumat Romy v souvislosti s tzv. *K*- a *r*- životními strategiemi. Práce vychází z teoretické koncepce navržené Rusthonem (Rusthon, 1988, 1997) a poprvé v souvislosti s Romy zmiňované u Bereczkeiho (1993).

Na úvod je třeba uvést, že se autorovi nepodařilo shromáždit všechna potřebná data, která by ke konečnému zhodnocení potřeboval, a že tedy zbyla řada bílých míst, která, jak doufá, budou v budoucnu doplněna lidmi, kteří se romskou problematikou profesionálně zabývají.[1]

Druhá část textu - *Vybraná témata z psychologie Romů* - zkoumá některé další aspekty romství, které však již nejsou pro teoretický koncept tzv. *životních strategií* centrální (nicméně obě dvě části se volně doplňují).

Nedostatky této práce je třeba připsat na vrub především:

1. Faktu, že autor romskou problematiku studoval výhradně teoreticky, tj. za použití prací jiných (většinou českých romistů, sociologů, psychologů apod.) a proto mu chybí osobní zkušenost.[2]
2. Nedostatečnému počtu vědecko-empirických prací o Romech, což je dáno jednak bojkotem některých typů výzkumů, a jednak tím, že na velkou část romské populace lze jen velmi obtížně aplikovat běžné psychologické testy. Z tohoto důvodu (a ne z důvodu předpojatého výběru) se uváděná data často vztahují k různým skupinám Romů (a v různých časových obdobích).
3. Obtížnosti mluvit o Romech obecně vzhledem k existenci různých skupin Romů, které se navzájem liší.[3]
4. Nezájmu o spolupráci ze strany specialistů, kteří se u nás romskou problematikou zabývají (např. *Centra pro výzkum vývoje osobnosti a etnicity* v Brně).

Vzhledem k dnešnímu politicky podbarvenému informačnímu embargu na údaje týkající se Romů (zvláště na asociální jednání části Romů) je obtížné získat ověřené informace - byly zrušeny statistiky, které by evidovaly vztahy etnicity a kriminality, porodnosti, sociálních podpor atd. Dalším problémem je, že většina Romů se oficiálně k romské národnosti nehlásí.

Frištenská et al. (1999) upozorňují na absenci systematického vědeckého výzkumu v oblasti romské problematiky a na to, že došlo k vytvoření atmosféry určité politické ožehavosti tohoto tématu, která je dána obavami z kritiky rasového kontextu výzkumu a uvádějí:

> *Takové kritiky také na několika sporadických vědeckých diskusích ze strany romských reprezentací zazněly tak ostrým tónem, ze omezily podstatně zájem o dané téma. V podstatě se naplnila představa, že jen romské reprezentace samy mohou být v této oblasti činné a mají monopol na informace.*

Dále uvádějí, že na základě tohoto informačního vakua se místo tzv. tvrdých dat disponuje odhady a polopravdami, které mnohdy předčí realitu a neumožňují reálný stav vysvětlit a na základě tohoto vysvětlení koncipovat kroky k řešení.

Použité zdroje

Zdroje, ze kterých jsem čerpal, se dají rozdělit do těchto kategorií:

1. Empirické údaje týkající se antropologických znaků, genetiky, demografie, kriminality, nezaměstnanosti, IQ apod. (např. Bernasovský a Bernasovská, Ferák, Malá, Ferjenčík, Štěchová, Vítek).
2. Texty našich a zahraničních romistů, převážně neempirické povahy (např. Davidová, V. Ševčíková, Fraser, Hübschmannová,[4] Tomová, Lakatošová).
3. Práce našich psychologů, pedagogů, psychiatrů, sociologů a sociálních pracovníků (např. Říčan, Olejár, Klíma, Medvecká).
4. Práce zahraničních odborníků řadících se do sociobiologického směru (např. Bereczkei, Rusthon, Draper, Lynn, MacDonald).
5. Práce forenzních psychiatrů a psychologů (např. Hlubocký, Franek).[5]

IVTT

Budu pochopitelně vděčen za všechny korekce a návrhy, jichž se mi dostane. Můžete je adresovat na bakalar.petr@volny.cz. Za účelem výměny názorů a prezentací dalších informací, které se do knihy z prostorových a časových důvodů již nedostaly, byla zřízena diskusní webová stránka *Institutu pro výzkum tabuizovaných témat* www.ivtt.net.

Petr Bakalář

POZNÁMKY

1. Práce je volným pokračováním *Tabu v sociálních vědách* (Bakalář, 2003a), konkrétně kapitoly *Rozdíly mezi rasami.* V publikaci je podán podrobnější výklad k řadě zde jen letmo zmíněných témat, jako např. problematika IQ, selekční vlivy prostředí, teorie stereotypů apod.

2. To však na druhou stranu zajišťuje jistou neutralitu a větší odstup, než kdyby byl můj názor determinován jedním typem profesní zkušenosti s Romy. Tomuto problému musí čelit např. folkloristé, indologové, forenzní psychiatři.

3. Romové žijící v ČR se dělí do několika skupin. Liší se různými normami, zvyky, způsobem života. Mezi sebou mají napjaté vztahy. Podle Horváthové (1998) jsou to tyto skupiny:

- slovenští Romové, tzv. Romungro (65-80 %),
- olašští Romové, tzv. Valachrom (10 %),
- čeští a moravští Romové,
- maďarští, tzv. Ungrikorom,
- němečtí, tzv. Sinti.

Každá z těchto skupin se dělí do několika rodů, z nichž každý má v rámci skupiny určitou pověst. Tak např. olašští Romové se (Lakatošová, 1994) dělí na:

BOUGEŠTI - nejváženější, muži z tohoto rodu usedají do čela *„cikánského soudu" - krísi;* chytří lidé, umí vystupovat ve společnosti.

LOULEŠTI - je mezi nimi mnoho zpěváků a tanečníků; nenechají si od nikoho nic líbit.

PENKOŠTI - žijí ze dne na den, nemyslí na budoucnost.

BEJÁŠA - pocházejí ze Švédska, mají obchodní talent a dobře zpívají.

Domnívám se, že pro naprostou většinu psychologických a sociologických výzkumů prováděných v ČR je dostatečné definovat Roma *„jako osobu, která se svými antropologickými znaky (tmavší barvou pokožky, vlasů apod.) odlišuje od české populace a je vnímána jako příslušník romského etnika".* V určitém kontextu je prospěšné rozlišovat termíny jako Rom, poloviční Rom, event. částečný Rom, Jiné definice - nositel romské kultury (event, subkultury), člen národa, ten, kdo se cítí být Romem - považuji za podružné.

4. Hübschmannová je naše významná romistka a často na její práce v této publikaci odkazuji. Bohužel se však zdá, že má tendenci Romy idealizovat a nepohodlné skutečnosti vytěsňovat. Např, Študent (2000) píše, že podle ní *„jsou její cikánští oblíbenci nejušlechtilejší, nejvelkorysejší, nejpřátelštější atd. lidé, s nimiž se setkala".*

5. Tito autoři často referují o romské problematice stylem, který má daleko k neutrálnímu popisu. Na druhou stranu mají bohaté - byt i jednostranné - zkušenosti, jejichž absence by v publikaci, která se zabývá psychologií Romů, byla na škodu. Bylo by však samozřejmě chybou z jejich příspěvků usuzovat na charakter celé romské populace.

A.
Romové a *r*-strategie

Teoretický úvod: *K*- a *r*-strategie

K- a *r*-strategie

V přírodě se setkáváme u organismů v podstatě se dvěmi odlišnými životními strategiemi a to se strategií *K*- a se strategií *r*-. Obecně se dá říci, (Storch & Mihulka, 2000) že:

- *K*-stratégové jsou organismy přizpůsobené víceméně stabilnímu prostředí, v němž mohou jejich populace růst až do doby, kdy si jedinci začnou vzájemně konkurovat v získávání zdrojů;
- *r*-stratégové jsou organismy přizpůsobené proměnlivému prostředí, v němž populace nedosahují nosné kapacity prostředí. Jedinci zde proto netrpí následkem konkurence a nedostatkem zdrojů, ale umírají právě vlivem proměnlivosti prostředí. Jsou tak zvýhodněni ti, kteří se rychle rozmnožují a produkují hodně relativně méně kvalitního potomstva.

Flegr (1998, s. 17-18) uvádí, že existence *r*- a *K*-strategie byla odvozena z terénních pozorování a že teoretické pozadí celého fenoménu je zatím nejasné.

K-strategie

Tato strategie se uplatňuje v relativně stabilním, předvídatelném prostředí s dostatkem prostředků pro život. Organismy žijící v těchto podmínkách:

1. mají méně potomků (sází na kvalitu),
2. věnují se výchově potomků,
3. mají pevnější párové a vůbec společenské vazby,
4. nemají potřebu podstupovat velká rizika,

5. mají delší průměrnou délku života,
6. mívají větší tělesné rozměry.

r-strategie

Tato strategie se uplatňuje v nejistém, rychle se měnícím prostředí s nedostatečnými prostředky pro život. Organismy žijící v těchto podmínkách:

1. mají více potomků (sází na kvantitu - vyšší maximální rychlost množení, rozmnožují se dříve, potomci nejsou příliš životaschopní, velikost populace silně kolísá v čase),
2. méně se věnují jejich výchově,
3. mají slabší sociální vazby,
4. praktikují riskantní způsoby chování (např. u lidí zvýšená kriminalita),
5. mají vyšší míru agresivity a soutěživosti,
6. mají kratší průměrnou délku života,
7. mívají menší tělesné rozměry.

Obecně se dá říci, že *r*-stratégové využívají příznivá období (dostatek zdrojů) k maximálnímu množení. Mnohé ze svých potomků ztratí v důsledku nečekaných „ekologických katastrof", ale čím více jich mají, tím více zvyšují pravděpodobnost, že alespoň někteří přežijí. Z tohoto důvodu mají také tendenci se množit více, než umožňuje nosná kapacita prostředí. Na druhou stranu *K*-stratégové obvykle tuto míru nepřekračují.

Teoretický model *r*- a *K*-strategie aplikoval na lidské populace poprvé Rushton (např. 1988,1997), který uvádí, že nejvíce *r*-selektovanou skupinou jsou negroidé, mongoloidé jsou nejvíce *K*-selektovanou skupinu a europoidé jsou uprostřed.

Environmentální *r*- a *K*-strategie

Otázkou je, jakou roli při adaptací určité strategie hraje genetická výbava a jakou environmentální vlivy. Zdá se, že v průběhu evoluce byla vyselektována flexibilní behaviorální strategie, která reaguje na environmentální fluktuace prostředí. Mezi klíčové environmentální vlivy patří nepředvídatelnost získávání zdrojů (např. v rodinách bez otců) a sociální nejistota obecně. Tyto podmínky slouží jako spouštěč pro *r*-strategii chování - vyšší fertilitu a mortalitu, raný začátek sexuálního života, promiskuitu, nestabilní párové vazby a tendenci ke geografické disperzi. Děti obojího pohlaví vystavené nepředvídatelnosti prostředí, nízkému příjmu, absenci autority a stabilních vztahů budou mít sklon k neúspěchům ve škole, anti-autoritářství, agresivitě, kriminalitě a promiskuitě (Draper & Harpending, 1982; Bereczkei & Csanaky, 1996). Mezi více biologicky podmíněné projevy je možné počítat např. kratší dobu těhotenství a kratší menstruační cyklus.

Rozdíly mezi *r*- a *K*-strategií nemusí být tedy vrozené, ale mohou být důsledkem vlivu prostředí. Na druhou stranu je však nepravděpodobné, že by prostředí hrálo konzistentní roli v takových rozdílech mezi populačními skupinami, jako je velikost mozku, délka těhotenství, produkce vajíček a hormonální úroveň. Rushton (1997, s. 255) uvádí, že model složený z 50 % vlivu prostředí a z 50 % genetického vlivu více odpovídá realitě než jednostranný výklad. Ačkoli jsou tendence k tzv. *strategiím životního běhu (life-history strategies)* geneticky podmíněny, jsou také vysoce citlivé na podmínky prostředí a možnost sociální mobility.

Na tom, zda určitý jedinec (event. skupina) bude spíše *r*- nebo *K*-stratég, se podílí tři mechanismy:

1. prediktibilita získávání zdrojů,
2. vrozené dispozice,
3. efekty rané socializace.

Tyto mechanismy konstituují různé proximální prostředky pro stejný evoluční cíl: biologickou adaptaci pro dané ekologické a sociální prostředí.

Rychlá evoluce

Zásadní otázkou je, jak rychle může postupovat evoluce, tj. jak rychle může selekční tlak ovlivnit populační genofond. V posledních dvaceti letech zdokumentovali evoluční biologové některé velice rychlé změny ve zvířecích a rostlinných populacích. Tyto změny se odehrály v řádu let (tzv. *rapid evolution)* a byly odstartovány náhlými změnami prostředí. Zimmer (2003) uvádí příklady několika rybích druhů:

- Za čtyři generace, po které výzkumníci lovili z nádrže pouze největší ryby, se délka ryb zmenšila na polovinu.

- Poté, co se ryby přesadily z rybníka, kde byli predátoří, do rybníka, který byl bezpečnější, se za 11 let o 10 % prodloužila doba, ve které dosáhly pohlavní zralosti, a o 10 % se zvýšila hmotnost dospělých jedinců.
- Ryby, které žijí volně, kladou jikry spíše větší (a v menším počtu), protože ty mají větší naději na přežití, Pro ryby držené v zajetí je naopak výhodnější klást menší jikry (prostředí je příznivější) a ve větším množství. Ukázalo se, že po čtyřech generacích, které strávily původně volně žijící ryby v zajetí, byly jejich jikry o 25 % menší.

Je jistě zjednodušující tyto příklady aplikovat na lidské populace. Zdá se vsak stále zřejmější, že případy *rapid evolution* se vyskytují a není důvodu, proč by člověk měl být výjimkou.

Charakteristiky Romů jako r-stratégů

1. PŮVOD, EVOLUČNÍ HISTORIE, SELEKČNÍ TLAKY A GENETIKA

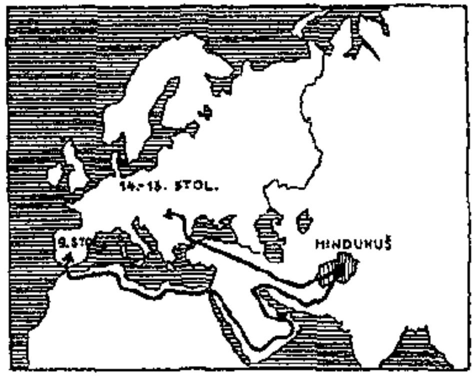
Zdá se, že Romové ve střední Evropě mají na škále *r*- a *K*-strategie blíže k negroidní rase než k europoidní (ke které ovšem patří). Bereczkei (1993), který analyzoval situaci Romů v Maďarsku, dospívá ke stejnému závěru.

Přestože Romové etnicky patří k europoidní rase, jejich evoluční historie vedla k selekci genů, které více odpovídají negroidům, tj. *r*-stratégům.

Evoluční historie se dá sumarizovat takto (Frazer, 1998):

- v Indii patřili mezi nejnižší vrstvu, tzv. nedotknutelné; všude, kam přišlí, se setkali s více či méně silnou averzí (která byla především reakcí na jejich asociální chování),
- vždy byli jako skupina socioekonomicky neúspěšní,
- ti, kteří měli blíže k hodnotám majoritních společností, asimilovali, a tím se romský genofond ochuzoval.

Graf migrace (Váňa & Pinkas, 1938)

Teoretická vysvětlení toho, proč v současné romské populaci převládají geny pro *r*-strategii, se odvíjejí od těchto hypotéz (Bakalář, 2004):

1. Klimatická teorie

Pravlastí Romů je Indie. Podle Lynna (1997) mají populace, které se vyvíjely převážně v jižní Indii, nižší IQ (tj. cca 91), než je průměr europoidní rasy. Důvodem je to, že klimatické podmínky v jižní Indii připomínaly spíše podmínky, za kterých se vyvíjela negroidní rasa. Přestože se většina autorů (Kenrick, 1998) shoduje, že Romové pocházejí ze západní, popř. severozápadní Indie (tento předpoklad je založen na jazykové analýze), není otázka jejich původu přesvědčivě doložena. Např. Malá (1984, s. 10) se domnívá, také na základě lingvistické analýzy, že jejich původ je středoindický, odkud byli silnějšími a hospodářsky vyspělejšími kmeny vytlačeni na sever. Ovšem ani v tu dobu nebyli Romové jednotným celkem.

Nejsilnější argument podporující teorii o jiném než severoindickém původu poskytují genetické výzkumy. Bernasovský a Bernasovská (1999, s. 142) uvádí, že vysoká frekvence přítomnosti alely Fy*Q0 mezi Romy poskytuje důkaz o tom, že je jejich původ třeba hledat v malarických oblastech indického subkontinentu, což vylučuje hornatou oblast severní Indie.

Sekyt (1998) v článku *Odlišnosti mentality Romů a původ těchto odlišností* popisuje prostředí, ve kterém žili Romové v Indii. Jeho článek se dá sumarizovat takto:

- příroda byla štědrá, k pouhému přežití nebylo třeba vynakládat mnoho sil,
- vedro, vlhko, množství hmyzu a prudké změny klimatu nepřály vytváření hmotných statků, vše podléhalo rychlému rozkladu; tedy nepotřebnost plánování i jeho nemožnost.

Uvedené charakteristiky prostředí jsou přesně ty, za kterých se selektují geny pro *r*-strategii.

2. Hypotéza páriů-otroků

V Indii patřili Romové mezi nejnižší společenskou třídu. Je pravděpodobné, že se tyto společenské třídy (kasty) v genetické Výbavě lišily a že čím nižší byla tato třída, tím nižší byla průměrná inteligence jejích členů. Je racionální předpokládat, že rozdíly V průměrné inteligenci mezi členy jednotlivých kast se liší i v současné Indii, údaje tohoto druhu však nejsou dostupné.

Jiným faktorem bylo otroctví, které podle některých odhadů zasáhlo více než polovinu romské populace v Evropě, zvláště na Balkáně (Hancock, 2001, s. 7). Eysenck (1971, s. 46-47) předpokládá, že otroctví má nepříznivé dopady na genofond zotročené populace. Je to proto, že otrokáři potřebují dobře manipulovatelné otroky a ti, kteří takoví nejsou, jsou likvidováni.

3. Negativní selekce

Po celou známou historii Romů probíhala tzv. *negativní selekce,* tj. Romové, kteří se blížili standardu většinových společností, ve kterých žili, asimilovali (tzv. *emigrace z cikánství).* Tato asimilace Ochuzovala a stále ochuzuje romský genetický fond.[1]

4. Efekt hrdla láhve

Efekt hrdla láhve *(bottle-neck effect)* je termín evoluční biologie. Dochází k němu tehdy, když je velikost populace zdecimována nějakým biotickým nebo abiotickým faktorem, jehož působení je pouze přechodné. Taková událost může vést ke zrychlené evoluci,

neboť genofond zakladatelské populace se může drasticky lišit od genofondu výchozí populace (např. viz Flegr, 1998, s. 42-43).

Teoreticky neobjasněné zůstává, jakou roli hrál u Romů tzv. *efekt hrdla láhve.* Zatímco u Židů měly pogromy patrně eugenický vliv (zachránili se pouze ti nejinteligentnější a byli základem pro novou generaci), u Romů jako u polokočovného národa pod stálým tlakem k *efektu hrdla láhve* s největší pravděpodobností nedocházelo. Důležitým faktorem může být rozdíl mezi přerušovanými pogromy (mezi kterými může zdecimovaná populace dorůst) a trvalou perzekucí. Nicméně pro posouzení tohoto vlivu by bylo třeba vypracovat vzorce pronásledování Židů a Romů. Ale i kdyby se ukázalo, že podobná selekce pro inteligenci u Romů v průběhu historie probíhala, byl její vliv patrně slabší než u popsaných faktorů, které měly na inteligenci romské populace negativní vliv.[2]

Genetika

Gresham, D. et al. (2001) uvádí, že jednotlivé evropské romské populace (které migrovaly ve skupinách čítajících 50-300 osob) se od sebe z genetického hlediska liší více než jednotlivé evropské populace a že vytvářejí fluidní mozaiku diverzifikovaných skupin. Tento stav je způsoben především:

- genetickým driftem (změnami v genové frekvenci v malé populaci vzhledem k náhodným fluktuacím),
- efektem zakladatele (efektem zakladatele/founder effect se rozumí založení nové populace několika málo jedinci, u nichž je díky jejich nízkému počtu vysoká pravděpodobnost častějšího výskytu jinak relativně vzácných genetických variant),
- různým stupněm admixture s okolními populacemi,
- sociálními hranicemi mezi různými skupinami Romů.

Autoři dodávají, že různost těchto skupin je zapříčiněna spíše mutacemi než odlišným geografickým původem nebo admixture.

Míra genetického admixture se u různých romských skupin liší. Stupeň zkřížení se dá zhruba určit podle barvy pokožky - čím je světlejší, tím má jedinec větší počet neromských genů. Nejčastěji ke genetické admixture docházelo z těchto důvodů:

- násilné sexuální styky,
- smíšené sňatky,

- romská prostituce.

1. Násilné sexuální styky

Např. Cohn (1973) se domnívá, že vzhledem k tomu, že Romové byli několik století v otroctví (zvláště na Balkáně), docházelo k nuceným sexuálním stykům mezi romskými ženami a jejich pány. Stupeň admixture odhaduje na 40 %.

2. Smíšené sňatky

Smíšených sňatků bylo v minulosti minimálně. Bernasovský a Bernasovská (1999, s. 160) poukazují na zákaz brát si partnera z neromské populace - kdo si vezme „bílého", je exkomunikován.

Pokud ke sňatkům docházelo, týkaly se především Romů, kteří se blížili standardům neromské populace. Dá se předpokládat, že značná část těchto dětí je vychovávána jako neromové a v dospělosti si berou neroma, čímž opouští romský genofond. Burjánek (2003) uvádí, že žijí-li Romové s partnerem, je to ve více než 96 % případů opět Rom.[3,4]

Míšenci by měli mít v průměru vyšší inteligenci než nemíšenci, a to ze tří důvodů:

- průměrné vyšší IQ neromů,
- výchova v intelektuálně stimulativnějším prostředí,
- *outbreeding efekt* (tj. smíšení genů z různých populačních skupin).[5,6]

3. Prostituce

Mnozí autoři (např. Davidová, 1965, s. 66) uvádí, že prostituce nebyla pro Romy charakteristická. Tyto případy se začaly vyskytovat ve větší míře až v období první republiky - a to především průmyslových městech jako Ostrava, Karviná, Kladno, Příbram, Jáchymov.[7]

Inbreeding

Problematikou příbuzenských sňatků mezi Romy se u nás zabýval např. Ferák et al. (1987). Uvádí, že populace olašských Romů z okolí Nitry má nejvyšší koeficient inbreedingu ze všech

evropských populací. Koeficient inbreedingu byl měřen pomocí genealogické metody (tj. studium rodokmenů) a izonymie (tj. počet izonymních manželství, tedy manželství, ve kterých měli oba partneři ještě před sňatkem stejné jméno).

Koeficient inbreedingu byl určován pomocí:

1. genealogické metody $F_g = 0, 017$,
2. izonymie $F_i = 0, 084$ (založené na množství izonymních manželství).[8]

Distribuce manželství podle koeficientu příbuznosti (*R*)

R	1/8	1/16	1/32	0
Počet	25	5	2	69

Celkových množství pokrevních manželství bylo ve výzkumu 30,7 % a z toho podstatnou část tvořila manželství mezi bratrancem a sestřenicí *(R* = 1/8). Skutečná hodnota inbreedingu leží v intervalu hodnot obou použitých metod odhadu, tj. $F = 0{,}05$.[9]

S vyššími hodnotami se setkáváme prakticky pouze v částech Indie, egyptské Núbii a v některých genetických izolátech s malým efektivním rozsahem a s dlouhodobou, téměř úplnou endogamií. Tento intenzivní inbreeding zvyšuje (až o 1-2 řády) četnost recesivně dědičných chorob a do jisté míry i četnost multifaktoriálně prahově podmíněných patologických stavů.[10]

Přestože romská tradice zakazuje sňatek mezi nejbližšími příbuznými, je u některých skupin Romů přípustný sňatek mezi bratrancem a sestřenicí. Někdy - i když zřídka - je sňatek uzavřen v rozporu s romskou tradicí (Copoiu, 2001):

- Otec žije se svou dcerou.
- Tchyně může žít se svým zetěm.

Podle Cohna (1973, s. 85) je sociologickým aspektem pokrevních manželství zvyk platit za nevěstu při uzavírání manželství. Z toho důvodu je pro muže výhodnější vzít si příbuznou, protože peníze zůstávají v širší rodině.[11]

POZNÁMKY

1. Frazer (1998, s. 169) uvádí, že nebylo výjimečné ani to, že si Romové brali

za ženy dcery zámožných občanů, někdy dokonce i šlechtičny (hudebníci v 19. století).

2. K problematice IQ Židů viz Bakalář (2003a, s, 134-139).

3. Pokud by za dobu strávenou v Evropě pouze 4 ze 100 romských manželství bylo smíšených, mělo by dnes 70 % Romů v Evropě smíšené předky.

1. Davidová (1998) uvádí, že v roce 1987 bylo z celkového počtu 317 romských rodin v okrese Český Krumlov 30 % smíšených svazků. Ovšem Český Krumlov je v mnoha ohledech výjimečný.

5. Jensen (1998, s. 482-483) uvádí, že *outbreeding efekt* zvýšil IQ dětí z rasově smíšených manželství, Efekt ekvivalentní 4 bodům IQ byl pozorován u dětí rasově smíšených rodin (Evropané a Asiaté) na Havaji.

6. Lynn (2002) zjistil, že světlost pokožky (tj. stupeň smíšení s bílými) Afroameričanů pozitivně koreluje s jejich IQ. Bylo by zajímavé udělat podobný výzkum v případě Romů. O případu romsko-židovského dítěte referuje Ryvolová (1998). Matka byla sintská Romka a otec polský Žid. Přestože dotyčný útlé dětství strávil s matkou na cestách a otce nikdy nepoznal, tj. vyrůstal v prostředí, které bylo z environmentálního hlediska *r*-, absolvoval *Kunsthochschule* v Linci a přes poněkud disharmonický osobní život je z hlediska Romů nadprůměrně úspěšným a materiálně zabezpečeným výtvarníkem.

7. Na druhou stranu Beneš (1975, s, 6) uvádí, že je *„dlužno zdůraznit"* že tzv. *„nepoctivá zaměstnání"* - magie, chiromantie, žebrota a prostituce - byla u Romů velmi častá. Viz i Barany (2000), který referuje o situaci v Osmanské říši v 17. stol.

8. Avčin (1969), který zkoumal slovinské Romy, např. uvádí, že:

- v 8 vesnicích mělo 72 % populace jméno Horvát,
- v 10 vesnicích mělo 79 % populace jméno Baranic,
- v 6 vesnicích mělo 58 % populace jméno Zener.

9. Pro srovnání - v celé populaci okresu Brno bylo genealogické *F* v rozpětí 0,00008-0,00028 (Zahálková & Preus, 1970).

10. Vliv inbreedingu na autozomálně recesivní dědičné choroby je takový, že redukuje počet heterozygotů a distribuuje tento úbytek stejnou mírou k oběma typům homozygotů.

11. Olejár (1972, s. 27) upozorňuje na to, že na východním Slovensku jsou časté příbuzenské vztahy a incesty (otec - dcera apod). O tomtéž Franek et al. (2000): *„Dnes patří incest na východním Slovensku mezi samozřejmé aktivity".*

2. SROVNÁNÍ ROMSKÉ A NEROMSKÉ POPULACE

Ve znacích, které charakterizují *K*- a *r*-strategii, jsou na tom Romové v porovnání s českou (event. středoevropskou) neromskou populací takto:

Vlastnost /proměnná	Neromové	Romové
Rychlost maturace		
Doba těhotenství	delší	kratší
Motorický vývoj	?	?
Růst zubů	?	?
Nástup menarche	dříve	později
Výška	vyšší	nižší
Délka života	delší	kratší
Reprodukční charakteristiky		
První sexuální zkušenosti	později	dříve
Frekvence sexuálních styků	nižší	vyšší
Věk prvního otěhotnění	později	dříve
Fertilita	nižší	vyšší
Sex ratio při narození	vyšší	nižší
Intervaly mezi porody	delší	kratší
Dvojvaječná dvojčata	?	?
Produkce hormonů	nižší	vyšší
Sekundár. pohl. znaky v dospívání (podle chron. věku)	výraznější	méně výrazné
Sekund. pohl. znaky v dospívání (podle kostního věku)	méně výrazné	výraznější
Sexuálně přenosné nemoci	?	?
Stabilita párových vazeb	vyšší	nižší
Inteligence		
Velikost mozku	větší	menší
IQ	100	80
Kulturní výdobytky	vyšší	nižší
Osobnost		
Úroveň aktivity	?	?
Agresivita	nižší	vyšší
Dominance	?	?
Sebekoncept	stabilnější	ambivalentní
Mentální zdraví	?	?
Sebekontrola	vyšší	nižší
Kriminalita	nižší	vyšší

Vzhledem k chybějícím informacím, event. k problematické metodologii řady publikovaných výzkumů, nelze učinit jednoznačný závěr. Přesto se zdá, že Romové leží na škále *r*- a *K*- strategií někde mezi negroidní a europoidní rasou.

Z toho, co je k dispozici, vyplývá, že v zásadě existuje pouze jedna nesrovnalost, odchylka od teoretického ideálního modelu, a to je pozdější nástup menstruace.

V další části této kapitoly budou jednotlivé charakteristiky detailněji analyzovány.

3. RYCHLOST MATURACE

Doba těhotenství a podváha

Romové mají obecně kratší délku těhotenství než neromové. Bereczkei (1993) uvádí, že v Maďarsku se 28 % romských a 12 % maďarských dětí narodí podle neromských standardů předčasně. Romské děti mají nižší porodní váhu než neromské děti. Turček (1990) uvádí, že ve Východoslovenském kraji bylo v roce 1985 až 15 % romských dětí narozených s podváhou (pod 2 500 g), což bylo 1,9-2,5krát častěji než u neromských dětí.

Důležité je ale uvědomit si, že tato podváha je podváhou pouze z hlediska neromských norem. Romské děti, které se narodily předčasně (s váhou mezi 2250-2500 g), prospívají lépe než neromské děti téže váhy. Z toho důvodu se doporučuje (Bornasovský & Bernasovská, 1999, s. 46-52), aby se norma pro podváhu pro romské děti snížila na hodnotu 2250 g (místo 2500 g).

Obdobně to platí pro délku těhotenství. Dá se tedy říci, že Romové mají kratší přirozený reprodukční cyklus než neromové.

Menstruace

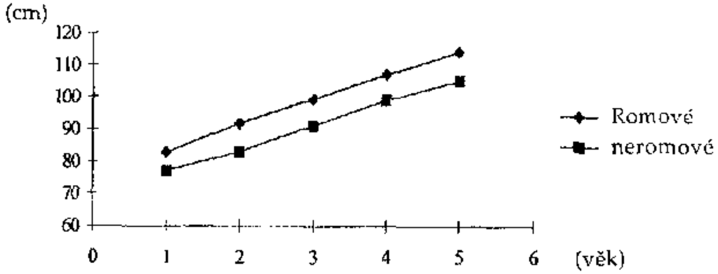
Romské dívky začínají menstruovat později než neromské. Bernasovký a Bernasovská (1999, s. 102) uvádí, že střední věk menarche pro romské dívky na východním Slovensku je 13,8 roku, a pro neromské 13,1.[2,3]

Výška

Bernasovský a Bernasovská (1999, s. 70-71) zkoumali romské a neromské děti ve věku 6 až 14 let. Uvádí, že neromské děti byly statisticky významně vyšší ve všech věkových skupinách (s výjimkou 12letých a 14letých chlapců a 61ctých dívek).

Malá (1984, s. 62) uvádí, že dvacetiletý Rom je v průměru o 9 cm menší než stejně starý nerom.

Výška romských a neromských chlapců

Mortalita

Mortalita Romů je vyšší než v neromské populaci. Kalibová (1986) uvádí, že:

- v roce 1980 byla střední délka života romských mužů 55,3 let (úhrn 66,8 let), žen 59,5 (úhrn 74),
- kojenecká úmrtnost byla v roce 1985 dvojnásobná: v ČR - Romové 24 ‰ (úhrn 12,1‰), v SR - Romové 34,8 ‰(úhrn 14,6 ‰).

Podle údajů z praxe je však romská úmrtnost v oblastech s vysokou koncentrací Romů podstatně vyšší.[4]

Největší rozdíly mezi pravděpodobností úmrtí neromů a Romů jsou v kojeneckém věku a potom v období 10-30 let. Zajímavé je, že romské ženy mají pravděpodobnost úmrtí o něco vyšší než romští muži, u neromů je to naopak. Údaje se shodují s bulharskými daty. U bulharských Romů je vysoká mortalita žen během dětství a v období aktivní fertility (do 39 let), zatímco u mužů je mortalita vyšší po věku 45 let (Tomova, 1995, s. 30).

Věkové rozložení u bulharských Romů v roce 1992 v procentech (Tomová, 1995)

Věk	0-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70+
Muži	49,5	18	14	9,1	5	3,3	1,2
Ženy	48	17	13,7	9,3	6,1	4	1,7

POZNÁMKY

1. Řada faktorů (velikost mozku, nástup menarche) však může být částečně podmíněna horšími zdravotními podmínkami (např. stravou).

2. Na druhou stranu Avčin (1969) uvádí, že ve Slovinsku (oblast Murská Sobota) začínají romská děvčata menstruovat dříve než slovinská (13,8 vers. 14,4, *n* = 1870). Dodává však, že rozdíl je *„pochybného významu"*.

3. V této souvislosti se nabízí otázka, zda se liší romské a neromské ženy průměrnou dobou nástupu klimakteria.

4. Turček (1990) udává, že ve Východoslovenském kraji byly v roce 1985 pozorovány velmi výrazné rozdíly v perinatální a kojenecké úmrtnosti.

4. REPRODUKČNÍ CHOVÁNÍ

První pohlavní styk a frekvence

Cvorovičová (2003) zkoumala rozsáhlý vzorek romských a srbských matek (v porodnici) a uvádí, že romské ženy měly ranější nástup sexuální aktivity a zároveň častější frekvenci pohlavního styku.[1,2]

	Romky	neromky
Počet	187	312
Věk	22,7	28,3
První pohlavní styk	17,2	18,1
Frekvence pohlavního styku týdně	5,4	2,5

Reprodukční období

Délka reprodukčního období je u romských žen větší - začínají a končí později. Např. ve věkové skupině 15-19 let rodí romské ženy zhruba 4x častěji než maďarské; na sto romských žen se narodilo 42 dětí, na sto maďarských žen se narodilo 11 dětí (Bereczkei, 1993).

Intervaly mezi porody

Čtyřicet dva procent romských žen má další dítě během jednoho roku po porodu, zatímco totéž se týká 25 % žen maďarských (Bereczkei, 1993).

Kontrola porodnosti

Tomová (1995, s. 44-45) uvádí, že pouze 2 % vdaných romských žen v Bulharsku používají antikoncepci a pouze 4 % ženatých mužů používají kondom. Nejčastější kontrolou porodnosti je potrat.[3]

Fertilita

Kalibová (2001) uvádí, že přirozený přírůstek u romské populace dosahuje hodnot obvyklých v rozvojových zemích. V roce

1996 byl v Makedonii 2,7 %, v Rumunsku 2 %. V bývalém Československu v období 1970-1980 dosahoval hodnoty 2,7 % a byl 4,5x vyšší než u obyvatelstva jako celku. Základní demografické charakteristiky jsou ve všech sledovaných zemích shodné.

Plodnost (Kalibová, 2001)

Země	Rómové	Úhrn obyvatelstva
ČR	4,9	2,1
SR	5,9	2,6
Rumunsko	4,1	2,4
Maďarsko	5	2

Další významné demografické faktory jsou tyto:

- věková struktura je ve všech zkoumaných zemích velmi mladá (zastoupení osob ve věku 0-14) je zhruba dvojnásobné ve srovnání s úhrnem obyvatelstva (jedná se o tzv. *progresivní typ* - vysoký počet dětí a nízký počet starších osob), zastoupení osob ve věku 15-49 je shodné s úhrnem obyvatelstva, ve věku nad 50 let je u Romů počet třikrát nižší;
- *věkový medián* (věk, který rozděluje populace na dvě stejné části) je u Romů 20 let, u úhrnu obyvatelstva 35,4 let).[4,5]

Tomova (1995, s. 31) uvádí, že jedním z faktorů vysoké porodnosti u bulharských Romů je v některých případech snaha získat dětské přídavky. Jiní se domnívají, že Romové mají více dětí proto, že nemají přístup k antikoncepčním prostředkům.

V roce 1991 se k romské národnosti přihlásilo pouze 33 tisíc občanů ČR, přičemž v roce 1989 jich bylo evidováno cca 145 000. Jejich skutečny počet se v roce 1999 odhadoval na 250 000 (Kalibová, 1999). Počet Romů žijících v Evropě se odhaduje na 7-8,5 milionu (Liégois, 1995, s. 33).

Sex ratio

Otázka sex ratia je u Romů komplikovanější než např. u negroidů.[6] Zdá se, že sex ratio při narození je nižší než u majoritní populace (tj. rodí se relativně více žen), ale vzhledem k vyšší pravděpodobnosti úmrtí žen (viz část *Mortalita)* bývá celkové sex ratio

v romské populaci vyšší než u majority (i když ne všechna data jsou konzistentní).

Vyšší sex ratio v populaci:

- Kalibová (1996) uvádí, že sex ratio (tj. index maskulinity - počet mužů na sto žen) Romů je 105,2 zatímco u úhrnu obyvatelstva 94,3 (to je dáno odlišnou věkovou strukturou, tj. v neromské populaci dožívá množství babiček).

Nižší sex ratio v populaci:

- Bereczkei a Dunbar (1997) uvádějí, že zatímco v majoritní maďarské populaci je sex ratio při narození zhruba 105 : 100, v romské 95 : 100.
- Podle údajů Tomové (1995) je sex ratio u bulharských Romů ve věkové kategorii 0-19 zhruba 102 : 100.
- Vaňo (2001) uvádí, že na Slovensku bylo v roce 2000 sex ratio 100,75: 100.
- Podle údajů Kalibové (1996) je sex ratio Romů ve věku 0-4 let 102,5 : 100. Statistická ročenka (2002) uvádí, že pro úhrn populace ve věku 0-4 je sex ratio 105,8 : 100.

Obecně platí, že populace, ve kterých je nižší sex ratio - tj. relativní převaha žen - jsou spíše *r*-stratégové (vyšší počet žen - vyšší celková fertilita). Nepoměr pohlaví v reprodukčním období ovlivňuje reprodukční strategie.[7]

Produkce hormonů

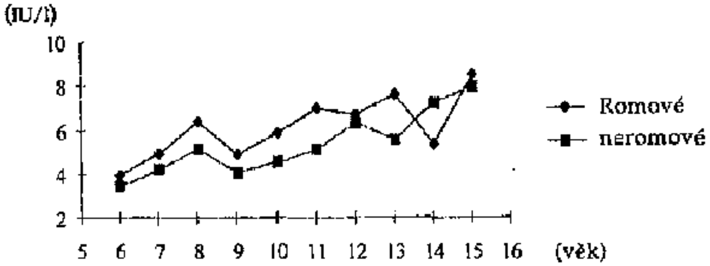
Hudáková et al. (1983) sledovali u 766 chlapců a děvčat ve Východoslovenském kraji vývoj gonadotropních hormonů v průběhu dospívání, konkrétně hladin folikuly stimulujícího hormonu (FSH) a luteinizačního hormonu (LH), a zjistili, že romští chlapci mají ve srovnání s neromskými vyšší hladiny FSH a LH. Romská děvčata měla vyšší pouze hladiny FHS. Autoři udávají, že romské děti zaostávají v pohlavním vývoji, pokud se hodnotí podle chronologického věku, ale pokud se hodnotí pohlavní vývoj podle kostního věku, je tomu naopak.[8] Závěr výzkumu:

> *Důležitým faktorem při dospívání je příslušnost k etnické skupině. Cikánské děti zaostávaly ze necikánskými ve vývinu sle-*

dovaných pohlavních znaků. Na druhé straně měly cikánské děti v porovnání s necikánskými během dospívání statisticky významně vyšší hladiny FSH a cikánští chlapci i hladiny LH.

Novější výzkumy tyto trendy potvrzují - hladina gonadotropních hormonů mezi věkem 6-15 je ve většině věkových kategorií vyšší jak u romských chlapců, tak u romských dívek (Bernasovský & Bemasovská, 1999, s. 103-126).

Hladiny FSH u romských a neromských chlapců

Sexuální zdrženlivost a tabu nahoty

Přístup Romů k sexualitě je možné rozdělit do dvou okruhů - historického a současného.

1. Historie

V této souvislosti se zdůrazňují velice přísné sexuální normy (Hübschrnannová, 1999a):

- Žilo se v přeplněných chatrčích. Pokud chtěli mít rodiče sex, odcházeli ven.[9]
- Děti nikdy neviděly rodiče svlečené. Když se šli lidé v létě osvěžit do potoka, koupali se zásadně oblečení a šaty pak na sluníčku oschly.[10]
- Hodnota cudnosti je střežena, incest je největší hřích. Jedním z motivů sexuální zdrženlivosti mladých lidí byla vysoká hodnota panny jako nevěsty. Bratr měl zodpovědnost za počestnost své sestry.[11,12]

2. Současnost

V současné době mnoho z těchto sexuálních norem již neplatí:

- Rodiče obvykle nemají před dětmi žádné tajnosti. Mnohé romské děti mají tzv. *nedětské oči* (Davidová, 1965, s. 161).
- Existuje vysoký podíl romských dívek a žen na prostituci.
- Čvorovič (2003) uvádí, že trestné činy proti rodině (únos, prodávání a kupování dětí, sexuální a fyzické zneužívání dětí, sexuální vztahy s příbuznými) jsou u romské populace v Srbsku o 44 % vyšší než u majoritní populace.

Rozklad přísných norem někteří přičítají období druhé světové války, kdy byli Romové internováni v osadách a tedy si nemohli nacházet své partnery a partnerky v jiných (Hübschmannová, 1999a). Pokud by to byla pravda, dalo by se očekávat, že uvolněnost mravů bude nižší mezi těmi skupinami Romů, kterých se perzekuce během druhé světové války nedotkly. Příslušná data však nejsou k dispozici.

POZNÁMKY

1. U vyšší frekvence pohlavních styku však může hrát roli i to, že soubor není věkově vyrovnaný.

2. Bohužel žádná data týkající se sexuálního chování českých Romů neexistují. Jeden sexuolog mi sdělil, že návrh jeho výzkumu byl romskými poradci odmítnut s tím, „že *by na to nikdo neodpověděl".*

3. To ovšem platí do velké míry pro celou pro bulharskou populaci.

4. Bereczkei (1993) uvádí, že mezi rokem 1893 a 1980 se věková distribuce mezi Romy na území dnešního Maďarska příliš nezměnila: zhruba 40 % Romů bylo a je mladší 14 let. U Maďarů klesl tento podíl z 35 % na 20 %.

5. Jedno romské přísloví říká: *„Žena je jako strom, který musí rodit každý rok".*

6. Sex ratio neboli poměr pohlaví určuje poměr mužů a žen v dané populační skupině. Je závislý na faktorech jako rasa, socioekonomický status, *r-* a *K-*strategie a doba, kdy došlo během ovulačního cyklu k inseminaci U bílé populace je průměrné sex ratio 105 : 100 (na 105 dětí mužského pohlaví se narodí 100 dětí ženského pohlaví). Poměr pohlaví se vzhledem k vyšší úmrtnosti mužů v průběhu života populační kohorty mění ve prospěch žen.

7. Tato problematika byla studována především u negroidů a dá ses jistou rezervou použit i pro Romy. Guttentag a Secord (1983, s. 199-230) uvádí, že nižší sex ratio u negroidů je způsobeno především:

- nižším sex ratio při porodu (103 : 100, europoidé mají 106 : 100),
- relativně vysokou mužskou mortalitou (ve všech věkových skupinách),
- velkým počtem vězňů.

Např. v roce 1970 bylo v USA na 100 svobodných černých žen ve věku 16-42 let pouze 73 svobodných černých mužů. Nedostatek mužů v populaci vede k volnějšímu sexuálnímu chování žen vzhledem k tomu, že zdrženlivější ženy riskují, že zůstanou bez partnera, a následně k větší promiskuitě černých mužů, kteří jsou na partnerském trhu vzácnějším zbožím.

Žáková (1976) uvádí, že ze všech evidovaných romských rodin v Mostu bylo 15 % otců ve výkonu trestu.

8. Hladiny těchto hormonů mj. ovlivňují u chlapců vývin genitálií a pubického ochlupení, tvorbu testosteronu, u děvčat růst prsou, pubické ochlupení, produkci vajíček a tvorbu estrogenů. Paradox, že romské děti mají vyšší hladiny gonádotropních hormonů, ale méně výrazné sekundární pohlavní znaky, by mohl být vysvětlen menším počtem receptorů pro tyto hormony - příslušné výzkumy ale chybí. V každém případě však podle kostního věku, který je z biologického hlediska zásadnější než věk chronologický, jsou jejich sekundární pohlavní znaky výraznější než u dětí majority. Kostní věk je jedním z parametrů používaných k posouzení vývoje a růstu dítěte, vedle věku chronologického (kalendářního) a věku mentálního. Kostní věk určuje stupeň vývoje skeletu na základě rentgenologicky zjištěných osifikačních center (jader). Bernasovský a Bernasovská (1999, s. 96-102) píší, že obecně mají romské děti (zvláště starší) nižší kostní věk než neromské. Např. v případě chlapců (s výjimkou sedmiletých) zaostávají za chronologickým věkem v průměru o 0,2-0,6 roku.

9. Není jasné, jestli se tak chovali i v zimě. Na dotaz mi Hübschmannová odpověděla, že neví. Pokud by Romové žijící v těchto podmínkách skutečně v zimních měsících sexuálně abstinovali, muselo by se to projevit ve výrazně nevyrovnaném počtu porodů během roku.

10. Tabu nahoty/obnaženosti je možné pozorovat i při soutěži *Miss Roma* - některé romské dívky odmítají vystupovat v plavkách.

11. Říčan (1998, s. 22) cituje z vyprávění: Mravy byly v něčem velmi konzervativní. V padesátých letech skupina Romů naskákala v šatech do vody, aby se vykoupala - pro ženu bylo prý nemyslitelné obnažit byť i jen paže. Děti byly přísné vedeny a sňatky často domlouvali rodiče, někdy dřív, než děti dospěly (...) jestliže se mladí sexuálně sblížili, mohlo mezi rodinami dojít k prudké veřejné hádce, následované týž den zásnubami.

12. Existuje „hovorová" píseň o tom, jak dívce z incestního vztahu narostl prasečí ocásek, a ačkoli ji operovali slavní primáři, ocásek vyrostl vždycky znovu (Hübschmannová, 1999a). Romské nadávky pocházejí z oblasti sexuální, slovo „macharinel" se dá přeložit jako osočovat člověka z obcování s blízkými příbuznými anebo na něj toto zneuctění přivolávat.

5. PARTNERSKÉ STRATEGIE

Sňatky

V této oblasti snad více než v kterékoli jiné záleží na zvyklostech jednotlivých romských skupin a rodů. V některých *džátí* (kasta) se nevěsta kupuje, v jiných naopak dostává velké věno, jinde se uzavírá sňatek bez jakéhokoli finančního vyrovnání, někdy se sňatek uskutečňuje výměnou: bratr a sestra z jedné rodiny uzavírají partnerský vztah se sourozenci z jiného rodu. Zatímco v některých komunitách je páru ponechána volnost, v jiných platí tradičnější normy. Fraser (1998, s. 199-200) uvádí, že dohodnout sňatek je významný úkol, který připadá otci. Sám pár by se teoreticky ve věci angažovat neměl, ovšem v praxi mohou mladí rozhodnutí rodičů změnit a mají právo i odmítnout. Cenu za nevěstu požaduje její otec, jedná se obvykle o částku značně vysokou.[1]

Pokud rodiče (otcové) se sňatkem nesouhlasí, může docházet i k útěku nebo únosu - ať předstíranému, nebo skutečnému (Copoiu, 2001).

Mann (1989) popisuje některé základní znaky romské svatby na východním Slovensku:

- Mladí lidé si vybírají partnera sami. Rodiče volbu většinou akceptují (nesouhlas se objeví, pokud je partner ze sociálně slabší rodiny).
- Pokud děvče otěhotní, rodiče a celé příbuzenstvo donutí oba, aby se vzali. Obvykle rodiče upřednostňují endogamní sňatky.
- Námluvy - předběžná domluva matek.
- Sexuální styk se připouští i před svatbou.
- Obvykle odchází nevěsta do domu manžela (tzv. *patrilokace).*
- Vysoké náklady na svatební veselí (často si berou půjčky, zadluží se).
- Neplodnost manželky může být důvodem rozvodu.
- Podezřívavý muž může přinutit svoji ženu k přísaze - většinou v noci na hřbitově (forma kletby, již žena na sebe přivolává).
- U olašských Romů se vyžaduje panenskost nevěsty; s tím souvisí i cena za nevěstu. Otec ženicha má právo vyžadovat ově-

ření této skutečnosti gynekologem. Panna měla cenu 25-30 tisíc Kčs, nepanna od 8-15 tisíc.[2,3]

Beneš (1975, s. 9) popisuje, že Romové donedávna uzavírali manželství pouze s ženami, pocházejícími ze stejné sociální vrstvy (např. ojedinělé bylo manželství mezi hudebníkem a dcerou korytáře nebo překupníka koní podobně jako manželství s neromkou).

Věk manželů

Partnerské vztahy se uzavírají v časném mládí:

- Romové spolu začínají žít manželským životem již v 13-15 letech (Davidová, 1965, s. 162).
- Věk novomanželů je 16-17 let, věk jejich žen 13-14 let (Beneš, 1975, s. 9).
- V Bulharsku se Romové žení a vdávají mezi 15.-20. rokem, 40 % Romů dokonce před 16. rokem; neromské ženy se vdávají mezi 20-24 roky, muži mezi 24.-30. rokem (Tomova, 1995, s. 41-42).
- Ke zvykům Romů v současném Rumunsku Copoiu (2001) uvádí, že chlapec má být v pubertě (14-16) a starší než dívka. Známé jsou i případy, kdy se dívka vdává již ve 12 letech.[4]

Požadavky na muže

Požadavky na olašského muže (Lakatošová, 1994):

- od muže se očekává lstivost,
- olašští muži nepracují; mají obchodní talent a živí se často obchodem, fyzická práce (tzv. *búťi)* je pro ně ponižující,
- jestliže žena udělá nějakou chybu ve vztahu k jiným Romům, odpovědnost nese muž.

Goral (1998) uvádí, že olašští muži *„samozřejmě nepracují".* Za budoucí manželku zaplatí její rodině velké peníze a tu sumu pak musí žena po svatbě odpracovat - obvykle jako zlodějka. Podle jeho názoru jsou Olaši nejšikovnější zloději.

Požadavky na ženu

Od olašské ženy se v manželství vyžadují především tyto vlastnosti (Lakatošová, 1994):

- dobrá matka,
- čistotnost,
- poctivost / věrnost.

U olašských Romů umí žena již od dvanácti let vařit a pečuje o mladší sourozence.

Mezi požadované vlastnosti u romských nevěst patřily tyto (Hübschmannová, 1999a):

- U tradiční romské nevěsty se cenilo, byla-li jako neromská holka, tj. „bílá". Přezdívka *papin* (husa) se dávala „krásným" bílým děvčatům. *„Je bílá jako husa"* = je hezká. Děvčata se pudrovala moukou, dnes vydávají peníze za bělící kosmetiku a odbarvují si vlasy.[5,6,7]
- Schopnost zpívat.

Fenomén nevěry

Nevěra je u mužů tolerovaná, u žen ne. Nevěrnou ženu může její partner:

- zbít,
- potupně ostříhat,
- vyhnat z domu,
- uříznout kousek nosu.

Milenec musí zaplatit manželovi za zneuctění. Vyhnaná žena se může znovu vdát. Zajímavé je, že pokud má děti, mají o ni muži větší zájem.[8]

Situaci u olašských Romů popisuje Lakatošová (1994) takto:

- Když je žena nevěrná, muž ji zmlátí, ostříhá jí vlasy a vezme ji vše, co jí zdobí (zlaté šperky).
- Pokud je muž nevěrný s neromskou ženou, vznikne pouze hádka. Pokud je to s jinou olašskou ženou, manželka milenku zmlátí, ostříhá jí vlasy (ne všechny), roztrhne na ní oblečení a udělá jí znamení na obličeji. Přitom jí spílá a proklíná ji. Ostatní se do toho nevměšují.

Říčan (1998, s. 46) upozorňuje, že někdy žena dokonce dává veřejně najevo, jakého má sukničkáře.

Sexuální display

Charakteristickým znakem příslušníků mnohých romských skupin je nošení výrazných šperků, masivních zlatých prstenů, náušnic, náhrdelníků apod. Obvyklé vysvětlení je, že při kočování to byl nejlepší způsob, jak uschovat majetek. Jiným vysvětlením by mohlo být, že ti Romové, kteří se vymanili z historické hmotné bídy, si potrpí na moderní, luxusní, drahé, nápadné oblečení. Touha po okázalosti je zvláštního, neevropského, orientálního rázu (Hübschmannová, 1999a).

První hypotéza se zdá nepravděpodobná, protože mnohem bezpečnější by bylo nosit šperky skrytě. Pravděpodobnější je, že se jedná o sexuální display - demonstraci majetku, která může majiteli zajišťovat reprodukční úspěch.[9,10]

Výběr partnera a asimilace

Zajímavým problémem je otázka, zda častěji vznikají trvalé vztahy Rom-neromka nebo Romka-nerom. Možný (1999, s. 114) píše:

> *Empirické údaje chybí, ale nesystematická pozorování napovídají že ve smíšených párech je Rom muž a běloška žena.*

Mann (1990) se zabýval problematikou výběru partnera u slovenských Romů a uvádí, že na Spiši se počet smíšených sňatků pohyboval kolem 2,5 % (např. v období 1895-1925 to bylo 2,4 %, v období 1966-1988 to bylo 2,6 %). Dodává, že mírně převažují sňatky, kde snoubenec je Rom a snoubenka neromka (24 :19). Jedním z důvodů je, že k seznámení dochází při cestách za prací do průmyslových lokalit a tento druh vyhledávání práce je typičtější pro muže.

Pekárek et al. (1977) uvádí:

- Do měst se většinou stěhují častěji muži než ženy - to může posílit integrační trendy.
- Většinou asimilují muži.

Na druhou stranu Bereczkei a Dunbar (1997) konstatují, že 25 % romských žen má za manžela Maďara a jen 13 % romských mužů Maďarku - viz dále.

Ve hře je řada faktorů, z nichž jsou nejpodstatnější tyto:

1. Sociální mobilita se dá očekávat spíše od romských mužů (mají také v průměru vyšší vzdělání než ženy - viz Kalibová, 1991) - a patrně i obecně vyšší výdělky.
2. Romské ženy přicházejí do jiného stavu dříve než neromské, čímž se jejich šance na hypergamii snižují.
3. Hypotetický převis žen v romské populaci (ať již je způsoben nižším sex ratiem nebo nedostupností romských mužů z důvodu např. uvěznění) by měl vést spíše k tomu, aby si romské ženy vyhledávaly za partnery příslušníky majority.

Navrátil (2003) uvádí, že 43 % dotazovaných Romů odpovědělo, že pokud by jejich dítě mělo neromského partnera, byli by spokojeni (12 % by bylo nespokojeno). Zdá se, že stupeň asimilace je nižší, než by si Romové přáli, což je patrně dáno neochotou neromů brát si Romy.

POZNÁMKY

1. Nevěsta, která není panna, ztrácí hodnotu. (Za řádnou nevěstu z dobré rodiny se platí až půl milionu korun.) Dalšími kritérii jsou věk a status ženy (vdova nebo žena, kterou opustil manžel). Někdy se dohodne výměna žen v rodinách.

2. Ceny se samozřejmě vztahují na dobu 80. let 20. století. V současném Srbsku je cena za pannu 10 000 euro (Čvorovič, 2003).

3. Hlubocký (Máthé, 1992, s. 17-20) popisuje okolnosti jedné *„lumpenproletářské romské svatby":*

Probandka Nataša K. je 17leté cikánské děvče. Typická romská lumpenproletářka. Měla 13 sourozenců, z nichž 8 žije. Otec jí před dvěma lety zemřel. Matka s otcem se nikdy o děti řádně - podle gádžovských kritérií - nestarali. Rodina žije nekulturně, jejich obydlí je v dezolátním stavu. Probandka chodila pouze do zvláštní školy, ale i tam 5x propadla. Umí se podepsat. Nemá žádné diferencovanější vyšší zájmy. V životní praxi zkoncentrovaná pouze na ukájení svých základních biologických potřeb. Nikdy nebyla zaměstnaná. Nemá invalidní důchod. Své matce byla - podobně jako její sourozenci - na obtíž, proto se matka rozhodla probandku po cikánsku provdat. Před půlrokem ji jako 16 letou přivedla do romské rodiny L., kde měli ženitby chtivého syna Julia. Po přiměřených romských etnoplasticky modifikovaných sexohrátkách se probandka Juliovi L. zalíbila, proto ji jeho matka koupila za 8 000 Kčs. Zaplatila 4 000 na ruku, dluh zaplatila později. ... Matky vykonaly tuto finanční transakci podle romských zvyků v klidu a samozřejmě. Předtím však budoucí tchýně padle cikánských předpisů svatebního rituálu vizuálně i manuálně zkontrolovala

probandin vnější genitál. Zjistila, že je pannou, tím se romská svatba skončila a její výsledky se staly neodvolatelnými... Nové rodinné prostředí probandky je podobné dezolátní jako to, ve kterém se narodila ... 5 půlročním odstupem od svatby jak tchyně, tak manžel konstatují, „že to nebyla dobrá kúpa". Probandka je lenivá doma pracovat, je hloupější než jak má cikánka být, často utíká z domu, dala by se pomilovat každému chlapovi ve vesnici, kdyby ji nehlídali. Proti trestnímu stíháni probandky se neohrazují, nepovažují ji za příživníci, nikdy se jí nevzdají a jediné, co od ní očekávají, je to, aby mnohočetně rozplodila jejich rod.

4. Jedna ze životních moudrostí Romů říká: *„Posaď svou dceru na židli, a pokud se její nohy dotýkají zemí, je už zralá na vdávání."*

5. To lze chápat jako jeden ze symptomů negativního vztahu k vlastnímu etniku.

6. Krásné Romce se říkalo *romano kokal* (dosl. *„romská kost").* To může mít souvislost s pojmenování sexy ženy kost. Je možné, že tento význam pronikl z romštiny do hovorové češtiny (viz Bakalář, 2003b, s. 42-43).

7. Dzurko (1998) popisuje, jak mu známý dohazoval jistou romskou ženu slovy; *„Uvidíš, je běloučká jak sníh!"*

8. Tento jev je znám u některých afrických kmenů, kde je vysoká neplodnost žen.

9. Podobný jev lze sledovat v Afroameričanů. Helmreich (1982, s. 86) upozorňuje, že černí utrácí více za:

- automobily (např. v roce 1966 měly 3 % bílých i černých Američanů Cadillac, přestože příjem černých byl znatelně nižší),
- luxusní oblečení.

Helmreich to jako radikální environmentalista vysvětluje snahou černých ukázat opresivní společnosti, že něco dokázali. Spíše se však zdá, že tento druh alokace prostředků má vztah k reprodukčnímu chování.

10. Dalším vysvětlením muže být pověrčivost - šťastné atributy (červená barva, zlaté šperky) mají odvrátit neštěstí.

6. CHARAKTERISTIKY RODINY

Tradiční romská rodina byla patriarchální. Davidová (1965, s. 162) uvádí, že všech typech rodin byl svrchovaným pánem muž, žena měla podřadné postavení. Muž měl právo dělat, co se mu zachce: bít ji, být jí nevěrný, opustit ji.

Fraser (1998, s. 198) rozlišuje tyto dvě základní jednotky:

I. Familija

Hlavní funkční jednotka neboli širší rodina, ke které patří i ženatí synové, jejich manželky, děti a vnoučata, Každá domácnost uvnitř *familije* (obvykle zahrnuje tři generace) se nazývá *tséra.*

II. Kumpánija

Nejde bezpodmínečně o sdružení rodinných členů - spojuje je ekonomická potřeba práce a snaha využít určité území. V čele *kumpánije* stojí *rom baró,* který ji vede a působí jako prostředník mezi Romy a gádži. *Kumpánija* je také základní poradenskou jednotkou: dohody se dosáhne bud tzv. *divóno* (diskuse), nebo, jde-li o závažnější věc, svolává se *kris romani* (romský soud). V *kris* zasedají výhradně muži.

V. Ševčíková (2003, s. 34) uvádí, že jedinec se během svého života propracovává celou řadou logicky se měnících sociálních statusů - od těch, které jsou vrozené (pohlaví a fyzické dispozice), přes připsané (věk a psychické či fyzické odlišnosti) až k aktivně získaným statusům (individuální schopnosti a dovednosti). Tato *„dramaturgická koncepce"* rodové hierarchie se vnějškově odráží například také v přezdívkách a přídomcích (které se mohou měnit) a do jisté míry demytizuje předpoklad *„absolutní svobody"* romského člověka ve vlastní komunitě.[1,2]

Davidová (1965, s. 161) popisuje:

- Převládá typ rodiny monogamní. Často však tvoří romskou rodinu několik manželských dvojic - jedná se o zbytky nebo relikty velkorodiny.
- Ojediněle se můžeme setkat i s případy krvesmilstva, kdy manželským životem žijí např. i otec s dcerou, matka se synem nebo bratr se sestrou - jsou sice vzácné, ale existují a je možné na nich pozorovat pozůstatky skupinového manželství.

Copoiu (2001) píše, že Romové v Rumunsku nepovažují za důležité rozlišovat mezi zákonnou svatbou a společným bydlením (což ostatně platí do velké míry i v ČR). Oba způsoby soužití jsou vyjádřeny stejným pojmem a mají stejnou hodnotu ve vztahu k dětem a majetku.[3]

Sňatečnost a rozvodovost

Podle údajů z Maďarska se zdá, že Romové se méně často žení a vdávají a častěji se rozvádějí než členové maďarské majority.

Manželský statut v Baranya County v procentech (Bereczkei, 1993):

Etnicita a pohlaví	Svobodný/á	Ženatý/vdaná	Vdovec/vdova	Rozvedený/á
Romští muži	44,7	47,3	3,9	4,1
Neromští muži	22,3	70,5	4,2	3
Romské ženy	33, 5	51,5	9,1	5,9
Neromské ženy	11, 7	72, 6	12, 3	3,4

Pouze 61 % romských žen s dětmi bylo oficiálně vdaných, naproti tomu maďarské ženy s dětmi byly v 95 % provdané.

U nás se údaje různí:

- Všeobecně rozšířený názor o nepevnosti romských manželských svazků je většinou nesprávný; jsou obvykle pevnější a stálejší než u ostatního obyvatelstva (Davidová, 1965, s. 166-167).
- Beneš (1975, s. 9) upozorňuje, že pro nízký věk manželů nejsou svazky pevné.

Nemanželské děti

Zdá se, že u Romů je více nemanželských dětí a svobodných matek. To však nemusí mít stejný dopad na osud dítěte jako v majoritní společnosti. Davidová (1965, s. 167) uvádí, že nemanželské děti mají stejné postavení jako manželské. Romové nemají v tomto smyslu předsudky. Děti narozené z náhodného vztahu, tzv. *děti květin,* vychovává matka a její rodina (Copoiu, 2001).[4]

Mužská a ženská práce

Jednou z charakteristik *r*-stratégů (např. negroidů) je, že muži dávají před starostí o rodinu a výchovou dětí přednost vyhledávání dalších reprodukčních možností (Draper, 1989). Většina autorů se shoduje v tom, že u Romů je starost o obživu obvykle záležitostí žen:

1. Štampach (1929, s. 42):

Naplnění žaludku cikánského má na starosti žena, která žebrá, krade, hádá z ruky, z karet, čaruje. Muž k žebrotě se nesnižuje, nejspíše stává se zlodějem, nevynáší-li jeho „řemeslo".

2. Davidová (1965, s. 166-167):

Ve velkém počtu rodin leží starost o obydlí, o děti a často i o obživu na romské ženě. Muž se často jen nečinně dívá, jak jeho žena získává obživu. Romové většinu své výplaty propijí a nestarají se o to, z čeho bude žít rodina.

3. Říčan (1998, s. 20):

Muži vydělávali hudbou, případně nádenickou prací, větší část hmotné odpovědnosti za rodinu však nesly ženy. Málokdy se muži odhodlali vykonával žádané špinavé pomocné práce, např. vyvážel žumpy.

4. Fraser (1998, s. 255):

Výdělek ženy je často pravidelnější než výdělek muže a žena se obvykle stará o každodenní potřeby členů rodiny.

Tomová (1995, s. 37) popisuje výsledky zajímavé ankety:

1. Kolik prostředků potřebuje vaše rodina?

2. Jakou část z toho byste potřebovali pro svoje osobní potřeby?

Romské ženy z Bulharska obvykle nedokázaly odpovědět na druhou otázku, event. odpovídaly, že nepotřebují nic. Pokud již musely odpovědět, rozdělil se příjem rovným dílem mezi všechny. Odpovědi mužů byly zcela jiné. Odpovídali, že potřebují nejméně polovinu z celé sumy.

Domácí násilí

Říčan (1998, s. 46) uvádí, že dnes můžeme v romských rodinách zaznamenat násilí na dětech, jež bývalo podle pamětníků naprostou výjimkou, dokonce i incest. Dodává však, že možná jde o idealizaci minulosti. Tomova (1995, s. 32) konstatuje, že děti jsou často oběťmi domácího násilí, event. jsou rodiči nucováni ke krádežím nebo prostituci.

Tomova (1995, s. 36) uvádí:

- Zhruba polovina romských žen uvedla, že požadavkem na jejich partnera je, aby nepil a aby nebyl hrubý, což je indikátor rozšířenosti násilí na ženách a na dětech. (Ovšem násilí v rodinách je značně rozšířeno i v bulharských rodinách, zvláště v těch s nižším vzděláním.)
- Zeny násilné být nesmí, dokonce i stížnosti jsou interpretovány jako známky špatného charakteru.

Africký model rodiny

Draper (1989) popsal model rodiny, který je typický pro Afroameričany a subsaharské Afričany, takto:

- raný začátek sexuální aktivity,
- volná emocionální pouta mezi partnery/manžely,
- očekávám mnoha sexuálních partnerů a dětí z těchto vztahů vzešlých,
- nižší primární péče s častou výchovou dětí jinými, aby mohli rodiče zůstat atraktivní pro potenciální budoucí sexuální partnery,
- zvýšená kompetice o ženy společně s nižší péčí o potomky,
- vyšší fertilita.

Většina těchto charakteristik odpovídá i typické romské rodině.

Výchovné styly

Demeter (1993) ukazuje, že pro způsob výchovy v romských rodinách je charakteristický nedostatek řádu - jí se, když je hlad, vstává se a jde spát podle potřeby, mezi Romy se přirozeně rozdává - pokud je z čeho (neříká se prosím, děkuji).[5] Negativními důsledky této výchovy je neschopnost podřídit se nepříjemné povinnosti, malá odolnost vůči stresu, neschopnost udržet pozornost ve škole, neschopnost odložit uspokojení na pozdější dobu. Spíše než k neurotismu tento druh výchovy vede k environmentálně podmíněné sociopatii.

Šimíková et al. (2003) citují názor, že se české majoritní matky chovají jako *hrnčíři* - tvarují děti podle svých představ. Naproti tomu romské matky postupují jako *zahradníci,* kteří o své květiny pečují, zalévají je, hnojí je, okopávají, občas něco přistřihnout. Jaká rostlina je nebo bude, záleží na rostlině samé.

Dědič (1976) uvádí, že velká část dětí vyrůstá bez jakéhokoli vlivu rodičovské autority, což se projevuje nedostatky ve volní oblastí.

Lakatošová (1994) popisuje výchovu olašských Romů takto:

- Děti jsou odmalička vedeny ke krádežím. Postupně se umění krást stalo hodnotou samo o sobě.
- Romové se rádi dívají na pohádky, akční a historické filmy.
- Většina z Romů neumí číst a psát, ale umí *„perfektně počítat peníze".*

Neexistuje adolescence v běžném smyslu, tj. jako perioda osobnostního rozvoje (Tomova, 1995, s. 35).

Žáková (1976) udává tyto charakteristiky:

- Častěji než v neromských rodinách zaznamenáváme kolísání mezi tvrdostí ve výchově a mezi tolerováním zlozvyků (kouření, nepořádnost).
- K touze utéci z domu se přiznává relativně malý počet romských dětí, asi tak třetina v porovnání s neromských vzorkem. Je možné, že je to z toho důvodu, že mají obecně vyšší volnost.
- Dvě třetiny dětí jsou přesvědčeny, že jejich otec je silný a statečný, ale zároveň jich polovina přiznává, že se za něj někdy stydí (za to, co dělá; ale ne např. za to, že byl zavřený - naopak, někdy se tím chlubí).
- Zatímco české děti nikdy neuvádí, že se stydí za svoji matku, romské děti to uvádějí v 33 % případů. Rodinná harmonie a závislost na rodině se nejeví tak silná, jak se obecně předpokládá.

- Asi tři pětiny si myslí, že ostatní děti mají rodinný život šťastnější. Zdá se jim, že se členové rodiny nemají mezi sebou dost rádi.
- Strach z tělesného trestu je u nich dvakrát vyšší než u neromského dítěte.
- Zvláště tehdy, jsou-li přerušeny denní kontakty s dětmi (DD, celodenní jesle apod.), projevuje se výrazné zlhostejnění rodičů k dítěti.

Viková (1996) zkoumala některé psychologické aspekty romských rodin (jednalo se o slovenské Romy). Výzkumný vzorek tvořilo 60 romských (čistých, tj. nemíšených) a neromských dětí ve věku 9 až 10 let a 11 měsíců z úplných původních rodin z pražských škol. Jako testové metody byly zvoleny projektivní testy jako např. *Test rodinných vztahů* a *Soubor nedokončených vět.*

Výsledky výzkumu:[6]

1. V romské rodině jsou děti více orientovány na své sourozence než děti v neromské rodině (svým sourozencům přiznávají více kompeticí a mají k nim celkově pozitivnější vztah).
2. Existují intenzivnější rodinné vazby - např. mezi dětmi a prarodiči.
3. Vztahy romských rodičů k jednotlivým dětem jsou diferencovanější a je v nich otevřeně přiznána preference určitého dítěte (která je ostatními dětmi zjevně akceptována).
4. Menší výskyt rivalitních vztahů mezi sourozenci.
5. Jsou méně orientováni na úspěch v rodině, volnější řízení dětí (a to především chlapců; dívky jsou od útlého dětství vedeny k činnostem zajišťujícím provoz domácnosti).
6. V obou skupinách je pro dítě nejbližší postavou matka, ale v romských rodinách tento rozdíl není tak výrazný jako u neromských dětí (vztahy romských dětí a otců jsou intenzivnější).
7. Ve smyslu orientace nukleární rodiny na příbuzné je romská rodina více patrilokální, neromská častěji matrilokální.

Tomova (1995, s. 34-36) konstatuje:

- Otevřeně agresivní chování chlapců je ve velkém počtu romských rodin tolerováno a často je zaměřeno dokonce na vlastní sestry.

- Požadavky na dívky a ženy jsou podstatně přísnější než na muže. Mají více povinností a odpovědnosti. Jsou střeženy, aby se nestýkaly s příslušníky jiných etnických skupin. Zajištění potravy a udržování domácnosti je jejich povinnost. Střežena je jejich poctivost.

Dětské domovy a adopce

Říčan (1998, s. 45-46) píše:

> *Romská rodina v posledních generacích zeslábla ... mladá romská matka nenaváže patřičný vztah ke svému dítěti a nechá je v porodnici ... dítě se dostane do dětského domova a získá stejný defekt. Jde o tzv. sociální - nikoli biologickou dědičnost. Procento romských dětí je v dětských domovech mnohonásobně vyšší, než odpovídá procentu Romů v populaci.*

Chronologický přehled problematiky:
Bušková (1969):

- 54 % dětí v DD je romského původu.

Svobodová, Kovařík a Niederle (1981):

- Před několika lety bylo v kojeneckých ústavech a dětských domovech do tří let 15-20 % romských dětí. V současné době dosahuje počet 45-50 %, v některých kojeneckých ústavech Západočeského kraje dokonce 70 %. Přitom v ČSR tvoří romské děti 1,8 % ze všech dětí do 15 let. (To znamená, že romské matky odkládaly své děti zhruba 26x častěji než matky z majoritní společnosti.)
- Je to nečekaný jev, srovnáme-li současný stav s dřívějšími zkušenostmi s romskou matkou, kterou bylo obtížné přimět, aby dítě svěřila na několik dní do nemocničního ošetření.
- Praxe ukazuje, že cikánské rodiny své děti v ústavních zařízeních málo navštěvují, jejich zájem je malý či krátkodobý, bývá však i ovlivněn omezováním styku ze strany ústavu.

Víšek (1989):

- Na konci 80. let je téměř polovina všech dětí ve státní ústavní péči a rovněž v ústavech pro mentálně a tělesně postižené děti a mládež romského původu.

Současná data poskytuje Matějček et al. (1999):

- 1 % dětí v ČR je v náhradní péči (98 % z nich vlastni rodinu má),
- v pěstounské péči se pozvolna zvyšuje počet romských dětí (v roce 1985 - 14 %, 1987 - 16 %, 1990 - 18 %),
- romské děti tvoří přibližně 4 % dětské populace - v zařízeních ústavní péče je jejich zastoupení mnohem vyšší 30-60 % (v závislosti na typu zařízení); ve výchovných ústavech dokonce tvoří 90 % (v posledních dvou letech je znát jistý pokles - asi o 20 %),
- do náhradní péče je nabízeno více chlapců než děvčat, přičemž v náhradní péči je větší zájem o děvčata (vžitá představa, částečně pravdivá, že děvčátka se lépe vychovávají, jsou vděčnější),
- děti romského původu byly zájemcům o adopci představovány jako Bulhaři, Řekové, Arabové.

Vztah rodičů k dětem v ústavech

Bušková (1969) zjišťovala vztah rodičů (event. dalších příbuzných) k dětem, které byly svěřeny do péče DD. Setřením prošlo 1837 dětí (od 3 do 18 let).

Kategorie	Celkový počet (%)	Z toho romští rodiče (%)
A	18	41
B	12	23
C	7	14
D	61	13

Kategorie:
A - naprostý nezájem,
B - alespoň jednou v roce v písemném styku,
C - častější, převážně písemný styk,
D - častý až pravidelný styk a alespoň občasný osobní styk.

Z tabulky vyplývá, že romští rodiče mají v průměru horší vztah ke svým dětem umístěným v DD než rodiče neromští.

POZNÁMKY

1. Hübschmannová (1996) poukazuje na to, že velký význam rodiny se projevuje i v konverzaci mezi neznámými lidmi. Pro rozhovory jsou typické tyto otázky:

- *„Máte ještě matku a otce?"*

Dále pokračují otázky na muže, děti, bratra a sestry.

- *„Odkud jsi?"*

Dříve se obecně vědělo, kde žijí jaké skupiny Romů. Další otázka seznamovacího rituálu se zaměřuje na příslušnost k užší skupině uvnitř lokální komunity: na *fajta* (vertikálně vymezené příbuzenstvo po linii otce/matky) a *famelija* (horizontálně příbuzné z otcovy i matčiny strany v rozsahu tří až pěti generací).

- *„Čí jsi?"*

Otázka nemusí byl často ani položena, každý z partnerů se představí nikoli jako *„já",* individualita vymezená sama sebou, svým jménem, nýbrž jako „pouhý" syn toho a toho. Nejdříve se uvádí otcův rod, pak matčin (pokud není zřetelně významnější než otcův).

- *„Kolik je vám let?"*

Toto otázka není v žádném případě neslušná a ženy se nedělají mladšími, než jsou. V tradiční romské komunitě roste vážnost ženy s jejím věkem. Teprve po menopauze nabývá žena stejného společenského statutu, jako má muž.

2. Zajímavé je, že v romských dialektech se většinou nerozlišuje jemné odstínění v příbuzenských vztazích. Např. slovem „bratr" nazývá většina Romů nejen svého bratra, ale i nevlastního bratra nebo bratrance (Davidová, 1965, s. 167).

3. Zajímavý je vztah k tchyni a rodičům. Lakatošová (1994) upozorňuje, že výsadní postavení v rodině má tchyně - *„mladá žena jde bydlet k tchyni"* a nikoli *„k muži".* Pokud se nevěsta dostane do sporu s tchyní, stojí muž na straně své matky.

Pekárek (1997) poukazuje na to, že sociální systém se vyvíjel v jisté kontrapozici k systému majoritní společnosti. Vztah k rodičům má v tradiční romské komunitě nejvyšší hodnotu *(„umře-li mi dítě, udělám si nové, ale rodiče si nové udělat nemohu").*

4. Zajímavým fenoménem je adopce, kterou u rumunských Romů popisuje. Copoiu (2001). Romové adoptují nebo vychovávají opuštěné děti bez jakékoli oficiální smlouvy, často ani nejsou romského původu a není vzácností vidět v romských šatrách blonďaté a modrooké děti.

5. V tradičních romských rodinách neděkuje. Pokud to Rom učiní, může slyšet: *„Neděkuj, nejsi u gádžů".* Podle autorky se jedná o pozůstatek víry v karmu, v zákon, podle něho se dobré a zlé skutky sčítají. Jestliže mi někdo prokázal dobro, pak jsem mu dal příležitost zlepšit si karmu, a nemám tedy proč mu děkoval (Hübschmannová, 1999a).

6. Výsledky uvádím i přesto, že validita projektivních testů je problematická.

7. INTELIGENCE, VZDĚLÁNÍ A ADOPCE

1. Výzkumy inteligence

Romové jako celek pravidelně v testech IQ skórují v pásmu subnormality. Rozdíl mezi průměrem romské a neromské populace se vysvětluje odlišným prostředím, jiným žebříčkem hodnot (vzdělání není ceněno) atd. Je nepochybné, že prostředí, ve kterém Romové žijí, nepřispívá k rozvoji toho, co inteligenční testy měří. Na druhou stranu se zdá nepravděpodobné, že by rozdílné prostředí bylo jedinou a dostačující odpovědí. Je možné, že se na intelektovém deficitu podílí i genetické faktory.

Výzkumů zabývajících se inteligencí Romů se u nás dělalo málo a žádný z nich se nezabýval možnými genetickými příčinami.[1]

Tak například Ferjenčík (1997) uvádí, že je nevhodné používat na romské dětské populaci Wechslerův test, protože některé jeho subtesty, zvláště ty verbální, nezohledňují fakt, že pro mnoho romských dětí není čeština mateřským jazykem a test je tedy diskriminuje. Jiní se domnívají, že nedostatečná znalost jazyka většinové společnosti, tj. jazyka, ve kterém je dítě testováno, není hlavním faktorem selhání. Např. Kondáš a Pukačová (1969), kteří testovali školní zralost romských dětí na Slovensku, uvádí, že přestože měly tyto děti možnost vykonat zkoušku v jakémkoli jazyce (romštině, maďarštině nebo slovenštině), jejich výkon významně zaostával za neromskými dětmi.[2]

Klíma (1988) konstatuje:

> *Opakovaně zkoušeli psychologové různé metody v domnění, že problém Romů je v jazykové bariéře, v oblasti verbálně pojmové. Nicméně se ukázalo, že i metody zcela neverbální přinášely selhávání u mnohých romských dětí... Problém leží hlouběji než pouze v jazykové bariéře. Je patrně někde na úrovni uchopování problému, v teoretickém myšlení, v zacházení s podněty.*

Stručná rekapitulace výsledků Ferjenčíkova výzkumu (Ferjenčík, 1997):

- Bylo testováno 178 romských dětí z běžných základních škol v Košicích, průměrný věk byl 6 let a 7 měsíců. Z původně většího vzorku byly vyloučeny děti, kterým se již předtím navrhl odklad povinné školní docházky. Autor bohužel nezmiňuje, jaké procento nezařazené děti tvořily, ale v každém případě je důležité vědět, že testované romské děti nebyly reprezentativním vzorkem romské populace, ale již jakýmsi pozitivním výběrem. Odhaduje se, že více než 80 % dětí navštěvuje zvláštní školu (Balabánová, 1998).

- Průměrné verbální IQ testovaných bylo 71,9 bodu (průměr pro bílou populaci je 100). Výsledek testu podle Ferjenčíka neodpovídá skutečné inteligenci romských dětí, ale podhodnocuje ji,
- V nonverbálních testech dosahují romské děti lepších výsledků než ve verbálních. Tytéž děti získaly v testu *Barevné progresivní matice* v průměru 80,3 IQ bodu.
- Pokud všechny výsledky subtestů Wechslerova testu, které jsou syceny jazykově a kulturně (např. Vědomosti, Slovník), nahradíme výsledky v testech, které nejsou na těchto proměnných tolik závislé (např. Aritmetika, Opakování čísel), zvedne se IQ minimálně o jednu směrodatnou odchylku, tj. na cca 87 IQ.[3]

Balabánová (1998) cituje diplomovou práci, jejímž cílem bylo sledování vývoje dvou skupin romských dětí v prvních ročnících základních škol. První skupinu tvořily děti, které před nástupem do školy navštěvovaly nejméně 10 měsíců přípravný ročník. Děti z druhé skupiny nastoupily do první třídy bez přípravného kursu.

Výsledky:

- Děti v obou skupinách měly relativně stejné individuální předpoklady (dolní pásmo průměrné inteligence).[4]
- Děti z první skupiny měly lepší výsledky v testu školní zralosti a lepší docházku.
- Obě skupiny byly hodnoceny po stránce přizpůsobivosti na školu stejně.
- Děti v obou skupinách měly relativně stejné školní výsledky.

Zdá se, že kvalitnější přípravou se u romských dětí docílí větší sociability a kompatibility s neromským prostředím, ale IQ, či lépe řečeno *g* faktor, zůstává jako biologická proměnná nedotčen.[5] Totožných výsledků se dosáhlo v USA v programu *Head Start,* který byl zaměřen na černošskou a hispánskou minoritu (Jensen, 1998).

Olejár (1972, s. 25) popisuje snahy pedagogických nadšenců z padesátých let vzdělávat romské děti: *„ve výuce se dosáhl jistý pokrok, ale v porovnání s úsilím a časem jsou výsledky minimální."*

Uvádím některé další výzkumy v chronologickém pořadí. Bohužel v některých z nich neuvádí autoři konkrétní výsledek v IQ a pouze konstatují signifikantní odlišnost ve výkonech romské a neromské populace. Z výsledků je zřejmé, že Romové dosahují horších výsledků v inteligenčních testech v jakékoli skupině (dětský domov, výchovný ústav, základní škola, delikventi). Nepodařilo se mi najít žádný výzkum, ve kterém by se Romové od neromů nelišili. Dá se předpokládat, že takový neexistuje vzhledem k tomu, že by byl určitě široce medializován.

1. Balaštík (1970) testoval romské a neromské mladistvé delikventy: Romové IQ 71, neromové 92.
2. Olejár uvádí (1972, s. 103) výsledky testování dětí ve věku 12-15 let z dětského domova (diagnostického ústavu z roku 1964): Romové IQ 75, neromové IQ 85.
3. Andreánská (1973) porovnávala Romy a neromy ve věku 10-13 let v dětských domovech: Romové IQ 73, neromové 88.
4. Kvassay (1975) porovnával výkony romských dětí ve věku 7-8 let. Ty, které byly vychovávané doma a navštěvovaly 1. třídu základní školy, dosáhly v průměru IQ 78, ty, které byly vychovávány v dětských domovech, měly IQ 82.
5. Štěchová a Večerka (1990) testovali mladistvé delikventy a uvádí, že Romové mají významně nižší výsledky.
6. Ferjenčík et al. (1994) testovali děti ve věku 5 let a 6 měsíců až 7 let a 5 měsíců. Uzavírají: *„Rozdíly mezi oběma etnickými skupinami jsou zřetelné a statisticky vysoce významné ve všech věkových kategoriích. Zároveň je vidět, ze se rozdíly se stoupajícím věkem zvětšují."*
7. Žejdl (1997) ve zprávě z výchovného ústavu pro děti s normálním duševním vývojem uvádí, že v inteligenčních testech bývají Romové velmi podprůměrní a mnohem horší než neromové.
8. Klíma (1997) píše: *„Skutečností je, že dle mých zkušeností dosahuje většina romských dětí při vyšetření standardními metodami výkonů hraničních pro zvládnutí nároků základní školy."*

Výsledky v IQ testech

Vzorek	Věk	Počet	Test	IQ Romů	IQ neromů	Zdroj
Delikventi	15-18	42/258	Raven	71	91	Balaštík (1970)
Dět. domov	12-15	?	?	75	85	Olejár (1972)
Dět. domov	10,5-12,5	?	WBC	73,4	87,6	Andreánská {1973)
Norm. škola	6-7	33	Terman-Merrill	78,4	-	Kvassay (1975)
Dět. domov	7	36	Terman- Merrill	82,3	-	Kvassay (1975)
Dět. domov	3-6	41/34	Terman-Merrill	72,9	84,8	Antalová (1980)
Zákl. škola (verbální část)	6-7	178	WISC	71,9	-	Ferjenčík (1997)
Zákl. škola	6-7	178	Raven barevný	803	-	Ferjenčík(1997)
Reprezentativ.	6-16,11	1357/89	WISC-III[UK]	79,6	101,4	Dan (2002)

Jeden výzkum si zaslouží detailnější rozbor, protože se v něm přímo sledovaly rozdíly mezi romskými a neromskými dětmi, které vyrůstaly ve stejném prostředí. Antalova (1980) zkoumala 75 dětí ve věku 3 až 6 let umístěných v dětském domově. Děti, které byly do ústavu přijaty před dosažením 3. roku života, byly zařazeny do skupiny dětí dlouhodobě vychovávaných v DD, a děti, které byly přijaty až po 3. roce života, byly zařazeny do skupiny dětí krátkodobě vychovávaných v DD. Mezi oběma skupinami byl statisticky významný rozdíl v IQ pouze u neromských dětí, jinými slovy na výsledky romských dětí nemělo vliv, zdali své nejranější dětství strávily doma nebo v dětském domově.

IQ dětí v dětském domově

Skupina	Neromové			Romové		
	n	IQ	SD	*n*	IQ	SD
Celý výběr	34	84,8	14	41	72,9	9,2
Dlouhodobě v DD	8	74,4	12,5	30	71,7	9,1
Krátkodobě v DD	20	91,9	10,5	7	72	10,3

Skutečnost, že neromské děti krátkodobě vychovávané v DD v testu získaly zhruba o 20 bodů více než romské, vysvětluje autorka tak, že přestože obě skupiny dětí pocházejí ze sociálně ne-

kvalitního až patologického prostředí, neromským dětem se věnuje větší péče (např. ze strany příbuzných, ve školce). Tuto hypotézu ovšem nijak nedokládá.

Dále se autorka domnívá, že vzhledem k tomu, že mezi romskými a neromskými dětmi, které byly v DD dlouhodobě, není statisticky významný rozdíl v IQ (71,7 vers. 74,4), *„v případě romských dětí nepůsobí žádné zvláštní rasové a genetické faktory, které by intelektový vývoj negativně ovlivňovaly".*

Tento závěr je možné zpochybnit nejméně čtyřmi námitkami:

1. malý vzorek neromských dětí s dlouhodobým pobytem v DD *(n* = 8), při větším počtu by naměřený rozdíl byl statisticky významný,
2. do adopce se přednostně dostávají dobře prosperující a neromské děti,
3. to, že 8 neromských dětí mělo stejné výsledky jako 30 romských, neznamená, že mezi populací romských a neromských dětí není rozdíl; daleko pravděpodobnější závěr je, že IQ 72 má proporcionálně daleko větší počet romských než neromských dětí,
4. v raném věku převažují vlivy prostředí, genotypová inteligence se naplno projeví až později.[6]

Nejpodstatnější výsledky poskytuje Danův výzkum (Dan, 2002), provedený na reprezentativním vzorku 1357 neromů a 89 Romů ve věku 6-16,11 let. Neromové dosáhli v průměru 101,4 IQ, Romové 79,6 IQ. Rozdíl ve střední úrovni výkonů (měřených mediány) romských a českých dětí je ve všech proměnných statisticky významný na hladině významnosti 0,01.

Romské děti

Proměnná	Průměr	Směrodat. odchylka	Medián	Rozsah souboru
IQ verbální	81,87	10,83	79	89
IQ performační	80,06	10,94	79	89
IQ celkové	79,58	10,16	79	89

Neromské děti

Proměnná	Průměr	Směrodat. odchylka	Medián	Rozsah souboru
IQ verbální	101,28	14,35	101	1363
IQ performační	101,41	14,27	102	1359
IQ celkové	101,41	14,28	101	1357

Verbální a nonverbální inteligence

Není jasné, zda Romové selhávají spíše ve verbálních, nebo v neverbálních testech. Názory se různí:

- Hlubocký (Máthé, 1992, s. 61) konstatuje, že verbální IQ je ve všech případech vyšší než performační (testy HAWIE a WAIS) a že extrémně nízkého výkonu dosahují romští probanti v Ravenových progresivních maticích.
- Klíma (1997) píše, že romské děti jsou ve verbálních testech lepší než v neverbálních.
- Dan (2002} uvádí, že rozdíl mezi verbální a performační inteligencí byl u jeho vzorku minimální (81,87 vers. 80,06).

Provozní inteligence

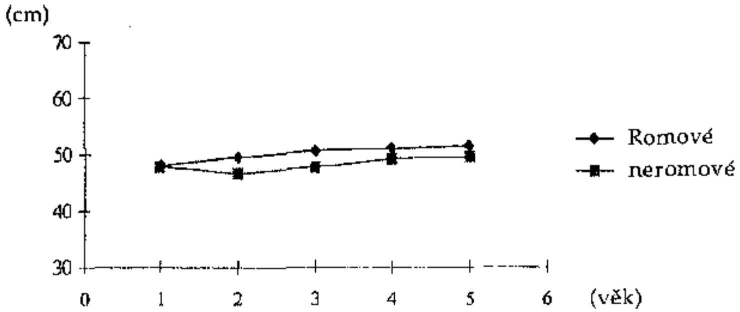
Olejár (1972, s, 103) udává, že většina odborníků poukazuje na disproporce mezi poměrně dobrou, někdy až vynikající schopností Romů řešit přiměřené, běžné, praktické životní situace - hlavně v souvislosti s dosažením vlastního prospěchu - a mezi abstraktním úsudkem, kde zpravidla selhávají. Velkým problémem je motivovat Romy ke vzdělávání. Klíma (1988) uvádí, že *„nemají větší potřebu poznávat cokoli, z čeho není aktuální osobní zisk".* Hlubocký (Máthé, 1992) popsal tzv. *syndrom romsky disperzně sníženého intelektu.* Jedná se o stav intelektu, který má ostrůvky minusů různé hloubky, šířky a významu, ale jeho celková intelektová kapacita je v průměru podstatně vyšší, než jakou bychom odhadovali na základě těchto ostrůvků.

Velikost mozku

Hypotézu o nižší inteligenci Romů podporuje i skutečnost, že mají pravděpodobně i menší mozky. Bernasovský a Bernasovská (1999, s. 38, 57-59) zkoumali rozsáhlý vzorek romských dětí ve

věku 1-5 let a upozorňují, že mají v porovnání s neromskými dětmi na Slovensku menší obvod hlavy. Rozdíl byl, s výjimkou jednoročních chlapců, statisticky významný.

Velikost obvodu hlavy romských a neromských chlapců

Přestože mají romské děti v průměru relativně větší mozek než děti neromské (např. tříleté romské děti dosahují 91,9 % tělesné výšky dětí neromských, ale 94,5 % jejich obvodu hlavy), rozhodujícím faktorem je absolutní velikost mozku. Jensen a Sinha (1993) uvádějí, že odhad korelace mezi velikostí mozku a IQ, *nezávisle na velikosti těla,* je 0,3.

Mentální retardace a skóre sociálního ohrožení

Kvasnicová et al. (1992) sledovala 23 510 dětí v okrese Banská Bystrica ve věku 6-14 let. Celkem 2,16 % (tj. 510) dětí bylo diagnostikováno s mentální retardací (s IQ nižším než 70 - měřeno *Pražskou Wechslerovou škálou).* Mentální retardace byla diagnostikována u 0,9 % neromského vzorku a u 21,5 % romského vzorku Přestože Romové tvořili ve vzorku pouze 6 % dětí, na mentální retardaci se podíleli v 60,7 %. Genetické vyšetření se provádělo u 106 dětí (u ostatních neměli rodiče zájem) a u 33 dokázalo genetickou etiologii, u 21 dětí negenetickou etiologii a u 52 dětí se etiologii nepodařilo objasnit.

Autoři studie dále zkoumali rodiny dětí z hlediska jedenácti rizikových faktorů (tzv. *skóre sociálního ohrožení):*

1. Alkoholismus v rodině.

2. Nevyhovující bytové poměry.
3. Romská příslušnost.
4. Čtyři a více dětí.
5. Útěky dětí.
6. Inteligence matky (tj. neschopnost se postarat).
7. Rodinný stav matky (rozvedená, svobodná, vdova).
8. Trestaní rodiče.
9. Děti v ústavní péči.
10. Nedostatečný zájem o dítě.
11. Jiné výrazné sociální znevýhodnění.

Za každý přítomný znak se započítával jeden bod. Skóre vyšší než 3 bylo hodnoceno jako nepříznivé.

Sociální skóre rodin s mentálně retardovanými dětmi

Etiologie MR	Počet dětí	Sociální skóre
Genetická	33	1,1
Negenetická	21	1,4
Neobjasněná	52	3,0
Nevyšetřované		
Romové	178	6,7
Neromové	70	1,7

Skóre sociálního ohrožení bylo zřetelně vyšší u romské populace. Z toho autoři usuzují, že *„vysoký výskyt mentální retardace v romské populaci je důsledkem častějších nepříznivých sociokulturních činitelů této etnické skupiny a ne genetickou specificitou".*

Je zřejmé, že se sociální patologie, častá v romských rodinách, výrazně podílí na mentální retardaci romských dětí a na jejich sociální oligofrenii (potenciálně nepoškozený mozek se funkčně nevyvine v důsledku nedostatku přiměřených podnětů v dětství).[7]

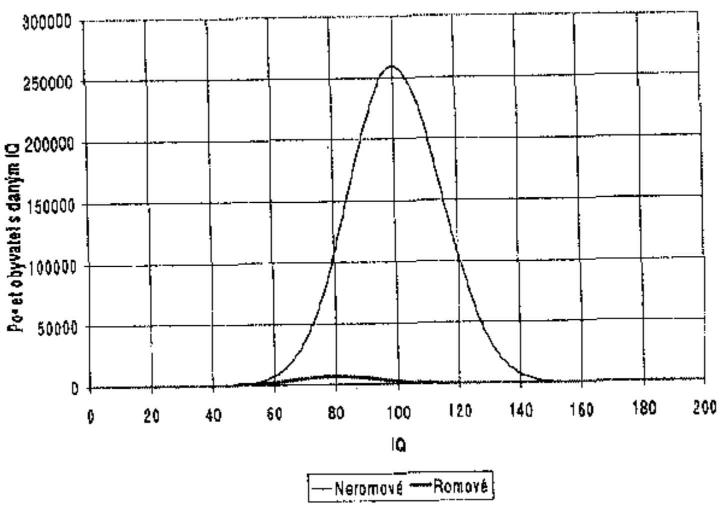
Epigenetické vlivy

Je pravděpodobné, že slabé výsledky Romů v inteligenčních testech jejich genotypovou inteligenci podhodnocují. Mimo jiné také proto, že romské děti se často ocitají v extrémně podnětově

chudém a zdravotně závadném prostředí. Např. je prokázáno, že kouření a konzumace alkoholu v době těhotenství snižuje inteligenci dítěte (Mackintosh, 2000, s. 122). Jde o to, jakou má co váhu. Ferák a Sršeň (1981) uvádí, že variance neboli rozptyl genotypu zahrnuje 70-75 % a variance vlivu prostředí tvoří 25-30 %. Na druhou stranu ale není jasné, zdali neromští rodiče, kteří dávají svoje děti do dětských domovů, a většinu z nich je možné považovat za *r*-stratégy, vytváří pro svoje děti výhodnější prostředí (prenatální i postnatální) než Romové. Přesto i mezi těmito dětmi z dětských domovů existují významné rozdíly v inteligenci (a to ještě hraje roli skutečnost, že nejlépe prosperující neromské děti jsou rychle adoptovány, což o romských zdaleka v takové míře neplatí).

Někteří odborníci se domnívají, že inteligence Romů je kvalitativně jiná než neromů, tj. že je globálně a prakticky orientovaná. Ale i pokud by tomu tak bylo, v moderní společnosti úspěch a sociální mobilita pozitivně koreluje s výsledky v inteligenčních testech (např. Rushton, 1997). Pokud v nich Romové dosahují horších výsledků, budou na tom hůře i v sociálně-ekonomickém ohledu, a toto jejich postavení bude do velké míry způsobeno tím, že jejich schopnost abstraktního uvažování je, jak se zdá, nižší.[8]

Rozložení IQ v romské a neromské populaci

Dá se očekávat, že pokud se začne někdy otevřeně mluvit o event. rozdílech v IQ mezi Romy a neromy, bude se taková debata podobat diskusi o rozdílech mezi Afroameričany a bílými Američany. Názory, se kterými postupně přicházeli egalitáři, byly tyto:

- Rozdíly v IQ testech jsou dány tím, že testy jsou konstruovány tak, že zvýhodňují bílé.
- Nižší IQ Afroameričanů je způsobeno socioekonomickými faktory.
- Podpůrné programy (poskytnutí environmentálně stimulujícího prostředí) zvýšilo IQ Afroameričanů na úroveň bílých.
- IQ neznamená ve skutečnosti nic

Všechny tyto názory byly vyvráceny (Jensen, 1998):

- Nejpoužívanější inteligenční testy nezvýhodňují žádnou skupinu.
- Rozdíly se objevují, i když jsou Afroameričané a bílí vyrovnáni podle socioekonomického statusu (např. úspěšnost potomka predikuje daleko více jeho IQ než socioekonomický status jeho otce).
- Podpůrné programy nedosáhly prakticky žádných trvalých efektů.
- IQ predikuje úspěšnost jak ve vzdělávání, tak v socioekonomickém statusu.

Odpověď na otázku (ovšem s vědomím, že ideální výzkum neexistuje), jaká je průměrná romská inteligence, mohou dát až ideologicky nepředpojaté výzkumy. Jedním z nich by mohlo být systematické sledování romských dětí adoptovaných do bílých rodin.

Důležité je ale uvědomit si že i kdyby se ukázalo, že průměrná genotypová inteligence Romů je např. 85 IQ (což je podle mého názoru dolní hranice odhadu), bylo by nesporné, že jsou disproporčně společensky neúspěšní, a že je třeba pomoci majoritní společnosti, aby Romové zaujali takovou pozici, která jim na základě jejich vloh přísluší.[9,10]

2. Vzdělávání

Přehled dosaženého vzdělání shrnuje Kalibová (1991):

Přehled dosaženého vzdělání

Školní vzdělání	Romové		Neromové	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy
Základní	76,4	80,5	24,7	40,8
Učňovské	12,5	6,7	39,6	21,8
Odborné	0,3	0,3	3,6	6,4
Úplné střední	1	0,9	21,3	24,4
Vysokoškolské	0,4	0,2	9,4	5,1
Bez vzdělání	4,8	6,2	0,3	0,4
Bez údaje	4,6	5,2	1,1	14

Údaje o vyšším vzdělání Romů jsou značně nespolehlivé. Jsou s nimi spojeny dva typy problémů:

1. Úroveň vzdělání

Říčan (1998, s. 26) popisuje, že svoji přízeň prokazoval socialistický režim Romům i tím, že podporoval jejich střední a vysokoškolské vzdělání. Způsob, kterým se tak často dělo, však tuto podporu měnil v danajský dar: pedagogové se báli dávat Romům špatné známky, takže část vysvědčení a diplomů z té doby má pochybnou hodnotu.

2. Admixture a vzdělání

Není jasné, kolik z těch, kteří dosáhnou vyššího vzdělání, jsou etničtí Romové. Např. Holomek (1999) v části *Jak se žije romským intelektuálům v Čechách* uvádí dva rozhovory J. Horváthové (romské historicky). Jeden Horváthová provedla sama se sebou, mj. píše:

Ve skutečnosti jsem ale „křižovatka", jak se mezi Romy běžně říká, nebo chcete-li napůl Cikánka, i když podle přísné matematiky nejsem ani to - jsem jen čtvrteční etnická Cikánka. Pocházím totiž se smíšené česko-romské rodiny.

Druhá část obsahuje rozhovor s jejím manželem, lékařem; mj. mu položila otázku:

Jsi hodně světlý, skoro jako Rom nevypadáš, vědělo se vůbec ve škole o tvém původu ...?

Zvláštní školy

Odhady počtu procent romských dětí navštěvujících zvláštní školu se pohybují od 60 do 80 %:

- 62,5 % Romů je ve zvláštních školách v porovnání se 4,2 % v celkové populaci (A Special Remedy, 1999, s. 23),
- 80 % Romů navštěvuje zvláštní školu, a tím vzdělání obvykle končí; většina dětí již předem počítá s tím, že půjde na podporu (Říčan, 1998, s. 115).

1. Rodinné zázemí

Zdá se, že finanční situace romské rodiny není podstatným faktorem pro úspěšnost romského dítěte (Žáková, 1976):

Příjmy rodičů se neukazují být významné pro psychický vývoj dítěte, více než 25 % romských rodičů patřilo do příjmové kategorie 3 700 Kčs a výše, ale děti z těchto dobře situovaných rodin nejsou výrazně lepší než z rodin s nižšími příjmy.

Stav školní připravenosti dětí z různých sociokulturních prostředí v procentech (n = 450)

	Zařazení dítěte		
Typ rodiny	**ZŠ**	**Vyrovnávací třídy**	**Zvláštní školy nebo odložení docházky**
Neromové kvalifikovaní[11]	98	1	1
Neromové nekvalifikovaní	92	7	1
Romské děti adoptované do neromských rodin	51	41	8
Romské děti neadoptované	16	52	32

Žáková (1976) dále píše:

Nelze proto jednoznačně tvrdit, že zaostávání cikánských dětí je zaviněno výchovnou insuficiencí rodičů a odmítat vzít na vědomí skutečnosti jako např. neúspěšnost cikánských dětí adoptovaných do českých rodin, zákonitosti dědičnosti...

2. Přípravka

Žáková (1976) udává:

- Nebyly výrazné rozdíly mezi školní připraveností dětí kvalifikovaných dělníků, které navštěvovaly nebo nenavštěvovaly mateřskou školku. U romských dětí tomu bylo naopak - čím delší docházka, tím lepší výsledky (mentální úroveň, sociální adaptace).
- Celodenní péče o romské děti, zvláště v prvních letech školní docházky (formou družin), má vynikající vliv.

Vágnerová (1976) upozorňuje, že vývoj romských dětí bývá po prvních měsících pravidelné docházky překotný, velmi rychle se přizpůsobují a dosahují úrovně ostatních dětí.

3. Školní prospěch a IQ na zvláštních školách

Z řad romských aktivistů se ozývají stížnosti, že romské děti jsou do zvláštních škol zařazovány neprávem. Pokud by to byla pravda, měly by mít lepší prospěch (a obecně vyšší IQ) než neromské děti, o kterých se předpokládá, že jsou do zvláštních škol zařazovány právem. Pokud však porovnáme jejich výsledky, zjistíme, že romské děti neprospívají lépe, spíše hůře (Žáková, 1976).

Rozdíly mezi prospěchem romských a neromských dětí *(n =* 475) (Ústí na Labem a Teplice, rok 1975)

ČEŠTINA

	Ročník								
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.
Neromové	2,1	2,4	2,4	3	2,5	2,8	2,3	2,5	2,4
Romové	2,8	2,4	2,9	2,7	2,8	2,9	3	3,2	2,6

MATEMATIKA

	Ročník								
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.
Neromové	2,1	2,1	2,1	2,9	2	2,2	2,3	2,6	2,5
Romové	2,6	1,7	2,6	2,2	2,9	2,4	2,3	2,4	2,4

Výsledky podle Žákové (1976):

... vyvrací další mýtus, že „cikánské dítě selhává sice v ČJ, ale na počty je dostatečně bystré". Je nesporné, že praktický život naučí cikánské dítě manipulovat se základními čísly. Jakmile se však vyžadují abstraktní operace s čísly, logické myšlení, cikánské děti selhávají.

Podobně jako v prospěchu, tak i v testech IQ vykazují romští žáci zvláštních škol horší výsledky než žáci neromští (Žáková, 1976).

Výsledky měření mentální úrovně žáků 5.-9. tříd z **pěti různých zvláštních škol v Severočeském kraji**

Třída	Poměr tříd[12]	IQ neromů	IQ Romů
5.	5 : 1	77,3	66,3
6.	7 : 0	78,1	69,8
7.	5 : 0	74,2	70,4
8.	2 : 3	82	81,5
9.	4 : 1	94	83,2

Pouze v pěti z 28 tříd byly romské děti jako průměr úspěšnější než neromské. Hypotetický průměr IQ výsledků 28 tříd (cca 475 žáků) je:[13,14]

- neromové 80,8 IQ,
- Romové 73,6 IQ

Základní školy

Pokud Romové chodí do základních škol, je jejich prospěch

výrazně horší než prospěch neromských dětí - viz tabulka (Městský úřad v Rokycanech, 1997).

Prospěch romských a neromských dětí ve školním roce 1995/1996 v 1. pololetí v ZŠ v Rokycanech

Škola	Prospěch rom. dětí	Prospěch nerom. dětí	Zameškané hod. rom. dětí	Zameškané hod. nerom. dětí
Ul. Míru	3,9	1,5	62,9	39,9
Za radnicí	2,6	1,7	71,4	54,6
Jižní	2,7	2,2	217	27

Žáková (1976) popisuje zkušenosti z letního tábora pro romské děti:

> *Asistentky z pedagogické fakulty zjistily celkem přiměřeně upevněné základní početní vědomosti žáků zvláštních škol, ale naprosto nedostatečně zvládnuté učivo základních škol, i když byli žáci klasifikováni známkou dostatečnou nebo dobrou. Také na táboře delikventní mládeže jsme konstatovali, že žáci zvláštních škol mají základní vědomosti zvládnuty lépe než žáci ZDŠ.*

Žáková dále navrhuje zjistit pomocí didaktických testu skutečnou úroveň „čtyřkařů" na ZDŠ.

Kantor (1976) sumarizuje zkušenosti s romskými dětmi na školách takto:

1. Práce s romskými dětmi je velice obtížná a ten, kdo ji nedělal, si nedokáže tyto nesmírné obtíže představit.
2. *„...byla na leccos připravena, ale praxe překonala všechna očekávání."*
3. *„Po takovéto svačině to často vypadalo ve třídě jako někde u opic. Služba nestačila třídu zametat..."*
4. Charakteristickým rysem je netrpělivost. Když se jim něco nepovede, nechtějí stejnou věc dělat dále. Je zcela normální, že zahodí sešit na zem, odhodí knihu, zničí výkres, sešit, odmítají psát, číst, kreslit, odpovídat.
5. Při kontaktu riziko získání vší, svrabu a blech.

Integrované a segregované třídy

Část odborníků poukazuje na to, že v převážně segregovaných třídách se Romům daří lépe než ve třídách smíšených:

- Ve třídách s větším počtem romských žáků vidí svoji budoucnost pesimisticky jen 25 % žáků, ale ve třídách, kde je málo romských žáků, má většina z nich velmi pesimistické představy o své budoucnosti (Žáková, 1976).
- Romské děti lépe prospívají v samostatných třídách než ve smíšených (Šusteková, 1981).
- Romské děti se většinou cítí na zvláštní škole lépe, protože tam jsou bez větší námahy úspěšné, mívají tam početní převahu (v průměru asi 60 %), vynikají nad gádžovskými dětmi (Říčan, 1998, s. 115).

Existují však i opačné názory - romské děti lépe prospívají ve smíšených třídách než ve samostatných, a to z důvodu efektivnějšího vyučování (Adamovič, 1979).[16,17]

Říčan (1996) zkoumal vzorek 2128 žáků (z toho bylo 14 % romského původu) základních a zvláštních škol pomocí sociometrických metod (hodnocení žáků mezi sebou doplněné o hodnocení učitelů). Zjistil, že ve zvláštních školách je akceptace žáků jiné etnické skupiny o mnoho lepší. Uvádí, že jak neromové, tak Romové dávají přednost vrstevníkům stejného pohlaví a etnické skupiny.

Šimíková et al. (2003) zjišťovali, jaký typ školy by romští rodiče (n = 787) vybrali pro své děti.

Jakou školu bystě nejraději vybral/a svým dětem	Procenta
Školu, kam chodí převážně romské děti	10
Školu, kam chodí převážně neromské děti	16
Školu, kam chodí napůl romské i neromské děti	72
Jinou školu	1

Vzdělávání dospělých

Zkušenosti se vzděláváním dospělých Romů (rekvalifikační kursy) shrnuje Šišková (1998):

Další specifický rys, který je charakteristický pro velkou skupi-

nu Romů, je nízká schopnost generalizace. Pokud jsme říkali obecné teoretické vstupy na počátku každé nové látky, pozornost byla velmi nízká, resp. i když se účastníci snažili, model jako by nepochopili. Až konkrétní jednání je přivedlo k poznání předkládané informace.

- Teoretické vstupy pro romské kursy musí být co nejjednodušší, nejkratší a častokrát doplněné obrázkem či předvedením. Velmi těžce se pracuje se všeobecnými modely, analytické a syntetické úkoly nelze provádět ve sledu za sebou. Vše musí být krátké, hravé, co nejvíce prožitkové. Z modelu, který se zdá být jasný, však málokdo převezme nápady či akceptuje obecný model, jako kdyby chyběla schopnost generalizace. Vše, je-li doprovázeno zážitkem, má větší úspěch, ale není aplikováno na další příklady. Proto romští participanti vyžadují další a další příklad na vyzkoušení, i když se zdá být podobný či téměř identický.

Vzdělání a protiromské nálady

Romové dosahují výrazně nižšího vzdělání i v místech, ve kterých jsou protiromské nálady minimální. Český Krumlov se často uvádí jako příklad toho, jak spolu mohou Romové a neromové žít. V porovnání s jinými oblastmi je zde (Davidová, 2000, s. 23-34):

- nižší kriminalita,
- nižší nezaměstnanost,
- nižší etnická tenze.

Ale i zde má většina Romů pouze ukončené nebo neukončené základní vzdělání, převážný počet romských dětí navštěvuje zvláštní školu. Autorka uzavírá slovy: *„je tu stále značná rezerva ve vzdělání"*.

Pedagogicko-psychologické poradny

Klíma (1997) sumarizuje své zkušenosti s testováním romských dětí takto:

- Problém leží hlouběji než v jazykové bariéře. Je patrně někde na úrovni uchopování a řešení problému - řešení analýzou a syntézou, prostorovou představivostí.

- Tam, kde lze řešit mechanickým naučením (např. symboly ve WISC, testy čtení), jsou výkony výrazně lepší (řešení snadná, povrchní).
- Romské děti jsou ve verbálních testech a subtestech lepší než v neverbálních. Selhávají v *Ravenově testu progresivních matic, Testu intelektového potenciálu* Říčana, v kostkách a skládankách *WISC*.
- Mají překvapivě slušné vědomosti (vliv televize).
- Dobré porozumění sociálním situacím (verbálně), ale již ne neverbálně - např. řazení obrázků.
- Trvale a pravidelně je výrazně nejlepší výkon v mechanických symbolech a mechanickém čtení (mnohdy ale bez porozumění). Lepší jsou v mechanických počtech než ve slovních úlohách.

3. Zkušenosti s adopcí

Spíše pozitivní zkušenosti

I.

Kafková (1967) sledovala romské děti (*n* = 23), které byly všechny osvojeny ve věku od 2 do 14 měsíců. S výjimkou jednoho dítěte postiženého encefalopatií se všechny jevily jako dobré nebo velmi dobré, pouze jedno bylo hodnoceno jako divoké a jedno jako rozmazlené. Šest z nich byli 7 až 9letí školáci, všichni s průměrným prospěchem 1, jedno s prospěchem 1,5. Jejich osvojitelé jsou stejně spokojeni jako osvojitelé dětí neromských.

Zeman et al. (1977) však upozorňují na to, že metodologickým problémem takových studií je, že se k osvojení hodí pouze romské děti s předpoklady dobrého somatického a duševního vývoje, které nemají příliš nápadné romské znaky:

> *U mnoha dětí našeho souboru jsou antropologické znaky cikánského původu nevýrazné a u některých dětí dokonce těžko postižitelné. Je to tím, že osvojitelům jsou častěji doporučovány děti, u nichž se ví, nebo předpokládá, že pouze jeden z rodičů byl cikánského původu. Výběr je prováděn z relativně velkého počtu*

právě volných dětí a osvojitelům jsou nabízeny děti tělesně zdatně a dobře prospívající.

II.

Svobodová et al. (1981) provedli důležitý výzkum, ve kterém se srovnávaly romské a neromské děti adoptované do neromských rodin. Výzkumný vzorek tvořilo 468 romských nebo poloromských dětí do 18 let žijících v pěstounské péči či osvojení. Kontrolní skupina byla tvořena z 347 párových neromů (podle věku, pohlaví, druhu náhradní rodinné péče a délky jejího trvání).

Šetření v rodinách (pomocí dotazníkových metod) prováděly sociální pracovnice oddělení péče o děti. Výzkum měl z pohledu zaměření této publikace několik nedostatků; čtyři hlavní jsou tyto:

- mezi romskými dětmi bylo i 90 (tj. 19 %) poloromských dětí,
- k osvojení jsou přednostně dávány romské děti s dobrými vývojovými předpoklady,
- děti nebyly standardně testovány (např. inteligenčními testy),
- autoři neuvádí, jakou statistickou významnost jejich zjištění měla.

Důvody zařazení dětí do DD

Důvody	Romské děti (%)	Kontrolní skupina (%)
Nezájem	27	17
Nezájem a zbavení rodičovských práv	31	21
Špatná péče	6	7
Nezpůsobilost	7	16
Úmrtí rodičů	2	4

Hodnocení

Zkoumané děti byly hodnoceny v různých kategoriích chování a prospěchu. Zde jsou nejdůležitější výsledky.

1. Pracovní snaha, ctižádost

Ve všech věkových pásmech byla u dětí z kontrolní skupiny zjištěna větší pracovní snaha. U obou skupin byly zaznamenány malé či minimální pracovní snahy během školních let.

2. Svědomitost a pečlivost

V přístupu ke svěřeným úkolům a povinnostem se romští a neromští chlapci téměř nelišili. Romská děvčata byla hodnocena jako méně svědomitá a pečlivá. Zajímavé je, že romské děti se jevily méně často jako svědomité a pečlivé v době, kdy hodnocení zahrnovalo i postoje a přístupy ke školní výuce a přípravě; v době, kdy se tato příprava do hodnocení nepromítala, se rozdíly stíraly.

3. Pohyblivost, čilost, aktivita

Romští chlapci se téměř nelišili od neromských. Romská děvčata byla častěji hodnocena jako nápadně čilá a pohyblivá (jejich hodnocení se spíše podobalo hodnocení chlapců).

4. Dominance a submise

Škály dominance a submise (vůdcovství a podléhavost) sledovaly chování a postoje, které děti zaujímaly ve skupině jiných dětí. Mezi romskými a neromskými dětmi bylo přibližně stejné rozložení vůdcovství a podléhavosti. Za pozornost stojí pouze častější hodnocení starších romských dětí v kategoriích málo dominantní a velice podléhavý (48 % - v kontrolní skupině pouze 22 %).

5. Poslušnost

Ve školním věku byly romské děti více neposlušné než neromské, po dosažení 15 let se však trend měnil a neposlušnější se stávaly neromské děti.

6. Změny chování v pubertě

Závažnější změny a potíže v pubertě (poruchy chování) byly zaznamenány u 13 % romských dětí a u 5 % neromských. Méně výrazné potíže (nikoli však běžné - lhaní, krádeže, útěky, drzost, odmlouvání) byly pozorovány u 27 % Romů a 14 % neromů.[18]

7. Prospěch

Školní docházka byla sledována u vzorku 261 Romů a 215 neromů.

Typy navštěvovaných škol

Typ školy	Romské děti (%)	Neromské děti (%)
Základní škola	83	83
Zvláštní škola	11	10
Speciální školy	1,5	1
Učební poměry	3	5
Střední školy	0,5 %	0,5 %

Obě dvě skupiny měly asi čtyřikrát vyšší zastoupení ve zvláštních školách (u úhrnu populace se jedná asi o 3 % dětí).

Průměrný prospěch z českého jazyka

	ZDŠ	Zvláštní škola	Speciální třídy	Učeb. poměr	Střed. škola
Romové	2,7	2,8	2	2,9	1
neromové	2,3	2,3	2,5	3	3

Průměrný prospěch z matematiky

	ZDŠ	Zvláštní škola	Speciální třídy	Učeb. poměr	Střed. škola
Romové	*2,9*	2,8	2,3	3	2
neromové	2,4	2,6	2,5	3,1	3

Celkové hodnocení

A. Chlapci

Ve srovnání s neromskými chlapci byli romští chlapci hodnoceni:

- častěji jako nenároční, nesobečtí, štědří, dobrosrdeční a družní,
- stejně často jako čilí a pohybliví (popř. nápadně čilí až neklidní),
- průměrně a více dominantní, průměrně svědomití a pečliví, se smyslem pro humor a legraci,
- méně často jako výrazně snaživí, horliví, ctižádostiví, poslušní a výrazně citliví.

B. Děvčata

Romská děvčata jsou ve srovnání s děvčaty kontrolní skupiny hodnocena:

- častěji jako nápadně čilá a pohyblivá, průměrně (méně) citlivá, méně svědomitá a pečlivá,
- stejně často jako průměrně a více dominantní, družná, se smyslem pro humor,
- méně často jako výrazně snaživá, horlivá a ctižádostivá, výrazně citlivá, štědrá, nenáročná a nesobecká.

III.

Koluchová (1992, s. 60) sumarizuje výzkum, ve kterém se v 80. letech 20. století sledovalo 60 dětí v pěstounské péči (jak individuální, tak skupinové). Z celkového počtu 35 neromských dětí potřebovalo zvláštní školu 8 (23 %), z 25 romských dětí 9 (36%). Rozdíl nebyl statisticky významný.

Původ	Počet	Zvláštní škola
Neromský	35	8 (23 %)
Romský	25	9 (36 %)

Koluchová dále konstatuje, že romské děti měly podstatně horší prognózu než neromské, protože se do pěstounské péče svěřují děti z nejhorších romských rodin. Kde je situace alespoň únosná, nechávají se v rodině (a některé čekaly v DD až do svých tří let).

IV.

Habiňáková a Horníková (1979) zkoumaly odlišnosti romských a neromských dětí v dětských domovech. Výzkumný vzorek tvořilo 30 romských a 30 neromských dětí. Měření se týkala celkové úrovně vývinu, hrubé motoriky, adaptability na předměty a vizuálně motorické koordinace, sociálního chování, vývoje řeči - průměrné výkony romských dětí byly sice o něco nižší, ale rozdíl nebyl statisticky významný.[19]

Spíše negativní zkušenosti

Svobodová et al. (1981) shrnují zkušenosti několika výzkumů a uvádí, že *„vedle pozitivních informací z některých kojeneckých ústavů přicházejí z terénu zprávy o problematických případech cikánských dětí v náhradní rodinné péči. Pracovníci... upozorňují zvláště na období puberty, které bývá u těchto dětí kritické a mnohdy mění dosavadní dobrý průběh náhradní rodinné péče".*

Kuřimská a Hamalová (1999) píší o svých zkušenostech takto:

- Do období puberty funguje pěstounská rodina velmi dobře. Potom však vývoj probíhá mnohem dramatičtěji než v běžných rodinách.
- Romové často hledají sounáležitost s romskou komunitou, tam nalézají své první lásky.
- Projevuje se nezralost citových vazeb a morálních postojů, nevyhraněnost hodnotových preferencí vzhledem k věku, chybí zacílení do budoucna.
- V mnoha případech se jim vytváří lepší podmínky, než mají ostatní mladiství (např. intervence institucí k přijetí na vybrané školy nebo učiliště). Mnozí z nich však upřednostňují okamžitý prospěch, volnost a nezávislost v rozhodování.
- Objevuje se raná sexuální zkušenost a promiskuita, problémy s dokončením základního vzdělání, poruchy chování - gamblerství, krádeže, drogy.

Přestože autorky nechtějí tato zjištění zevšeobecňovat a znají mnoho romských dětí, které se v pěstounských rodinách těmto úskalím vyhnuly, uvádí, že zkušenosti byly získány dlouhodobým sledováním. Autorky navrhují umísťování romských dětí do vhodných funkčních romských rodin (např. těch, které nemohou mít vlastní děti).

POZNÁMKY

1. Průcha (2002, s. 119) v souvislosti s výzkumy IQ u Afroameričanů píše: „Samozřejmě se v této souvislosti vnucuje „ožehavá" otázka: *„Jak je tomu s rozdíly v inteligenci v české populaci, např. mezi romským a jiným obyvatelstvem?"* Spočívají např. vzdělávací potíže romských dětí jen v jejich sociál-

nich, kulturních a jazykových odlišnostech - nebo zde hrají nějakou roli i inteligenční faktory? O tom se nelze ani hypoteticky dohadovat, protože u nás postrádáme empirická zjištění o této problematice."

2. Testová situace spočívala v tom, že dětem byly předkládány obrázky různých předmětů a situací. Úkolem dětí bylo předmět nebo činnost na obrázku adekvátně pojmenovat (např. pes, maminka vaří apod.). Běžný výkon dětí se pohyboval v rozmezí 19-24 správných odpovědí z 30 možných (průměr byl 23). Výkon 16 a méně bodů byl subnormní a výkon 10 a méně se hodnotil jako defektní. Průměr romských dětí byl 10,3 správných odpovědí. Pokud mohly romské děti odpovídat v kterémkoli zvoleném jazyku, *„počet správné pojmenovaných prvků se jen velmi mírně zvýšil, a to na 13,5 bodu".* Olejár (1972, s 77) uvádí, že romské děti nemají vybudované pojmové bohatství ani v romštině.

3. Ale i tento výsledek, který je podle autora kulturně spravedlivější, je 13 bodů pod průměrem bílých dětí.

4. To je první případ výzkumu, ve kterém Romové jako skupina dosáhli 90 a více bodů IQ. Zmíněná diplomová práce se bohužel z knihovny příslušné školy ztratila.

5. Autorka sice udává, *„že romské děti, které pravidelně navštěvují přípravný ročník, jsou mnohem zdatnější v oblasti ... rozumových dovedností (abstraktního myšlení)",* ale protože zároveň uvádí, *„že děti v obou skupinách mají relativní stejné intelektové předpoklady (dolní pásmo průměrné inteligence)",* není jasné, kam se zmiňovaná zdatnost v oblasti rozumových dovedností promítla.

6. Důvody, proč se romské a neromské děti dostávají do DD, jsou podobné (viz s. ...). Jen obtížně by se v nich dalo hledat vysvětlení pro jejich odlišnou intelektovou kapacitu.

7. Ačkoli se ve výzkumu neuvádí, kolik dětí s geneticky podmíněnou mentální retardací bylo romského původu, jedna z autorek na můj dotaz odpověděla, že jich bylo proporcionálně stejně jako dětí neromských.

8. Zajímavý postřeh má Říčan (1998). Uvádí, že v romštině se jen zřídka používají obecné pojmy jako ovoce, zelenina, nábytek. V některých případech ani neexistují a myšlení je proto velmi konkrétní.

9. Faktorem, který by mohl mít vliv na nižší inteligenci Romů, je vysoký podíl romských dětí, jejichž rodiče jsou v příbuzenském vztahu. Děti z takových vztahů mají mnohokrát vyšší pravděpodobnost výskytu genetických poruch, které způsobují např. mentální retardaci (Ferák et al., 1987).

10. Příslušníci chudých minorit mají často tendenci prosadit se v oblastech, které nevyžadují velké finanční náklady a náročné vzdělávání. Touto oblastí je pro Afroameričany sport. Romové se však ve sportu zatím neprosazují; sportovně nadaní chlapci odpadají pro neschopnost pravidelně trénovat (Říčan, 1998). Někteří se prosadí v boxu, ale jejich kariéra bývá krátká.

11. Kvalifikovaní = vyučení dělníci a zaměstnanci s vyšší kvalifikací. Nekvalifikovaní = pomocní dělníci.

12. Poměr tříd vyjadřuje poměr počtu tříd, ve kterých byli neromští žáci úspěšnější než romští.

13. Hypotetický proto, že Žáková neudává počty žáků jednotlivých tříd.

14. Pro testování byly zvoleny nonverbální testy jako Raven, Kohs a Terman-Merill.

15. Šimíková (2003) cituje, že *„pádným důvodem absence dítěte ve škole může být pro romskou matku fakt, že neměla pro své dítě peníze na svačinu".*

16. Jiným důvodem může být i efekt selekce - ne každý Rom byl v Adamovičově vybrán do smíšené třídy.

17. Zajímavé je, že nikdo nezkoumá, jaký vliv má přítomnost romských dětí na neromské.

18. Rozpor mezi tímto zjištěním a předchozím odstavcem *(Poslušnost)* autoři nekomentují.

19. Ovšem již klasickým metodologickým nedostatkem bylo kritérium „zdravé dítě". Jiné děti nebyly do výběru zařazeny.

8. OSOBNOST

Základní kameny psychologie Romů

Romská psychika se v některých aspektech odlišuje od psychiky neromů. V každodenní praxi se projevují odlišné vzorce chování a jednání, které je třeba chápat jako přímé důsledky specifických rysů a dekódovat je na základě znalostí horizontů romské psychiky. Dají se rozdělit do tří vzájemně propojených okruhů: archetypy romské mentality, hodnotový systém a obranné mechanismy. Další text volně přebírám z vynikající publikace V. Ševčíkové (2003).

Archetypy romské mentality

1. Prožívání času a prostoru

Romové nechápou a neprožívají dimenzi času jako lineární s jejími horizonty historickými, přítomnými a budoucími. Jejich čas se omezuje pouze na rozměr aktuálně prožívané přítomnosti (což je typická charakteristika psychologie nomádů). Pozitivní (např. bezprostřednost) a negativní (např. neodpovědnost) stránky této tendence jsou dobře známy.

Způsob života Romů si nevynucoval vytváření vědomí prostorové zakotvenosti a v rovině myšlenkové abstrakce, proto zpravidla chybí mechanismy uvažování ve strukturách a vzorcích logických posloupností - např. snížená schopnost verbalizovat prostorový algoritmus (pouhý popis cesty z jednoho místa na druhé) či zvládání složitějších myšlenkových řetězců analyzační a syntetizační povahy (romské děti se tak velmi obtížně učí cizím řečem pomocí lingvistických struktur a hůře se orientují v grafických i prostorových systémech).

2. Preferování požitku

Stěžejní romský mentální fenomén; nutnost primárního uspokojování všech momentálních fyziologických, příp. psychických potřeb (např. hladu, libida). Jednoznačné preferování silného prožitku, a to i za cenu vědomých osobních ztrát v budoucnosti, či dokonce za cenu vlastního sebezničení.

3. Zvnitřnění snu

Romové nerozlišují horizonty snů, resp. osobních přání či tužeb, a reality. Jsou schopni se velmi silně identifikovat se svojí osobní představou, uvěřit jí a povýšit ji na realitu (jde o proces, se kterým se můžeme běžně setkat u neromských dětí, který však vymizí s osobnostním zráním}. Negativem pak je neschopnost rozlišovat mezi fikcí a realitou, ale především neochota věřit v něco, co neprošlo procesem zvnitřňování nebo ze své podstaty vůbec projít nemůže (nevíra v harmonické soužití Romů a neromů, protože si tento fakt koexistence tak rozdílných etnik vůbec nedokážou představit).

4. Sociální komunikace

Romové mají extrémně vyvinutý smysl pro nonverbální komunikaci a specifické umění empatie - dorozumívání probíhá pomocí obličejové mimiky, gestiky, haptiky, posturologie, kineziologie. Dokážou mistrně číst z řeči očí a pohledů. Typické je nárazové afektové jednání *(„Romský hněv je jako vítr, přežene se a hned je pryč.").*[1]

5. Negace individualismu

Individualistické snahy (např. vyniknutí mimo rámec rodiny) se chápou jako projev odvrácení se od romství; nemají potřebu naplňovat ryze osobní ambice např. profesním růstem. *(„Moje místo je tam, kde jsou moji lidé.")*

Hodnotový systém

1. Svobodný život

Iluze bezstarostného způsobu života *(„Svět je velký, nech žít.").* Vše, co ji podporuje, je hodnoceno pozitivně.

2. Uznávání rodové hierarchie a rodové tradice

Vzhledem k dodržování složitých kastovních a rodových zvyků a pravidel např. nedochází v období dospívání k extrémnímu vyhrocení konfliktů generačního rázu.

3. Dědictví předků

Sebedůvěra plynoucí z vazby na minulost.

4. Láska k dětem

Počet dětí určuje míru rodové prestiže. (*„jedna matka, jeden otec a mnoho dětí- v tom je síla Romů."*)[2,3,4]

5. Peníze jako základní potřeba pro přežití

Ne jejich shromažďování, ale prostředek k dosažení pocitu životního naplnění.

Obranné mechanismy

1. Mechanismus ukřivděnosti

Vědomí křivdy; apriorní podezřívavost a odmítání jakýchkoli alternativních možností nápravy a pomoci.

2. Mechanismus izolace

Dobrovolná sociální separace a dobrovolné odmítání vzájemných nosných konfrontací a nutného sebepoznávání

3. Mechanismus ostré konfrontace

Za univerzálního viníka všech osobních frustrací je považován „gádžo", který je označen za veřejného nepřítele, a veškeré, třeba i násilnické prostředky k jeho zničení jsou legitimizovány.[5,6]

Důsledky těchto mechanismů jsou nejčastěji: společenská rezignace, zahořklost, negace, nihilismus a hostilita.[7]

Romipen a čačipen

Říká se, že romskou identitu tvoří tzv. *romipen,* což je nepsaný zákon, jakýsi soubor hodnot, které jsou teoreticky univerzální a vlastní všem Romům. Důležitou součástí *romipen* je tzv. *čačipen* - pravda, právo, spravedlnost, skutečnost. Ovšem chápání spravedlnosti může být v diametrálním protikladu k chápání spravedlnosti neromy. Příkladem může být romské slovo *de man,* půjč mi, ale také dej. Romové necekají, že musí půjčenou věc vrátit, protože oni by jednali také tak. Platí zásady solidarity - *„dnes mám já, zítra budeš mít ty";* je nepřípustné, aby jeden člen komunity „měl" (jídlo, oblečení, peníze) a druhý ne (S. Ševčíková, 2003).

Temperament, agresivita a odlišnost ve stylu komunikace

Olejár (1972, s. 171) poukazuje na jednu velmi nápadnou složku osobnosti tzv. zanedbaných Romů - *výbušný temperament:* emocionalita, motilita, množství a bohatství citových projevů, citová vzrušivost až výbušnost neobvyklé hloubky, ale krátkého trvání (s dispozicemi k afektům souvisí i sklon k depresivnímu ladění), tendence k mimovolným motorickým reakcím, rychlému tempu (průvodní jevy tzv. *primitivní duševnosti).*[8]

Říčan (1998, s. 112-116) popisuje chování romských dětí ve škole takto:

- Bývají ve škole živější, temperamentnější, hůře se ukázňují, vykřikují atd. Také se hůře soustřeďují: mívají slabou úmyslnou pozornost. Potřebují častější přestávky, při kterých si mohou zacvičit, zakřičet či zazpívat
- Jsou bezprostřední, hlučné, hravé, mazlivé a přítulné. Rády vykládají o tom, co kdo z příbuzných vlastní, ale také o tom, co kdo ukradl nebo jak jinak porušil zákon.
- V pátém ročníku *„volání krve"* ... dítě začne být vzpurné, ztrácí o školu zájem ... poslední ročníky bývají pro žáky i učitele trýzní.
- Jsou agresivnější.[9]

Říčan (1998, s. 47-52) charakterizuje odlišnosti v komunikaci takto:

- Cikánská hádavost. Romové často řeší svoje spory hlučně, padají šťavnaté nadávky, je vidět hrozivá gesta. Je to dáno do značné míry živějším temperamentem, cesta k opětovnému smíru bývá - viděno gádžovskou optikou - překvapivě snadná.
- Citová spontánnost, živý temperament... vyjadřovaní v realitě i v jazyce *„Líbám tvý zlatý srdíčko, lížu tvý nožičky"* nebo dokonce - jako projev lásky - *„jím tvoje hovínka, piju tvý čuránky."*

Odložení slasti

Říčan (1998, s. 31, 52):

- Orientace na přítomnost, spojená s minimálním zájmem o budoucnost, zejména vzdálenější. Kočovník, a tím spíše štvanec, se snaží přežít, jeho budoucnost je nejistá. U Romů je pohled do budoucna silně potlačen, spíše neexistuje.
- Dostupnost atraktivních škodlivin: podléhá více než gádžovská většina konzumní mentalitě, alkoholu a drogám, gamblerství a brakové mediální zábavě (v neposlední řadě v důsledku vyhlazovací války vedené komunisty proti jejich jazyku a kultuře); trh nemilosrdně devastuje Romy fyzicky, ekonomicky, psychicky a morálně.

Mnozí autoři poukazují na neschopnost Romů racionálně zacházet s finančními prostředky - střídají se dny hojnosti se dny naprosté nouze. To je patrně důsledek neschopnosti odložit uspokojení potřeby. Je možné, že tato charakteristika - vedle objektivní nouze - také přispívá ke stále se rozšiřujícímu lichvářství (úžernictví) mezi Romy. Úrok často vyšší než 100 % vytváří takřka poddanskou závislost dlužníků na věřitelích.

Hübschmannová (1993, s. 35) v této souvislosti zmiňuje tradiční rozdíly v odměňování a hospodaření Romů a neromů.

	Model romský	Model neromský
Charakter odměny	Převážně naturální -jídlo k denní spotřebě, staré šaty	Peněžitý
Frekvence odměny	Potraviny denně, peněžitá odměna řídká, nepravidelná	Pravidelná mzda, obvykle dvakrát měsíčně
Typ hospodaření	Ze dne na den, z ruky do úst	Perspektivní, kalkulativní

Neromský model vyžaduje a zároveň umožňuje plánování, kalkulaci, perspektivní rozvržení útraty, spoření.[10]

Odpovědnost/svědomitost

Říčan (1998, s. 39, 61) poukazuje na to, že se Romové vyznačují nízkou hladinou odpovědnosti ke svému okolí:

- Rozšiřují infekční nemoci, kterými ohrožují zdraví všech - syfilis, žloutenku (ignorují karanténu).
- Osud demokracie je jim lhostejný. Převzali pouze konzum jako dominantní životní zájem, nikoli však vzorce soustavné, plánovité, disciplinované aktivity, jež jsou v majoritní společnosti tradičně respektovanou cestou k realizaci tohoto zájmu.

Sebevědomí a pocit osobní cennosti

Žáková (1976) popisuje výsledky výzkumu na ZŠ:

- Poměrně nízké sebehodnocení - většina si myslí, že jsou ostatní děti lepší než ony.
- Většinu trápí, že vypadají jinak než ostatní (to se projevuje především ve třídách s malým počtem romských dětí). Ve třídách celoromských si uvědomují svoji odlišnost jen 4 % dětí.
- Často říkají, že se trápí tolik, že nemohou večer usnout (nejsou tedy tak bezstarostné, jak se obecně předpokládá).
- Častější jsou náladové výkyvy, projevy nálad jsou nápadnější, méně zvládnuté.

Štěpán (1976):

- Negativní chápání exteriorních znaků (pigment). U oligofrenních Romů je možné se setkat s projekcí agrese na černá zvířata, s odmítnutím svlečení košile v létě ze strachu před další pigmentací nebo s pudrováním obličeje, téměř patologickými způsobem úzkostné čistoty těla, používáním voňavek apod.
- Nejhorší nadávky jsou ty, ve kterých je aplikována pejorativnost exteriérových znaků: bakeliťák, uzená hlava, Afrika, havran, čombe. Vyprovokovaní Romové používali pro neromy tyto nadávky: bílá kůže, běloch, křída, *parno baličko* (bílé prase).[11]

Část Romů je hrdá na svůj původ a pokládá se za lepší než jsou „nečistí gádžové". Otázkou je, do jaké míry se v současnosti jedná o kompenzační mechanismus. Říčan (2000, s. 55) uvádí:

> *Lnici, kteří s nimi přicházejí do styku, vidí často jen nápadnou kompenzaci tohoto pocitu (tj. méněcennosti) zdůrazňovaným sebevědomím, arogancí, předváděním reprezentativního automobilu, obleku, peněženky či partnerky.*

Hodnotové orientace

Fischerová (1980) zkoumala rozdíly v hodnotových orientacích mezi romskými a neromskými mladistvými delikventy. Výzkumný vzorek tvořilo 52 chovanců výchovných ústavů pro děti a mládež (z toho 28 Romů) ve věku 15-18 let.

Hodnotové orientace byly měřeny pomocí tří metod: *Test tří přání, Test životního štěstí* a *Projektivní interview*.

V *Testu tří přání* byl významný rozdíl v hodnotě „peníze" a „dobře bydlet" pro Romy. V *Testu životního štěstí* - slušně se oblékat, mít pěkné věci (21 % vers. 3,8 % respondentů). Možné motivace podle autorky jsou:

- nedostatek doma,
- potřeba zvýšit si sociální statut.

Neromští chovanci preferovali hodnoty jako štěstí, zdraví rodičů a zlepšení rodinných vztahů. Naopak romští chovanci dávali přednost hodnotám jako partnerské vztahy, mít děti a starat se o ně. Romští delikventi se zaměřovali na rodinné hodnoty. Autorka nabízí dvě vysvětlení:

- dřívější dospívání,
- větší pocit izolace (v ústavní výchově) - touha po rodinném zázemí.

Romové se celkově nejvíce lišili (tj. preferovali je více než neromové) od neromů v těchto hodnotách:

1. oženit se, vdát se,
2. mít peníze,
3. slušně a hezky bydlet,
4. pěkně se oblékat, mít hezké věci, šaty.

Šimíková et al. (2003) uvádí výsledky ankety mezi Romy (n = 859) o životních hodnotách Romů a majority.

Životní hodnoty

Co je pro Romy v životě nejdůležitější	Procenta
Rodina, komunita	44
Zdraví	15
Rovnoprávnost, humanitní ideály	14

Materiální hodnoty, sociální jistoty	12
Práce	9
Příjemný, pohodlný život	6
Rasismus	0,5

Co je pro příslušníky majority v životě nejdůležitější	Procenta
Materiální hodnoty	44
Rodina	17
Práce, kariéra	13
Zdraví	9
Humanitní ideály	7
Odmítání jiných, povyšování se	6
Příjemný, pohodlný život	4

Zdá se však, že v současném způsobu života u velké části Romů převládá orientace na pokleslý konzum. Např. Říčan (2000, s. 46) píše, že:

> *... v mnoha romských rodinách se televizor vypíná jen na noc. A na víkend se přinese taška kazet - akčňáků a pornáčů, na které se dívá celá rodina... Velmi oblíbenou zábavou jsou hrací automaty.*

Simulace a lhavost

Jedním z nejtypičtějších stereotypů o Romech je přesvědčení, že často lžou, Na tomto rysu se shodují různí autoři. Olejár (1972, s. 132) poukazuje na lhavost jako na velmi výrazný znak „zanedbaných cikánů" - *„téměř všeobecné, principiální nedodržování jakýchkoli domluv a slibů".*

Prášilová a Chalupecká (1977) uvádí, že každý údaj získaný mezi Romy je nutné ověřovat se všemi přítomnými, a to taktně a z různých aspektů:

> *Je nutno říci, že cikánská schopnost fabulovat je neobyčejná. Při šetření je rozumné nedat najevo pochybnosti o obsahu sdělení ale stále se k němu vracet a tak zjišťovat - třeba po delší době - skutečný stav.*

Říčan (1998, s. 64) konstatuje, že rčení *„Lže jako cikán"* má reálný základ - na chronickou lhavost romských dětí (a nejen dětí) si svorně stěžují učitelé a sociální pracovníci. Dále uvádí, že lež vůči gádžům je běžná, často „nedává smysl", tj. nechápeme, co by z ní dítě mohlo mít - možná jen pocit malého vítězství ve věčném boji Romů proti gádžům.[12,13]

Tyto tendence se projevují nejen v každodenním životě, ale i např. při psychologických či psychiatrických vyšetřeních. Pro mnoho romských probandů je typická simulace při testování (Máthé, 1992):

- Při agravaci (tj. simulaci horšího stavu) zařadí správné řešení (pokud o něm ví) až na poslední místo, event. odpovědí *„těsně vedle".*
- Agravační tendence v kresebném projevu - jsou na horší úrovni, než by měly být i při debilitě nebo imbecilitě.
- Neochota ukázat se ve své skutečné podstatě (výmluvy: *„točí se mi z toho hlava").*
- Časté jsou výstupy z testové situace za použití primitivních vyhýbavých manévrů - proband začne mluvit o něčem zcela jiném, prohlíží si nábytek.

Výzkum v romské osadě

Výsledky výzkumu, který proběhl v romské osadě (250 obyvatel, *Romo-vlasiko-olaski)* na východním Slovensku, shrnují jeho autoři takto (Olejár & Kondáš, 1965):

- typické formy simplexního emotivního uvažování zcela dominují u žen a u 57 % mužů,
- strach před přírodními živly (voda, oheň, bouřka) i strach ze tmy; zvýšená dominance strachových zážitků se ukazuje jako obecnější rys,
- afekty hněvu mají bouřlivější průběh, hůře se zvládají; častěji se objevuje agresivita vůči věcem,
- sociogram ukazuje velmi malý počet recipročních sociálních vztahů, interpersonální vztahy - s výjimkou vztahů v rámci širší rodiny - bývají malé intenzity,
- interpohlavní členění je tak výrazné, že sociogram se rozpadá na skupinu žen a skupinu mužů (tj. muži se stýkají převážně s muži, ženy převážně se ženami).

Je zřejmé, že z jednoho výzkumu, který navíc proběhl před 40 lety ve velice specifickém a zaostalém prostředí, nelze činit závěry, jež by se týkaly romské populace jako celku. Přesto se však domnívám, že získané výsledky vypovídají o jakési archetypální rovině romství, kterou lze v jejích jemnějších projevech pozorovat i v současném kontextu.

POZNÁMKY

1. S tělesností souvisí i návyk a potřeba těsné tělesné blízkosti. Říčan (2000, s. 53) cituje Lackovou:

„...Slitina lidských těl ... Kornové se od narození jeden druhého dotýkají: když spí tři čtyři na jedné posteli ... Když se padesát lidí vměstná na dvacet čtverečních metrů, aby si poslechlo pohádku, nemohou se nedotýkat. A když lidé besedují v hloučku na společenském prostranství osady, opírá se jedna žena o druhou, bratři, bratranci, kamarádi se drží kolem ramen - a ten dotek je spojuje, dodává jim sílu, jistotu, pocit bezpečí."

Zajímavé však je, že u Romů nebylo zvykem podávat ruku (pouze u mužů za výjimečných, obřadných situací); podala-li ruku žena, znamenalo to sexuální výzvu.
Hübschmannová (1993, s.39) upozorňuje:

U chudých Romů se spalo na „šichty" - protože vleže by se celá rodina do chatrče nevešla. Lidé žili „pre kopa", na jedné hromadě. Byli zvyklí dotýkat se jeden druhého. Na pionýrských táborech pak bylo pro Romy velmi neobvyklé spát na posteli samostatně, „dostávali z toho šoky". Ráno je vedoucí nacházeli po třech na jedné posteli. Přesto, nebo právě proto, byla v tradiční romské rodině nesmírná cudnost.

Šišková (1999) popisuje své zkušenosti takto:

" Pouze v kursech typu „kulatý stůl" osobní ujištěni sociálním pracovníkem a následné pohlazení (či jakýkoli dotyk, který demonstruje sounáležitost a blízkost) Roma uklidní a případné slzy se změní ve smích a radostné uvolnění alespoň na dobu semináře.

• Jistotu Rom získává i dotykem.... Romské ženy se na výcviku během deseti minut sesedly k sobě, opřely se o sebe a seskupily se v jednom rohu místnosti. Byly pak klidnější, vnímavější a jako by se více soustředily.

2. V souvislosti s mnohodětností uvádí Hübschmannová (1999a) zajímavý příklad: na otázku, zda by se znovu chtěli narodit jako Romové nebo jako gádžové, odpověděla dvojice manželů: *„Jako Romové! Kdybychom se narodili jako gádžové, neměli bysme o čem mluvit. A neměli bysme se s kým baviti" „jak to?" „No, o čem můžou mluvit lidi, kteří mají jenom dvě děti? Přece jim nemůže být veselo!"*

3. Goral (1998) uvádí: Rom bude z hořícího domu zachraňovat nejdříve své rodiče, Němec manželku nebo děti. On myslí na budoucnost, zatímco Rom má vztah jen ke své minulosti a přítomnosti.

4. Olejár (1972, s. 45): *Všeobecně je možné říci, že láska cikánských matek k dětem je přímo dravá, ale netrvá dlouho. Dítě dostane nutnou stravu pouze v době kojení. Později je to horší... Malým se strčí do úst korek a lékaři často až v poslední chvíli odejmou dítě matce a uloží ho v nemocnici s otřesnou diagnózou: hlad.*

5. Šišková (1999) poukazuje na to, že dnes při všech diskusích s Romy převažuje strach, křivda a nespravedlnost. Ani tam, kde již mnoho projektů pootevřelo dveře k novému způsobu soužití, není pocit klidu a bezpečí. Dokonce i představitel romské nadace, který s námi spolupracuje několik let a ví, že v nás může mít oporu, nás vítá slovy: *„Vy gádžové lžete, děláte na nás podraz a nelze vám věřit."*

6. Říčan (2000, s. 74) uvádí, že se podle bezpečnostní zprávy Romové významně podíleli na „extrémistické" či rasisticky motivované trestné činnosti.

7. Neromové mají tyto obranné mechanismy:

1. **Mechanismus relativizování problému** - při objektivní kritice xenofobie majoritní společnosti zaujímají zjednodušující stanoviska (např. přísná racionalizace, statistická kvantifikace a generalizace faktů).
2. **Mechanismus znevažování objektivních skutečností** - odmítání věcné diskuse a znevažování informací; osobní útoky proti nedůvěryhodným romským předákům.
3. **Mechanismus alibismu** - politika dvojí tváře: na jedné straně nákladné proromské projekty, na druhé straně tato řešení ulpívají pouze v rovině formálních gest, ukolébávajících pocity viny alibistickým zadostiučiněním.

8. Olejár dále píše, že by Rom dal život za přítele (překypující cit vyjadřuje slovy *„Lížu tě, z lásky sním tvoje oči"),* kdo ho však zklame, toho je schopný zabít. S Romem je třeba jednat tak, abychom se nedotkli jeho citů, jeho důstojnosti - pak dokáže být velmi vděčný.

9. Uvádí se, že připravenost k agresivitě souvisí s tím, do jaké míry je majetek určité skupiny zcizitelný. Např. Nisbett a Cohen (1999) vysvětlují rozdíl mezi agresivním americkým Jihem a neagresivním Severem tím, že sever USA byl v 17. a 18. století osidlován rolníky z Anglie, Německa a Holandska na rozdíl od jihu, kde se usazovali převážně pastevci ze Skotska a Irska. Podle autorů nás při hádce spíše napadne potomek pastevců z jihu. Je to údajně proto, že pastevci na rozdíl od rolníků mohli o svůj majetek daleko snáze přijít, a proto je mezi nimi velmi silná tradice, že je důležité se intenzivně bránit a protivníka zastrašit. Historie Romů daleko více připomínala situaci pastevců než rolníků. Zdá se, že agresivita Romů je memeticky determinována.

10. Objevují se návrhy, aby se těm, kteří nedovedou racionálně zacházet se sociálními dávkami, tyto dávky vyplácely po etapách - např. jednou týdně, event. dokonce jednou denně.

11. Na druhou stranu se v řadě romských písní opěvují černé oči, pleť.

12. Šebková (2001) vysvětluje, že romské slovo *te cigaňinel* je přejato ze slovenského *cigánit* = lhát; romské pův. sloveso lhát je *te chochavel.*

13. Jména českých cikánů Janečků a moravských Holomků se stala známou přezdívkou (Štampach, 1929, s. 39).

9. MENTÁLNÍ ZDRAVÍ

Okruhlica a Vejborová (1986) zkoumali některá specifika psychiatrických poruch u romské dětské populace (pedopsychiatrická ambulance v Bratislavě) a dospěli ke dvěma zajímavým závěrům:

- poměr chlapců a děvčat byl 3 : 1, u neromské populace 1 : 1 (obecně je více romských mužů předmětem léčby, což vytváří raritu - světově nemají muži převahu nad ženami),
- hlavní rozdíl spočíval v tom, že u romských dětí bylo více mentálních retardací, u neromských se častěji vyskytovaly dětské neurotické poruchy.[1]

Medvecká a Medvecký (1986) popisují své zkušenosti takto:

Endogenní psychózy se v zásadě neliší od běžné populace (ovšem snížená intelektuální úroveň, jako i chudší diferenciace osobnosti Romů výrazně ovlivňují průběh a symptomatiku psychóz).

Projevy různých psychopatických kategorií v zátěžových situacích (psychotrauma, vazba, diagnostická hospitalizace, vojenská služba) jsou podle autorů tyto:

- Fotoskopická psychická reaktivita.
- Polárně varírující psychomotorický projev: apatie, nezájem o vnější dění vers. časté stavy motorické vzrušivosti, nepokoje, pokusy o útěk, bezdůvodná agresivita.
- Neupravenost oblečení, nevšímavost vůči vyšetřujícím se superponovaným strnutím, tupým, bezmyšlenkovitým pohledem „do neurčita" nebo neúčelné „bloudění" zrakem po místnosti. Tupost výrazu tváře je typická, odlišná od imbecilů. Romové jakoby dovedli tento výraz volně usměrňovat, ovládat. Apatické stavy bez vnějších podnětů přecházely do soustředěné fixace pohledu na indiferentní bod; pohledy byly doprovázeny úzkostnou mimikou. Tento stav byl rychle vystřídán nemotivovanou veselostí, gestikulací, násilným smíchem, někdy doprovázeným neartikulovanými zvuky. Pantomimický projev vyjadřoval útočné nebo obranné chování.
- Poruchy vnímání, pravé nebo předstírané halucinace s „vidinami": navozovali rozhovory, na otázky si sami odpovídali. Perzekuční predikce (paranoidní fantazie týkající se lékaře, policie). Časté byly vidiny zemřelých osob. Verbální halucinace přicházely ze záhrobí a byly imperativní *„Zachraňte mě, chtějí mě zničit, chytají mě policisté".*
- Všechny psychopatologické příznaky byly doprovázeny bouřlivými afektivními projevy.
- Psychotické produkce se vymykají běžné klinické empirii, takové klinické projevy nebyly pozorované u majoritní populace. Polymorfně situační psychotické projevy hodnotíme jako psychotickou tranzitorní alteraci romských občanů. Není možné je výlučně hodnotit jako účelové.

Nápadně nízká byla podle autorů:

- incidence endogenních duševních chorob,
- výskyt abstinenčních příznaků nebo psychotických onemocnění alkoholové geneze, jako i vyjádřeného syndromu závislosti (delirium tremens bylo během pěti let pozorováno pouze jednou).

Jiné výzkumy (např. Turček & Bohonová, 2000) upozorňují na časté chybné diagnózy endogenní psychózy, event. schizofrenie. V případě romské populace se často jedná o zvýšenou senzorialitu, sugestibilitu, eidetismus, přetrvávající prvky magického myšlení, pověrčivost, hysterické prožívání s teatrální expresivitou - to je mylně pokládáno za pravé halucinace, iluze a bludnou symptomatologii.[2]

Hlubocký (Máthé, 1992, s. 30-39) upozorňuje na dvě zajímavé diagnostické kategorie:

Romská milieupatia

Osobnostní struktury nejsou psychopatické, ale představují romskou etnoplastickou stigmatizaci osobnosti. Symptomatika: paraetičnost, malá zdrženlivost, lítostivost, viskozní skuhrající nátlakovost, explozivita při tenzních konfliktech sycená hostilními heteroagresivními a rezonérskými doplňky, astenická hypersenzitivita.

Syndrom čerstvě zavřeného Roma

Reakce Roma, který je izolován od romské subkultury. Bývá to více než simulace a méně než psychopatologie. Syndromologicky:

obraz pseudodemence, infantility, vyhrocení některých příznaků romské milieupatie.

Droba et al. (2001) poukazují u romských delikventů na tzv. *„syndrom améby"*: jedinec v co největší míře využívá všechny možnosti, které mu situace a okolnosti poskytují; zkouší, co si může dovolit, kam až může jít, a vyplní celý poskytnutý prostor.

Morální tupost

U části Romů se můžeme relativně častěji než u majoritní populace setkat s různě rozvinutou poruchou osobnosti - morální tupostí. Mysliveček (1958) popisuje pojem morální tuposti (moral insanity) takto:

- velmi živá afektivní dráždivost (výbuchy zlosti, žárlivosti, pomstychtivosti), vyšší city však chybí,
- nedostatek volní kontroly, neschopnost vytrvalého pracovního úsilí, nízká tolerance frustrace, náchylnost k příživnictví,
- intelekt bývá nižší,
- prvky sadismu.

Tento druh psychopatie se projevuje již v dětství, děti jsou neposlušné, lhavé, žádné tresty ani konání po dobrém nemají nejmenší vliv - jsou neovladatelné a nenapravitelné. Ženy se dopouštějí především krádeží, podvodů, event. prostituce. Tyto osoby jsou imunní vůči jakémukoli trestu.

Povahu těchto lidí charakterizuje absolutní nezájem o city druhých a neschopnost empatie. To však pro Romy neplatí, především ve vztahu k vlastní komunitě. Spíše by tedy bylo možné uvažovat o *tribalistické morální tuposti.*

Olejár (1972, s. 46) popisuje chovám části Romů na východním Slovensku:

> *Cikáni natáhnou např. drát přes cestu, aby se motocyklista zabil. Za dětské přídavky si koupí jen psa, pálenku, pro děti nic. Ubili za rok asi deset mladých telat v maštalích JRD (úderem do ledvin), takže zahynula, zdechliny potom ukradli. Okrskář provedl zápis ... obvinění se nedostavili a tím celá záležitost skončila. ... Třešně kradou tak, že useknou větve čí porazí stromy. Brambory nekupují, zcela vystačí s ukradenými. Psa ukradnou, zabijí a snědí. Přepadávají rolníky s nožem, ale používají i kosy a sekery. Loupežné přepady jsou běžné, rolníci předem ustupují.*

Morální tupost se projevuje i v odstupu od běžných norem společensky přijatelného chování. Hlubocký (Máthé, 1992, s. 24-25) uvádí tuto kazuistiku dvacetiletého Roma:

> *V letním kině v době přestávky předstoupil proband před první řadu, obrátil se ke stovkám diváků, stáhl si kalhoty, vytáhl ztopořený pohlavní úd, ukazoval ho divákům a přitom tancoval. Přítomní Romové jej povzbuzovali, tleskali mu, slovně jej vychvalovali: „...si výborný! Lepší než kino".*

POZNÁMKY

1. Říčan (1997, s. 45) upozorňuje na to, že u romských dětí zřídka pozorujeme neurotické rysy. Nejsou pod tlakem vysokých nároků jako gádžovské děti, je méně tabuizovaných témat, méně vnitřních konfliktů.

2. Kuriózním případem byl jeden romský paranoik, který vyprodukoval paralelu na rasistickou Jihoafrickou republiku: Romové budou u nás vládnout jako menšina a pro gádže zřídí apartheidovým přístupem rezervace: tzv. Gádžastkány (Máthé, 1992, s. 10)

10. ZAMĚSTNANOST, DISKRIMINACE A ZKUŠENOSTI SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ

Kaplan (1999) uvádí:

- Cca 47 % romské populace v produktivním věku je finančně zabezpečováno z veřejných zdrojů (státní rozpočet, zdravotní a sociální pojišťovny).
- Klasické nástroje aktivní politiky zaměstnanosti se v případě Romů ukázaly víceméně neúčinné, protože podíl romských uchazečů o zaměstnání se v nich pohyboval kolem 10 % (z celé sledované romské skupiny pouhých 15,1 %).
- Zajímavé je sledovat délku pracovního poměru romských uchazečů ve veřejně prospěšných pracích. Do měsíce ukončí cca 30 % uchazečů pracovní poměr, do dalších dvou měsíců 50 % a jen výjimečně ukončí jednotlivci (7-10 %) veřejně prospěšné práce v souladu s dohodou po 12 měsících. Důvodem jsou často zdravotní potíže (bývají účelově dodatečně potvrzené lékařem), 50 % nemocnost, časté absence a neschopnost soustavně pracovat celých 8 hodin.

Sirovátka (2003) uvádí, že nezaměstnanost Romů byla v roce 2001 zhruba čtyřikrát vyšší než u majoritní populace. Analýzou zaměstnanosti v deseti lokalitách ČR (Brno, Ostrava, Praha, Přerov atd.) se zjistilo, že v dospělé populaci je 25,2 % Romů zaměstnaných a 29 % nezaměstnaných; na sociálních dávkách je závislých přes 46 % Romů.

Specifická míra nezaměstnanosti v procentech (Sirovátka, 2003)

Nezaměstnanost	Muži	Ženy	Celkem
Romové v deseti lokalitách	40	51,2	43
Majorita v deseti sousedstvích	10,1	10,6	10,3

V současnosti je často frekventovaným tématem diskriminace Romů při hledání zaměstnání (viz např. Blažková & Vaca, 2004). Je nepochybné, že toto diskriminace existuje. Věc ale není tak jednoduchá, jak se zdá. Pro ilustraci uvádím dva příklady:

1. Majitel stánku s občerstvením na koupališti odmítne přijmout romskou brigádnici, protože se domnívá, že část zákazníků by přešla ke konkurenci. Sám není rasista, ale jako podnikatel ví, že někteří jeho zákazníci jsou. Podobně dá přednost atraktivní brigádnici před méně atraktivní.
2. Říčan (1998, s. 37) poukazuje na chronické stížnosti zaměstnavatelů a spolupracovníků na nízkou pracovní morálku, nesolidnost a nespolehlivost romských zaměstnanců. I romští podnikatelé zaměstnávají raději Slováky nebo Ukrajince.[1,2] Bylo by zajímavé, kdyby se např. lidé z *Poradny pro občanství,* kteří Romům v těchto případech pomáhají (např. jako „uchazeči o zaměstnání") pokusili zaměřit i na romské podnikatele.

Kepková a Víšek (1999) uvádí výpovědi sociálních pracovnic z jednoho městského úřadu s romskou komunitou čítající necelých 600 osob, které odráží obecnou zkušenost s částí romské komunity:

- jednoznačně můžeme konstatovat, že Romové umí velmi bravurně dokázat své nároky. Oproti jiným sociálně slabším občanům jsou daleko vynalézavější a asertivnější ... uvádění nepravdivých informací je běžnou metodou ... ve znalosti svých práv jsou daleko informovanější, zdá se, že styk s úřady se stal neodmyslitelnou součástí života tohoto etnika a dědí se z generace na generaci ... K dosažení cíle použijí všech výbav, které jim dala rodina - křičí, gestikulují, nemají zábrany a ohled na ostatní klienty.
- Vědomě kličkují a proplouvají mezi povinnostmi, jako ilustrace poslouží případ s osobními auty: Zpravidla každá rodina vlastní 1-2 auta, která nemají přihlášená na dopravním inspektorátu na svoje jméno. Auta mají případně falešné poznávací značky, jen výjimečně má někdo řidičský průkaz - to je nákladné. Policie nad tímto problémem rezignuje...
- Objevil se nový fenomén. Rom nebo zvláště romská rodina není schopna žít bez symbiózy se státem. Dá se říci, že jsme novým systémem sociální ochrany dostali do podvědomí Romů, že jsou nezaměstnatelní a že stát na sebe prakticky vzal odpovědnost za to, že nemají práci.
- Znají systémy sociální ochrany, umí je využívat a zcela účelově

se ve vztahu k nim chovají - je to jedna z jejich nejdůležitějších sociálních dovedností.

- Většina našich romských klientů je přesvědčena, že „sociálka" se o ně musí postarat, ona je tady od toho, aby situaci vyřešila, sehnala jim peníze. Pokud jim nezajistí žádnou pomoc, jsou schopni své děti přivést na úřad, ztropit divadlo, aby všichni viděli, že nemají co jíst, kam hlavu složit apod.
- Romská komunita sice umí využívat systémy sociální ochrany (získávat peníze od státu), ale v zásadě vůbec nechápe jejich podstatu. Nechápe totiž fakt, že nejde o „peníze od státu", ale o výsledek a nástroj sociálních redistribucí.

Prášilová a Chalupecká (1977) doporučují:

- Je chybou spoléhat se na příslib Roma, že se účastní nějaké akce a neověřovat si několikrát - do poslední chvíle - že tak skutečně učiní. S jeho nespolehlivostí je nutno počítat, ale odmítnutí spolupráce nesmí vést k roztržce.
- Zásadní chybou v jednání s Romem by bylo vidět ho jako „oběť situace" a sentimentálně s ním prožívat jeho nálady, které umí opravdu sugestivně podat.

POZNÁMKY

1. Při anketním šetření v polovině 70. let jen 15 % Romů odpovědělo, že by chtěli pracovat jen s Romy, ostatní raději volili jako spolupracovníky jiné dělníky (Žáková, 1976).

2. Vekerdi (1982) upozorňuje, že romština má relativně málo slov (pouze 800 tzv. základních slov, z nichž polovina je indického původu) a neobsahuje absolutně žádná slova, ze kterých by bylo možně usuzovat na to, že se jejich předci v Indii zabývali nějakou produktivní činností, např. zemědělstvím. Romštině chybí jakékoli pojmy, kterými by mohlo být popsáno pracovní zařazení.

11. KRIMINALITA

Percentuální podíl

Štěchová (1993) konstatuje, že v roce 1992 byl podíl Romů na trestné činnosti v ČR 16 % (v SR 28 %), tj. třikrát až pětkrát vyšší než jejich podíl v populaci, pokud se přihlédne k věku pachatelů (nejčastěji do 30 let); v absolutním srovnání je podíl Romů zhruba osmkrát vyšší (ovšem škoda je ve většině případů malá).[1]

Říčan (1998, s. 58-63) uvádí:

- Odhaduje se, že 20-30 % ekonomicky aktivní romské populace získává prostředky k obživě nelegálně (prostitucí, překupnictvím a jinou majetkovou trestnou činností).
- Vězení pro dospělé jsou více než ze 60 % romská. (Podíl recidivistů je u Romů vyšší.)
- Romové se dopouští nesčetných drobných trestných činů a přestupků, jež se nestíhají pro liknavost policie nebo mezery v zákonech.
- Pobyt ve vězení není pro Roma vždycky hanbou. Je to spíš něco jako být zajat nepřítelem a mladý muž, který ještě nebyl zavřen, je někdy považován za málo mužného.

Charakteristické typy trestné činnosti

Mezi charakteristické typy trestné činnosti Romů patří (Štěchová, 1993):

- mravnostní (zvláště paragrafy 241, 242, 243): ČSFR 25 % (ČR 20 %),
- násilná (zvláště paragrafy 219, 234, 231, 225, 221, 222): ČSFR 17% (ČR 13%),
- krádež vloupáním: ČSFR 27 % (ČR 22 %),
- krádež prostá: ČSFR 24 % (ČR 19 %).

Pro romskou kriminalitu je typické (Štěchová, 1993):

- vysoký podíl dětí a mladistvých,
- vyšší podíl žen,
- celkově nižší věkový průměr.

- kriminalita se vyznačuje jistou naivností, nedostatečnou připraveností (kriminogenní situace je spouštěčem asociálního chování),
- jen málokdy je záležitostí jedince.[2,3]

V průběhu 60. let se objevila dříve u Romů neobvyklá trestná činnost v oblasti trestných činů proti rodině (paragrafy 213, 217) a lidské důstojnosti (paragrafy 241, 242, 245). Mezi hlavní příčiny patří:
- oslabení kontroly tradiční romské komunity,
- napodobování sociálně patologických prvků chování,
- industrializace a urbanizace.

Organizovaná kriminalita

Organizovaná kriminalita se mezi Romy téměř neobjevuje. Pokud ano, vykazuje nižší stupeň organizovanosti nebo složitosti (především prostituce). Pokud jsou Romové zapojeni do „tvrdé" organizované kriminality, mají roli výkonných spolupracovníků na nejnižších stupních organizace (tzv. pěšáci), nejsou najímáni na složitější činnost. V albánsko-kosovských, event. ruských gangzích působí jako distributoři drog, ubytovatelé nelegálních migrantů, členové vyděračských skupin, zloději aut. Sklony k organizované kriminalitě mají především olašští Romové.

Faktory možného zkreslení

Vyšší podíl Romů na evidované kriminalitě může ovlivňovat i skutečnost, že Rom bude spíše odhalen než nerom, a to především z těchto důvodů:
- větší obezřetnost majoritní společnosti,
- vyšší ochota svědčit proti Romům,
- větší naivita při páchání trestných činů, mnoho z nich bývá nedostatečně připraveno (velkou roli hraje tzv. *fascinace okamžikem).*

Na druhou stranu existují faktory, které mohou přispět k tomu, že skutečná míra evidované kriminality je podceňována:

- množství této kriminality je pácháno nezletilými, event. na ně později delegováno,
- krytí pachatelů trestné činnosti romskou komunitou; obtížnost vyšetřování vede k tomu, že policie případy nevyšetřuje, event. je odloží,
- mnohé trestné činy (např. nedodržování zákonné hranice pro pohlavní styk) jsou Romům často promíjeny.

Osobnostní rysy romského mladistvého delikventa

Štěchová a Večerka (1990) zkoumali tři soubory mladistvých - romské delikventy, neromské delikventy a romské nedelikventy. Zjistili, že se romští delikventi liší od dalších dvou skupin především v těchto ukazatelích:
- disharmonický osobnostní vývoj,
- infantilnost projevu,
- značná těžkopádnost myšlení, intelekt hluboko pod normou,
- zvýšená emoční reaktivita,
- nestálost v pracovní činnosti,
- sugestibilita (lehká manipulovatelnost vůdčí osobností),
- větší míra hostilní agresivity a asociálních tendencí,
- emoční nediferencovanost,
- slabé regulační mechanismy osobnosti (fascinace okamžikem jako typický motivační činitel).

Obě skupiny delikventů měly tendenci k nižšímu sebehodnocení. Kontrolní skupina nedelikventních Romů měla tendenci se přeceňovat. Autoři ukazují, že jednou z hlavních determinant kriminálního chování je potřeba stimulace - delikvent chce něco nového zažít, vyhledává dráždivé zážitky a má potřebu uznání (odraz frustrace v běžném životě).[4]

Vyšetřování romských pachatelů

Řada autorů (Turček & Bohonová, 2000; Pavlovský & Šrutová, 2000; Máthé, 1992) poukazují na některá specifika týkající se psychiatricko-psychologických vyšetření romských pachatelů. V po-

předí stojí účelové a simulační tendence. Vyhrocená forma nespolupráce romských pachatelů; neschopnost porozumět prakticky jakkoli jednoduché otázce. Neodpovídá vůbec nebo *„nevím, nepamatuji si"* - odpovědi paralogické, ganseroidní,[5] např. nedokáže rozlišit bankovky, na otázku, jestli je svobodný nebo ženatý, odpovídá vyšetřovaný *„...Margita.."* apod.

Výrazná je tendence odpovídat provokativně absurdně, zcela odlišně od pravých mentálních defektů; zatímco i otrlí neromští recidivisté se snaží v IQ testech o dobré výsledky, pro Romy to neplatí. Do vyšetřování se opakovaně pokoušejí intervenovat osoby, které vyšetřovaného doprovází, naléhavě vysvětlující, že neovládá úřední jazyk, romsky mluví jen málo nebo *„je odmala na hlavu"*.

S předstíranou těžkou mentální retardací však obvykle kontrastuje:

- úroveň provedení trestného činu,
- opakované pozorování diametrálně odlišného stylu chování a úroveň komunikace probanda se svými příbuznými či jinými osobami, když si zúčastnění mysleli, že nejsou pozorováni,
- během vyšetření je patrná dobrá úroveň vnímání a vysokého střehu (živé oční pohyby, reagující na aktuálně se vyvíjející vyšetřovací situaci), současně prezentovaná tupou a plochou verbální a mimickou expresí.

Pavlovský a Šrutová (2000) uvádějí kazuistiku jednoho romského delikventa:

> *20letý mladík zbavený způsobilosti k právním úkonům a poživatel invalidního důchodu pro údajnou imbecilitu. Dle doprovázející sestry, opatrovnice, se chová jako malé dítě, hraje si s hračkami, umí mluvit jen velmi málo, z domova téměř nevychází. Posuzovaný byl stíhán pro to, že od jisté ženy, návštěvnice baru, podvodně vylákal vyšší sumu peněz. Při psychologickém vyšetření se posuzovaný choval klidně, mluvil sporadicky, vyslovoval čistě, na některé dotazy nereagoval, na jiné odpovídal tak neadekvátně, že budil dojem simulanta. Spolupráce při vypracovávání testů byla zcela nevalidní. Počítal např. 1 + 1=3,2 + 2 = 3 apod. V ROR, který je relativně nezávislý na etnickém původu a vzdělání a je málo průhledný, na tabule stěží letmo pohlédl a pohotově sypal z rukávu odpovědi:* „koberec, člověk, kůň, balón..". *Číst a psát prý neumí. Kreslit umí koníčka - nakreslil pitvorného tvora se třemi nohami. ... v jeho chování nebyla ani stopa nejistoty a infantility, po celou dobu vyšetřování zachovával kamenný klid.*

Autoři konstatují, že ve znalecké praxi není tento případ nijak ojedinělý a ukazuje na jeden specifický rys romské mentality - na rozdíl od neromských delikventů Romům naprosto nezáleží na tom, jestli budou působit neinteligentním dojmem.

Historický exkurz

Fuchs (1962) upozorňuje, že v jedné z potenciálních oblastí Indie, odkud Romové pochází (severní roviny), ještě dnes žijí nomádské kmeny, kterým se říká *„kriminální kasty"*. V současnosti je jejich členů několik stovek tisíc (a jejich počet se zvyšuje - absolutně i relativně). Mnoho z nich se zabývá tzv. kočovnými povoláními nebo to jsou cestující handlíři, věštci a hudebníci. Část se živí krádežemi dobytka, přepady a krádežemi.

Na druhou stranu Frazer (1998, s. 27) považuje domněnky o blízké příbuznosti Romů s Bandžary, smíšenou rasou potulných obchodníku, která tvoří jednu ze skupin nazývanou *„zločinnými kočovnými kmeny Indie"*, za vyvrácené.[6]

Robek (1989) shrnuje názory na Romy z článků vycházejících v *Českém lidu* a uvádí, že výpovědi lidí jsou velmi shodné, např.:

> *Vždy a všude kradli. Mezitím, co stará cikánka žebrala anebo nutila a přemlouvala hospodyně k výkladu z karet nebo z dlaní, cikáňčata kradla vše, co jim přišlo pod ruku a co se dalo vzíti a odnésti.*

Vávrovský (1930, s. 385-406) popisuje Romy takto:

- Hlavním povoláním všech bylo a jest po celý život potulovat se světem z místa na místo, žebrati, páchati podvody a hlavně krádeže, ba často i loupeže a vraždy.
- Cikánské tlupy za první světové války (využily situace, kdy četníci museli narukovat) a po ní terorizovaly venkov. Přepadaly samoty, mlýny, rolnické usedlosti, znásilňovaly ženy. Vel-

ké loupežné výpravy dosáhly svého vrcholu v roce 1926. Jednotlivé četnické stanice byly bezbranné.

- Maskování totožnosti, několik křestních listů (hlavně tzv. potulní cikáni).
- Jsou velmi odvážní pokud jsou v tlupě, jinak sám Rom je zbabělý.

Vávrovský také poznamenává, že nebylo reálné, aby se romští živnostníci (a jejich rodiny) uživili poctivě vzhledem k tomu, že po jejich službách nebyla taková poptávka; že svůj příjem získávají hlavně ze žebroty, podvodů, krádeží a vloupání. Spíše svá povolání (brusiči, deštníkáři, kramáři, trhovci) předstírali, řádných kočovných živnostníků bylo podle jeho názoru velmi málo.[7]

Na druhou stranu Hübschmannová (2000) cituje vzpomínky slovenských pamětníků, kteří vypovídají o situaci na předválečném Slovensku takto:

> *„(Cikáni) nekradli, chodili po žebrotě. Co jsme měli, dali jsme jim. Dal se jim chleba nebo trochu mouky nebo slaniny. Nebyli špatní. ...".*
>
> *„(Vztahy k Cikánům) byly velmi dobré! Velmi dobré! Byli to naši obyvatelé. Úplně něco jiného, než je led, než jsou ti, co se sem nastěhovali ze všech stran. Bůhví, odkud to přišlo. To krade, pere se to - ale dříve byla úplně jiná mentalita."*

Horváthová (1964, s. 137-141) uvádí důležitá data týkající se způsobu obživy Romů na území Slovenska na konci 19. století. Na území Slovenska tehdy žilo okolo 36 000 Romů (z toho 2000 přechodně usazených a 600 kočujících).

Hlavní způsoby obživy Romů na území Slovenska v roce 1893

Způsob obživy	Počet osob
Kováři, zámečníci apod.	4597
Hudebníci	4075
Bez zaměstnání (nad 15 let)	3601
Žebračky	2513
Výrobci valek	1817
Provazníci/kartáčníci	1078
Nádeníci	679
Ženské ruční práce	598
Překupníci	455
Selští sluhové	450
Žebráci	373
Paliči vápna, zedníci	286
Zloději	123
Prostitutky	22

Pořadí je:

1. poctivá zaměstnání (68 %)
2. nezaměstnaní (17 %)
3. žebrota (14%)
4. nepoctivý způsob obživy (0,7 %).

Údaje vyvrací (alespoň v této lokalitě a době) předsudek, podle kterého se Romové v minulosti živili převážně nepoctivě. Důležité je však vzít v potaz (Horváthová, 1964, s. 139):

1. jednalo se o výrazné zlepšení oproti minulosti (důsledek regulace ze strany státu),
2. hospodářská, sociální a kulturní situace nebyla zdaleka obstojná,
3. jen malá část Romů mohla vyžít z jednoho zaměstnání, většina měla více způsobů obživy.

Lze také předpokládat, že zlodějů bylo podstatně více a že do statistiky se dostali pouze ti evidovaní.

Ospravedlňování kriminálního chování

Romové, podobně jako většina minorit, mají dvojí etický standard: asociální jevy vůči Romům (především proti vlastní skupině) jsou hodnoceny výrazně přísněji než obdobné činy zaměřené na příslušníky majority. Podvodné či nesolidní chování namířené proti neromům je dokonce schvalováno a vlastními kryto (ukrytí lupu, fyzická obrana, křivá výpověď, nastrčení méně trestně postižitelné osoby - dítěte, těhotné ženy). Cení se schopnost oklamat nebo napálit neroma. Večerka (1999, s. 433) uvádí:

Trestná činnost je nejčastěji zaměřena na členy majoritní spo-

lečnosti. Romský základní pocit, rozdělující lidi na vlastní a cizí, zde získává ve vztahu k majoritě až kriminogenní význam.

Tento postoj má oporu v romském folkloru. Reiznerová (1998) zmiňuje tuto legendu:

> *Když Židé chtěli ukřižovat Boha, přišli za romským kovářem, aby jim udělal čtyři hřebíky. Když kovář přišel na místo, kde Ježíše dávali na kříž, uvědomil si, že nejednají správně, a tak alespoň ten poslední hřebík si schoval pod jazyk. (Proto má Ježíš nohy přibité jenom jedním hřebem.) Od té doby se traduje, že Romové mají půl hříchu odpuštěno.*

Demeterová (1998) udává, že podle jedné z legend dal Romům ke kradení požehnání přímo Bůh, a dodává: *„Takových půvabných příběhů najdeme mezi Romy bezpočet".*

Je možné, že ke sklonu omlouvat protizákonné činy vůči majoritě přispívá obsah některých romských pohádek. Lakatošová (1994) píše, že v romských pohádkách se svět se dělí pouze na Romy a gádže - a Romové v nich díky své chytrosti vítězí. Častým motivem je, jak Rom *„obalamutil, prekabátil gádže".* Dědič (1982, s. 55) k obsahu pohádek lakonicky poznamenává: *„Psychologický dopad na mladé posluchače je nepochybný".* Franek et al. (2000) uvádí, že *„stojí za zamyšlení, zda právě zde nezačíná infantilní amoralita jako základ pozdější kriminality".*[8]

Kriminalita a *r*-strategie

Ellis (1987) sumarizuje univerzální demografické korelace kriminálního chování a znaků typických pro *r*-strategii; tyto charakteristiky odpovídají životnímu stylu Romů:

1. Vyšší počet sourozenců (i nevlastních).
2. Rodiče spolu nežijí.
3. Kratší doba těhotenství (kriminální delikventi se častěji narodí předčasně).
4. Rychlejší nástup sexuality.
5. Méně stabilní vztahy (tzv. *bonding).*
6. Nižší rodičovské investice.
7. Kratší doba života.

Legislativa

1. Soudy

Je možné, že skutečnost, že je ve vězeňské populaci disproporčně více Romů (tvoří cca 50 % vězeňské populace), je způsobena tím, že Rom dostane za stejný trestný čin přísnější trest než nerom. To však nebylo nikdy zkoumáno.[9]

2. Zákony

Otázkou je, které zákony v ČR, jež byly původně koncipovány pro bílou majoritu, poškozují Romy, tj. jinými slovy - Romové se s nimi dostávají do konfliktu, což by v celoromské společnosti nenastávalo. Na jeden z nich poukazuje Říčan (1998, s. 57-58):

> *Některých trestných činů se Romové dopouštějí častěji než gádžové v důsledku své faktické odlišnosti, proto, že určité zákony se pro ně nehodí. Klasickým příkladem je pohlavní zneužití, pro které si odpykává trest mnoho Romů. Příčina je v tom, že Romové dozrávají pohlavně rychleji než gádžové a začínají také dříve pohlavně žít. Na souloži osmnáctiletého chlapce se čtrnáctiletou dívkou nespatřuje romská komunita nic závadného, našim legislativcům však dosud nestálo za to upravit zákon - který ovšem musí platit pro všechny stejně - tak, aby tento z mravního hlediska naprosto nevinný chlapec nemusel do vězení.*

I když je tento zákon z romského pohledu nespravedlivý, je nutné si uvědomit, že přijímání zákonů, ze kterých by profitovaly menšiny, ale které by poškozovaly majoritní společnost, je maladaptivní. Uvolnění sexuálních norem by vedlo k rychlejšímu nástupu sexuálních aktivit nejen u Romů, ale i u části neromské populace, která by legislativní úpravu, jež by v médiích jistě našla patřičnou odezvu, brala jako pobídku k „dospělosti". Následkem toho by přibylo nechtěných těhotenství a interrupcí a také by to vedlo k nárůstu sexuálně přenosných nemocí.[10]

POZNÁMKY

1. Podle Štěchové v roce 1980 v ČR připadalo na 10 000 obviněných 2249 Romů (tj. 12,6x více než u mladistvých neromů).

2. Věkový průměr obžalovaných Romů je obecně podstatně nižší než je tomu u neromských obžalovaných. Ve věkové kategorii 15-24 let byla v ČSSR v roce 1988 více než polovina (51,8 %) obžalovaných Romů, ale pouze třetina (33,5 %) obžalovaných Neromů. Věkové kategorie a kriminalita: ve věku 15-17 let (19 % vers. 8 %), do 24 let mají převahu Romové, pak se poměr vyrovnává a od věkové kategorie 30-39 mají převahu neromové (21 % vers. 28 %).

3. Specifickým případem romské kriminality jsou kapesní krádeže v MHD. V Praze operuje na trase Národní třída - Malostranská již řadu let skupina převážně romských kapsářů. Policii se z nepochopitelných důvodů nedaří její činnost eliminovat.

4. Olejár (1972, s. 83) uvádí, že zahraniční odborníci upozorňují na souvislost mezi tetováním a zločinností mládeže. Podle jejich zjištění je zhruba 70-80 % chlapců, kteří se dostanou do polepšoven, tetovaných. V Olejárem zkoumané skupině bylo 40-50 % romských chlapců, kteří měli tetování na viditelném místě (ruka, předloktí).

5. Ganserův syndrom je porucha myšlení, při které odpovídá zdánlivě logicky, ale ve skutečnosti neadekvátně.

6. Moderní genetické výzkumy předpokládají původ Romů v části střední Indie (viz s. 18).

7. van Leewen-Turnovcová (1993) uvádí ve svém slovníku historického argotu řadu kriminálních výrazů, které pocházejí z romštiny, např:

akva! = má to tam (v kapse peněženku)
bengo = policajt (od beng = čert)
čóro, čórovačka = krádež (od čori = krádež)
džuvák = všivák (džuv = veš)
kérař = bytový zloděj (kher = dům)
kikina = modřina (od keko = modrý)

Sukův (1993) slovník kriminálního slangu zahrnuje asi 890 výrazů. Zhruba 120 z nich nějak souvisí s Romy.

8. Bylo by zajímavé pokusit se vytvořit takový typ (romských) pohádek, který by měl pozitivnější dopad na vzájemné vztahy mezi Romy a neromy.

9. Podobný názor zastávají některé „antirasisticky" smýšlející kruhy v USA. Poukazují např. na to, že nepoměrně více černochů je odsouzeno k trestu smrti. Ale ve skutečnosti jsou černošští vrazi odsuzováni méně než běloši. Obecně dostávají černoši souzení za vraždu, vloupání, znásilnění, ublížení na zdraví a krádeže menší tresty než běloši (Lerner, 1996).

10. Není jasné, z čeho Říčan soudí, že za pohlavní zneužití *„si odpykává trest mnoho mladých Romů".* Podle Kupky (1990) byli z pohlavního zneužívání obviněni v prvním pololetí roku 1990 v Praze dva Romové a ve Středočeském kraji pět Romů. (A z toho ještě automaticky nevyplývá, že dostali nepodmíněný trest.) Další nejasnost je v tom, zdali se jednalo o „čítankový" vztah 14leté dívky a 18letého mladíka či o jinou věkovou konfiguraci. Domnívám se, že Říčanem zmiňovaný trestní postih je spíše tzv. „spící zákon", který se v případě Romů uplatňuje pouze v extrémních případech (jak jinak by se na to přišlo?).

12. TRIVERS-WILLARDOVA HYPOTÉZA: INVESTICE DO DCER

Tato část je sumarizací práce Bereczkeiho a Dunbara (1997). Autoři se domnívají, že maďarští Romové, kteří žijí ve městech, investují více prostředků do dcer. Je to proto, že u dcer je větší pravděpodobnost tzv. hypergamie, tj. toho, že se vdají za neroma a asimilují do maďarské společnosti. Vycházejí z tzv. *Trivers-Willardovy hypotézy,* podle které se rodiče více věnují tomu pohlaví, které slibuje větší reprodukční úspěch.[1,2,3]

Autoři zkoumali tyto proměnné: sex ratio při narození, potraty, délka kojení, reprodukční zdatnost.[4]

Zkoumaný vzorek

1. Venkovská populace

a) 124 dospělých Romů (56 mužů, 68 žen, průměrný věk 39 let)
b) 102 dospělých Maďarů (44 mužů, 58 žen, průměrný věk 48 let)

2. Městská populace

a) 77 dospělých Romů (32 mužů, 45 žen, průměrný věk 37 let)
b) 115 dospělých Maďarů (42 mužů, 73 žen, průměrný věk 43 let)[5]

Sex ratio při narození

Sex ratio při narození (počet mužů na 100 žen)

	Venkovská populace		Městská populace	
	Romové	**Maďaři**	**Romové**	**Maďaři**
Všechny děti	89,3	111,8	89,7	113,3
Prvorození	81,3	157,6	94,3	131,8

Ukázalo se, že sex ratio Romů je nižší než sex ratio maďarské populace. Tento rozdíl vynikl zvláště u prvorozených dětí.

Potraty

Procento potratů v závislosti na pohlaví již narozeného dítěte

Pohlaví předešlého potomka	Venkovská populace		Městská populace	
	Romové	Maďaři	Romové	Maďaři
Syn	12,5	14,8	18,7	27,7
Dcera	28,6	7,4	37,5	14,5
Celkově	56	54	48	83

Romské ženy měly větší tendenci přerušit těhotenství, když měly jednu nebo dvě dcery, zatímco maďarské ženy v situaci, kdy měly syny.

Kojení

Průměrná délka kojení v měsících u prvorozených

	Venkovská populace		Městská populace	
	Romové	Maďaři	Romové	Maďaři
Synové	11,5	7,3	9,9	8,3
Dcery	16,5	6,2	16,3	7,1

Maďarské matky kojily své syny o něco déle (ale ne statisticky významně). Romské matky kojily své dcery déle než syny (a to především ve městech). Nebyl signifikantní rozdíl v délce kojení mezi oběma etnickými skupinami ani mezi syny a dcerami, ale velmi významný rozdíl se ukázal, pokud se analyzovali pouze prvorození.

Vzdělání

Průměrný počet let školní docházky

	Venkovská populace		Městská populace	
	Romové	Maďaři	Romové	Maďaři
Synové	8,3	10,8	8,3	10,9
Dcery	9,1	9,7	9,5	10

Romské dcery absolvovaly více let školní docházky než romští synové. Opačný trend byl u Maďarů.

Reprodukční úspěšnost (fitness)

Reprodukční zdatnost byla měřena u generace rodičů respondentů (sledované subjekty byly většinou příliš mladé).[6]

Počet vnuků a vnuček

Pohlaví dítěte	Venkovská populace		Městská populace	
	Romové	Maďaři	Romové	Maďaři
Syn	2,87	2,73	2,63	2,55
Dcera	3,29	2,58	3,76	2,65

Romové - zvláště urbánní - dosahují vyšší fitness prostřednictvím dcer. Rozdíly u Maďarů jsou marginální a nekonzistentní. Jinými slovy: Rom, jemuž se narodí dcera, bude mít více vnoučat než Rom, kterému se narodí syn.[7]

Teoretický problém spočívá v tom, že i venkovští Romové více investují do dcer, přičemž možnost hypergamie je malá. Nabízí se dvě vysvětlení:

- dcery jsou reprodukčně jistější investicí,
- tzv. teorie *„helpers-in the-nest"* (extenzivní rodinné sítě hrají u Romů velkou roli, očekává se, že dcery budou pomáhat v domácnosti).

Romské dívky se obvykle častěji starají o své sourozence než neromské dívky. Podle údajů Bereczkeiho a Dunbara se romské dívky žijící na venkově pravidelné staraly o své sourozence ve 72 % případů; totéž platilo pouze o 30 % neromských dívek. Vlit prvorozenou dceru může zvýšit reprodukční úspěch matky, protože na ni může později delegovat domácí povinnosti a dále se věnovat reprodukci. Přání mít dcery tedy nemusí mít nic společného s hypergamií, ale spíše s fenoménem *helpers-in-the-net.*

Závěr

Autoři naznačili velice zajímavý směr bádání. Většina zjištěných dat je konzistentní s jejich hypotézou. Existují však i nejasnosti: nesníží se fertilita romských žen s tím, jak vzroste jejich socioekonomický status? Výzkum by si jistě zasloužil replikaci v prostředí České republiky.

Pozornost a vysvětlení si zaslouží přinejmenším dvě věci:

- Jak je možné, že byl v romské populaci lak velký rozdíl mez! reprodukční zdatností mužů (2,87) a žen (3,29) zvláště tehdy, když bylo v romské populaci více žen?
- Nesnižuje se reprodukční zdatnost romských žen v obráceném poměru k jejich socioekonomickému statutu? Dá se totiž předpokládat, že romská žena, která si vezme Maďara, bude mít méně dětí než ta, která si vezme Roma. Toto je však v rozporu se základní hypotézou, že rodiče investují více do toho pohlaví, které slibuje větší reprodukční úspěch.

POZNÁMKY

1. Mj. proto, že děti z asimilovaných rodin mají vyšší naději na přežití. Wright (1995, s. 182-184) píše, že tendence investovat do dcer je charakteristická pro chudší vrstvy obecně.

2. Tato možnost je větší v urbánních oblastech: z romských žen žijících na venkově si vzalo Maďara 2,8 %, ve městech však 26,7 %.

3. je možné, že vzhledem k jistému relativnímu otevření společnosti tento trend v současnosti u Romů skutečně převládá. Historicky však Romové preferovali patrně chlapce:

- Romská společnost byla vždy patriarchální.
- Nutnost obrany.
- Přísloví typu: *„Kluk nebo holka - je to jedno. Ale když je to kluk, je to lepší."*

4. Zajímavé by bylo také zjišťovat, zda romští rodiče dávají do dětských domovů spíše syny nebo dcery (a jak se v tom liší od neromských rodičů).

5. Přestože byl zkoumaný vzorek vybrán náhodným výběrem z populace stejného regionu/místa, rozdíly mezi nezaměstnaností, vzděláním a příjmení byly výrazné.

6. Zdatnost neboli reprodukční úspěšnost je vyjádřena zastoupením genů určitého organismu v další generaci. Rozlišuje se tzv. *inkluzivní fitness* (reprodukční úspěšnost jak samotného individua, tak i jeho příbuzných, se kterými má společné geny) a tzv. *exkluzivní fitness* (bere se v úvahu reprodukční úspěch jen a pouze samotného individua). Např. člověk A, který má dvě děti, má větší exkluzivní fitness než člověk B, který zanechal pouze jednoho potomka. Pokud však má člověk B ještě 5 synovců, je jeho celková (inkluzivní) fitness větší.

7. Do statistiky nejsou započítány tzv. *skryté mužské strategie,* ale je nepravděpodobné, že by mohly výrazně ovlivnit naznačený trend.

13. KOLEKTIVISTICKÉ KULTURY A SKUPINOVÉ STRATEGIE

Znaky kolektivistických kultur

Podle Triandise (1991) jsou kolektivistické kultury charakteristické těmito znaky:

- větší důraz na potřeby skupiny než jednotlivce,
- nekritický vztah ke skupině, automatická poslušnost, ochota za skupinu bojovat a dokonce zemřít (obvykle spojeno s nedůvěrou k jiným skupinám a neochotou s nimi spolupracovat),
- morální je to, z čeho má skupina prospěch, agrese vůči jiným skupinám a jejich exploatace je akceptovatelná,
- klade se důraz na genealogii a stupen genetické blízkosti v manželství; individualistické společnosti mají naproti tomu tendenci klást důraz na osobnostní vlastnosti (romantická láska, společné zájmy),
- rozšířenost nebo alespoň akceptovatelnost polygamie,
- silné vědomí „my",
- již od narození jsou členové začleňováni do kohezivních skupin, které je po celý život chrání výměnou za jejich loajalitu,
- principiální vlastnosti: reciprocita, závazek, povinnost, jistota, závislost, harmonie, tradice, poslušnost autoritě - zásadní hrozbou je vyloučení.

V individualistických společnostech se klade důraz na vlastnosti/charakteristiky, jako jsou statečnost, spoléhám se na sebe, samostatnost a střídmost, emocionální nezávislost, nukleární rodina (která nahradí rodiny velké); sociální (relativní snadnost pohybu mezi jednotlivými skupinami) a geografickou mobilitu, sociální dovednosti (někdy povrchní), méně intimních vztahů, vyšší rozvodovost. Míra individualismu má tendenci stoupat ve všech společnostech u členů s větším vlivem. Výrazným znakem kolektivistických společností je rodinná integrita, členové často žijí se svojí původní rodinou i v dospělosti. V individualistických kulturách je normativní požadavek dosáhnout nezávislosti a separovat se. V kolektivních kulturách se vyvíjí „sociální já" *(social self)* a ritualizovaná forma konverzace

Obecně se dá říci, že kolektivistické kultury existují především v Asii, Africe a Latinské Americe. Silný trend je však i v některých částech Evropy (jižní Itálie, zemědělská část Řecka).

MacDonald (1994, s. 237) se domnívá, že fakt, že kolektivistické kultury nejsou rozšířeny na severu, je vysvětlitelný tím, že v severních oblastech s malou populační hustotou a nepříznivými podmínkami pro život se adaptace v minulosti spíše týkala vyrovnávání se s nepříznivými podmínkami než soutěže s ostatními skupinami, a tedy nebyl takový selekční tlak na vlastnosti vážící se k etnocentrismu.

Tento model by odpovídal Romům vzhledem k tomu, že Romové byli v nepřetržitém styku s okolními (a často hostilními) kulturami.[1]

Zdá se, že Romové reprezentují spíše kolektivistickou kulturu:

- sociální struktura je založena na rodu a velkorodině,
- největší hrozbou je exkomunikace, vyobcování z rodiny (neschopnost být sám),
- dělení se o zisk i o trest, tzv. „kolektivní zisky" i „kolektivní tresty" (např. neodtahují se od svých členů, kteří mají potíže se zákonem),
- kolektivní vina - ostuda (tzv. *ladž)* za člena padá na celé příbuzenstvo; chce-li se rodina očistit, provinilého člena demonstrativně potrestá,
- společné rozhodování,
- ritualizace společenského života (např. oddělené stolování mužů a žen),
- značně volné hranice mezí osobním a společným vlastnictvím.[2]

Skupinové strategie

Hlavní směr darwinismu popisuje přirozenou selekci na úrovni jedince nebo genu. Z této perspektivy není skupina ničím více než uskupením jedinců, z nichž se každý stará sám o sebe. Z teoretických východisek skupinového výběru jsou ale lidské společnosti chápány jako ekosystémy v nichž jsou lidské skupiny (např. Židé, katolíci, Afroameričané, Romové), analogické živočišným druhům žijícím, ve vzájemných kompetičních nebo recipročních

vztazích. Stratifikované lidské společnosti nabízí možnost komplexních intrasociálních ekologických strategií (Wilson & Sober, 1994; Sober & Wilson, 1998). Skupinové strategie se liší např. v míře altruismu - tj. tím, do jaké míry jsou členové určité skupiny ochotni podporovat svoje „souvěrce". Mezi skupinami probíhá přírodní výběr. Členství ve skupině může zvýšit nebo snížit reprodukční úspěšnost jejich členů - a tím i životnost samotné ideologie skupiny. Jedinci ve skupinách, které jsou nejúspěšnější, tj. získají z prostředí nejvíce zdrojů, budou pravděpodobně reprodukčně úspěšnější než jedinci ve skupinách, které v konkurenčním prostředí obstály hůře. Dá se říci, že být členem skupiny je z evolučního hlediska obvykle výhodnější než nebýt. Kohezivní skupiny zvítězí nad individuálními strategiemi.

Neznamená to však, že se nutně lidské evoluční skupinové strategie vyvinuly jako výsledek přirozené selekce, která favorizovala altruistické skupiny (tak jak se obvykle v evoluční biologii chápou a patrně právem považují za teoreticky nepravděpodobné). Zásadní myšlenka je, že lidé jsou schopni tvořit a udržovat skupiny, které minimalizují rozdíl mezi skupinovým a individuálním zájmem. Základní mechanismy se týkají schopnosti monitorovat a vynucovat skupinové cíle a vytvořit ideologické struktury, které racionalizují skupinové zájmy, a to jak členům skupiny, tak i nečlenům.

Skupinové strategie jsou experimenty s živými. Některé experimenty jsou úspěšné, jiné nejsou a proto zanikají.

U Romů se po většinu jejich historie dají identifikovat znaky, které jsou typické pro skupinové strategie:

- kulturní a genetická separace; sociální kontrola posilující skupinovou identitu (např. způsob řešení konfliktů) a zabraňující genetickému admixture z okolních skupin (např. rituální členění na čisté a nečisté, zákazy exogamních sňatků),
- dvojí etický standard rozlišující interní normy (altruismus) a normy pro styk s vnějším světem (často schvalující exploataci),
- silná skupinová kontrola nad chováním jedince, které by poškozovalo skupinu jako celek - např. spolupráce s členy jiných skupin; aby skupina mohla přežít, je nutné, aby eliminovala tzv. *free-riders* (černé pasažéry), tj. jedince, kteří těží z výhod a altruismu ostatních členů, aniž by opláceli stejným,
- ekologická specializace (na specifické způsoby obživy).

Přestože mnohé z uvedených charakteristik v současnosti ztrácí na platnosti, existují ještě romské skupiny, ve kterých platí velmi přísná pravidla. V. Ševčíková (2003, s. 31) o tzv. olašských Romech uvádí:

> *... jsou například vyloučeny nejen interetnické partnerské svazky ale vůbec veškerá spolupráce mimo societu. Jejich tradiční skupinová orientace je totiž „posedlá" ochranou hranic čistoty, vytváří centrální kosmologii a doslova ritualizuje sociální kontrolu pro permanentní utvrzování skupinových rozdílů, a tudíž vlastní skupinové výlučnosti.*

MacDonald (1994, viz Bakalář, 2003a) se pokusil tuto koncepci uplatnit v případové studii judaismu. Přestože uvedená kritéria platí pro obě skupiny - jak Židy, tak Romy, nelze přehlédnout několik zásadních odlišností:

- Židé jsou *K*-stratégové, Romové jsou *r*-stratégové,
- většina Židů je na svoji etnickou příslušnost hrdá, velká část Romů prožívá komplexy méněcennosti,
- pro Židy je judaismus do velké míry otázkou svobodného rozhodnutí (mohou snadno asimilovat do většinové společnosti), Romové mají vzhledem ke své výraznější antropologické odlišnosti a horším životním podmínkám podstatně menší možnost asimilovat,
- není jasné, jaké výhody přináší příslušnost k romskému etniku.

POZNÁMKY

1. Na druhou stranu Triandis (1991) považuje vznik individualislických a kolektivistických společností za odpověď na ekologické požadavky ekosystému - v agrikulturních, usedlých společnostech je výhodnější kolektivismus, v migrujících skupinách spíše individualismus. Podle tohoto kritéria by Romové ovšem měli být spíše individualistickou společností.

2. Někteří autoři (např. Horváthová, 1998) popisují, že Romové nikdy neznali pojem soukromí v majoritním pojetí a dodnes jej zcela nechápou.

14. SOUŽITÍ *r*- A *K*-STRATÉGŮ, IMIGRACE, MALADAPTIVNÍ ALTRUISMUS A POCIT VINY

Soužití *r*- a K-stratégů vede k tzv. *paradoxu fertility* - tj. k inverznímu vztahu mezi fertilitou a bohatstvím. Pokud je dost zdrojů, selekční tlaky nefungují a *r*-stratégové mají oproti *K*-stratégům výhodu. Je pro ně nejvýhodnější se rychle množit a žít ze sociálních dávek. Tak to jde až do chvíle, kdy dojde ke krizi/vyčerpání prostředků - viz např. nedávné nepokoje na Slovensku, Stát se ocitl mezi Scyllou a Charybdou - pokud vyplácí vysoké sociální dávky, *r*-stratégové mají více dětí, protože je to pro ně výhodné, pokud dávky sníží, dochází k nepokojům.

Zločinnost, drogy, nemanželské děti a neúspěchy ve vzdělání mohou být v moderním světě chápány jako patologie, ale z neodarwinistického hlediska je chování pokládáno za neadaptivní, pouze pokud vede k reprodukčnímu neúspěchu. Štědré sociální dávky jsou hazardem. Není důvod pracovat, když vás ostatní podporují. Sociální podpora se stala multigeneračním způsobem obživy mezi značnou částí Romů. Podpora by byla nestabilní v celoromské populaci.

Neromové obětují část svých zdrojů na to, aby pomohli geneticky vzdálené populaci - to je ekvivalentem chování rodiče, který místo toho, aby část svých příjmů poskytl svým vlastním dětem, event. jiným příbuzným, je zasílá na podporu dětí vzdálené etnické skupiny.

MacDonald (1998, s. 327) uvádí, že hypertrofie altruismu, který se původně vyvinul v rámci příbuzenských vazeb, může být neadaptivní, pokud se nasměruje na svět jako celek. Zdá se, že západní společnosti obecně jsou obětí invaze nezápadních společností, které jsou schopny manipulovat tendence západní kultury k reciprocitě, egalitarismu a silným citovým vazbám tak, že je pro jejich nositele maladaptivní.

Salter (2002, 2003) na základě genetických vzdáleností mezi jednotlivými populačními skupinami vypočetl, jaký efekt na tzv. *etnický genetický zájem* hostitelské populace mají imigranti. Salter vychází z toho, že každé teritorium má omezenou nosnou kapacitu (tj. počet obyvatel, které může uživit) a imigranti tuto nosnou kapacitu snižují na úkor původní populace.

Počet imigrantů, který je třeba ke snížení etnického genetického zájmu jednoho náhodně vybraného příslušníka původní populace o ekvivalent jednoho dítěte (Salter, 2002)

Imigranti/hostítelé	AFR	NI	EI	SA	ASA	AI	JA	OPO	NGA
Afričané	x								
Neevrop. Indoevropané	13	x							
Evropští Indoevropané	1,1	8,5	x						
Severových. Asiaté	1,0	2,3	1,7	x					
Arktičtí severových. Asiaté	1,0	2,1	2,0	3,1	x				
Američtí indiáni	0,9	1,7	1,6	2,0	2,5	x			
Jihovýchodní Asiaté	0,9	1,7	1,4	2,4	1,6	13	x		
Obyv. pacifických ostrovů	0,9	1,7	1,3	2,1	1,4	1,1	3,2	x	
Novoguinejci a Australané	0,9	1,4	1,3	2,1	1,6	1,2	1,4	1,9	x

Imigrace mezi etniky stejné rasové skupiny je pro hostitelskou populaci také maladaptivní, ale zhruba v 10-100x menším měřítku, takže např. ekvivalent ztráty jednoho dítěte by byl v Rusku způsobem imigrací 8,2 Irů, 17 Čechů, 19,9 Rakušanů nebo 42 Poláků.

Na základě dostupných dat o rozdílech mezi evropskými a neevropskými Indoevropany je možné zhruba odhadnout, jaký efekt na etnický genetický zájem majority má přítomnost romského etnika. Pokud bychom odhlédli od stupně admixture mezi Romy a neromy, znamená přítomnost 250 000 Romů na teritoriu České republiky z genetického hlediska ekvivalent ztráty zhruba 29 400 obyvatel majority. V případě, že by Romové měli v průměru třetinu neromských genů, jednalo by se o ztrátu 19 600 obyvatel majority.

Mnozí čeští politici, sociální vědci a romští aktivisté vidí romskou problematiku optikou viny. Neromové se na Romech provinili (a nyní jim musí pomoci). Za všechny cituji Petra Příhodu (Říčan, 1998, s. 59):

Toto jsme z romského národa udělali my, evropští gádžové, do

této podoby jsme ho zformovali za stovky minulých let a naše „osvícené" století k nim bylo snad nejkrutější v celé historii.

Pocity křivdy u Romů jsou velmi podobné těm, které mají Afroameričané. Dva často opomíjené rozdíly jsou:

- Romy do Evropy nikdo nezavlekl, nýbrž přišli sami. K situaci v českých zemích podotýká Říčan (1999, s. 15), že zde byla perzekuce Romů většinou mírnější, proto sem často prchali z okolních zemí.
- Štampach (1929) a Fraser (1998, s. 56) upozorňují, že Romy zpočátku nikdo nevyháněl a dostávalo se jim různých privilegií a značné úcty, protože byli považováni za kajícníky (romským vůdcům se nějakou dobu dařilo tento názor šířit) a byli chráněni různými státními a církevními nařízeními. (Středověk měl specifický vztah k poutníkům.) Tento stav však vzhledem k jejich asociálnímu chování netrval dlouho.

Romové nemají problémy jenom u nás, ale všude. Víšek (1999) konstatuje:

Integrace Romů má totiž podobné problémy ve všech zemích, kde žijí. Zatímco jiná etnika se přizpůsobují, Romové si zachovali široký okruh archetypů jednání.

Dokonce ani v tak liberální a multikulturní zemi, jakou je Nizozemsko, se mnozí Romové nedokázali do společnosti prakticky vůbec začlenit. Franken (2000) popisuje situaci romské komunity (jedná se o Romy z bývalé Jugoslávie) v Amsterdamu takto:

- celý den sedí doma před televizí,
- rodiče se nechtějí integrovat do nizozemské společnosti, úzké kontakty s vnějším světem jsou považovány za hrozbu,
- lhaní (dětí i dospělých),
- děti nelze dostat do školy, jsou „neuchopitelné", celé dny se toulají po ulicích,
- je „mučení" mít ve třídě romské děti, jsou pozadu úplně ve všem,
- krádeže, hrdost na příslušnost k romství, unikají zákonu (jsou „nevystopovatelní"),
- příjmy si obstarávají trochu obchodováním, trochu krádežemi, žebrotou a pobíráním podpor (s drogami však nechtějí mít nic společného).[1]

Při kritičtějším pohledu není jasné, kolik viny na straně neromů bylo, event. je (jinými slovy: jak jinak se mohli chovat).[2]

Podívejme se na tři taková provinění, která popisuje Hübschmannová (1999a, s. 47-49):

1. Války v osadách

O války v osadách se většinou „bílí" sousedé moc nestarali ... Když se potom ovšem Romové ocitli v jiném společenském prostředí - „uvnitř" českých a moravských měst, státní moc se do jejich mariben *(tj. bitek) začala vměšovat: účastníci bitek šli do vězení. To pochopitelně narušilo přirozený chod rodiny. Byl to nezvyklý, „nepřirozený" zásah pociťovaný jako křivda, jako další drastické nepochopení a ústrk ze strany majoritní společnosti.*

Z textu není jasné, z jakých jiných alternativ měly (a mají) bezpečnostní orgány na výběr (snad podmíněné tresty?).

2. Sterilizace

Barbarské sterilizační kampaně, při nichž byly ženy nevybíravě přesvědčovány, aby se daly sterilizovat, a demoralizovány finančními „odměnami", rozvrátily nejedno harmonické manželství.

Víšek (1999) uvádí konkrétní údaje:

Je nesporné, že podíl romských žen na celkovém počtu vyplacených částek a provedených sterilizací je 10x vyšší než jejich podíl v populaci, na druhé straně se nepodařilo prokázat žádný nátlak. Podle výpovědí zúčastněných aktérů šlo vždy zpravidla o snahu zabránit nekontrolovatelnému rození dětí a dalšímu zhoršování sociální situace rodiny. Obdobné dávky existují i v jiných zemích (např. v německém zákoně o sociální pomoci).

Dále pak:

- v 80 % případů se jednalo o ženy, které měly již 3 a více dětí,

- v roce 1987 se zákroku podrobilo 864 žen, z toho 235 romských (29 %),
- i po zrušení sociální dávky v roce 1990 počet sterilizací neustále roste, v roce 1997 je to 3200 zákroků.

3. Tradiční profese a moderní doba

Kde se ovšem dnes najdou Češi, kteří by potřebovali okovat koně? Komu dnes hrajou na svatbě cikáni? Hodnota tradičního vzdělání byla znehodnocena. Změněná společnost za ni nabídla hodnotu novou: vzdělání v české škole, jenomže institucionální škola je diametrálně odlišná od příbuzenské pospolitosti, která kdysi poskytovala romskému dítěti jak „základní vzdělání", tak profesní kvalifikaci.

V žádné zemi se žádnému politickému systému nepodařilo zbavit většinu Romů jejich archaických a často sociopatických vzorců chování, které nejsou slučitelné s důstojným životem v moderní společnosti. Pokud by existovala výjimka, bylo by možné se z ní poučit, ta však neexistuje.

Přístup mnohých aktivistů utvrzuje Romy v přesvědčení, že jejich problémy způsobili neromové a podporuje základní nedostatek realistické sebereflexe. Opačný názor má např. Študent (2000):

Naše dlouhodobé vztahy s tímto etnikem jsou prubířským kamenem naší mimořádné rasové tolerance. Neznám žádný jiný národ, který by nekonečná léta živil a obstarával slušné bydlení značné části nepracující menšiny, která by se mu za to odměnila velkou kriminalitou a nenávistným osočováním a pomlouváním na mezinárodní úrovni.

Není jasné, jaký cílový stav by byl pro Romy uspokojující. Patrně by to byla situace, kdy by byl průměrný romský plat stejný jako neromský. To by však předpokládalo, aby byly obě populace stejně vybaveny vrozenými předpoklady podmiňujícími sociální úspěch - touto premisou se však doposud nikdo vážně nezabýval.

Ne každý problém má řešení, které by se zamlouvalo všem. Pokud se však eventuální etnické rozdíly přiznají - plně a otevřeně, řešení se najdou. Pouze objektivní výzkumy umožňují reálný stav

vysvětlit a na základě tohoto vysvětlení koncipovat kroky k řešení. Prvním předpokladem je zastavit útoky proti těm, kdo rozdíly mezi Romy a neromy zkoumají a mluví o nich.

POZNÁMKY

1. Situaci Romů ve Slovinsku popisuje Cabada (2000):
   - 6500-7000 Romů, soustředěni ve dvou lokalitách, nízká mobilita,
   - obyvatelé osad: negramotnost, prakticky nulová zaměstnanost, vesničané nahlížejí na Romy jako na méněcenné etnikum, kterému je třeba z křesťanské lásky pomoci, dary jsou Romům často dávány ve smyslu hesla *„Raději jim dám jednu slepici, než aby mi jich deset ukradli",*
   - i v integrovanějších částech Slovinska je nezaměstnanost asi třikrát vyšší, nižší průměrný věk, natalita pouze nepatrně vyšší než je slovinsky průměr (řada Slovinců má čtyři a více dětí),
   - pouze 13 % Romů v produktivním věku má stálé zaměstnání, 75 % Romů nedokončí základní školu, 2 % se vyučí, 3 % složí maturitu, 0,1 % dosáhne vysokoškolského vzdělání.
2. Je ovšem pochopitelné, že se Romové v důsledku své špatné pověsti, xenofobii majoritní společnosti a také bezbrannosti často stávali (a stále stávají) obětními beránky:
   - V Uhrách byli obviňováni s kanibalismu - v roce 1782 byla celá jedna komunita obviněna a mučením donucena k přiznání. Když se případ přezkoumal, zjistilo se, že všechny domnělé oběti jsou naživu; mezitím však bylo 41 lidí popraveno (Barany, 2000).
   - V Británii (19. stol.) na venkově obviňovali tuláky a Romy z většiny drobné trestné činností, přestože z policejních záznamů vyplývá, že téměř všechny násilné činy a krádeže (včetně pytláctví) obvykle spáchali místní obyvatelé (Fraser, 1998, s. 179).

Zpráva *Evropského výboru pro práva Romů* (1997), která se zabývala postavením Romů v bulharských věznicích, uvádí:

- Romové jsou šikanováni, mnohdy brutálně biti (ze strany personálu),
- Romové bývají odsouzeni na delší dobu. Je to jednak proto, že bulharský právní systém dává vysoké tresty recidivistům, jednak proto, že jsou Romové.

B.
Vybraná témata z psychologie Romů

I. SOCIÁLNÍ TYPOLOGIE ROMŮ

Zde je pracovní návrh sociální typologie Romů v ČR. V závorce uvádím laický odhad procentuálního zastoupení jednotlivých skupin.

I. Socializovaní (event. asimilovaní) Romové

Tato skupina se dělí do dvou hlavních podskupin:

1. Romská elita (1 %)

Vyspělá část Romů - většinou vysokoškolsky vzdělaní lidé, ale také podnikatelé a profesionální hudebníci. Někteří z nich se identifikují jako Romové a cítí potřebu pomoci romské komunitě, ale většinou žijí odděleně od jiných Romů a nestýkají se s nimi. Často mají neromského partnera.

2. Neproblémoví Romové (40 %)

Romové bez vyššího vzdělání, kteří však pracují a kulturně žijí (ať již podle neromských, nebo podle tradičních romských kritérií). Mohou mít neromského partnera.

II. Nesocializovaní Romové

Tato skupina se dělí do dvou hlavních podskupin:

1. Chronicky nezaměstnaní (40 %)

Chronicky nezaměstnaní {a často vzhledem k nízké kvalifikaci a pracovním návykům nezaměstnavatelní); silná sociální patologie - sociální dávky jsou multigeneračním způsobem života; často neplatiči nájemného, vysoká fertilita, odstup od norem majoritní společnosti, drobná kriminalita. Zvláštní podskupinu tvoří obyvatelé romských osad.

2. Romští kriminálníci (15 %)

Rekrutují se z předchozí skupiny, kriminální činnost je významným zdrojem příjmů - profesionální kapsáři, zloději aut, zloději drahých kovů, pasáci a prostitutky, dealeři drog („pěšáci").[1, 2,3,4]

2. POSTOJE, STEREOTYPY A SOCIÁLNÍ VYLOUČENÍ

Mann (1992) se pokusil sumarizovat základní sociálně psychologická východiska vzájemných neuspokojivých vztahů mezi Romy a neromy. Je zřejmé, že vztahy jsou výslednicí všech zmíněných teorií:

1. **teorie konfliktů** - meziskupinové soutěžení o omezené materiální zdroje a sociální výhody;
2. **teorie sociální identity** - již samo diverzifikované vnímání dvou odlišných skupin postačuje na vnitřní favorizování vlastní skupiny (potřeba udržovat vědomí pozitivní sociální identity) a spouští tak meziskupinovou diskriminaci;
3. **teorie sociálního učení** - stereotypy a předsudky jsou jednak výsledkem objektivního pozorování skutečných rozdílností, jednak výslednicí působení socializačních činitelů (masová média, škola);
4. **kognitivní teorie** - vznik předsudků a stereotypů je dán na základě nedostatku lidského poznávání (především kapacity zpracovávání informací).

Vztah majority k Romům

V. Ševčíková (2003, s. 43) konstatuje, že ze strany majority je Romům nejčastěji vytýkána např. přílišná hlučnost, vulgarita, etnicky motivovaná nesnášenlivost, vypočítavost, psychická labilita, nesoudnost vůči sobě samému, agresivita, nedostatek čestnosti, egoismus, slabá vůle, malá vytrvalost a trpělivost, nedodržování hygieny, špatné sousedské vztahy s majoritou, nedostatek vzdělanosti a nezájem o ni, špatná pracovní morálka, nespolehlivost, stálý pocit ohrožení, komplex méněcennosti, nesamostatnost, kriminální sklony, volná sexualita a provozování prostituce.

Majorita hodnotí kladně romskou bezprostřednost, temperament, otevřenost, adaptabilnost a nadání k hudbě.

Šimíková et al. (2003) provedli výzkum, ve kterém měli ne romští respondenti (*r* = 791) uvést pozitivní a negativní vlastnosti Romů.[5]

Pozitivní vlastnosti Romů	Procenta
Soudržnost	21
Umělecký talent	20
Umění se radovat	14
Lidské kvality	14
Péče o rodinu	11

Negativní vlastnosti	Procenta
Nepřizpůsobivost	36
Agresivita a kriminální chování	27
Negativní pracovní návyky	13
Nevhodné hygienické návyky	13
Nepoctivost	10

Trávníčková el al. (1995, s. 36-38) prováděli šetření mezi pražskou mládeží (studentů středních škol a středních odborných učilišť) v otázce postoje k menšinám. Nejméně akceptovatelnou menšinou se stali Romové:

- Na dotaz, zdali by dotazovanému vadila romská rodina jako sousedé, odpovědělo 80 % respondentů, že vadila a značně vadila (pro srovnání: vietnamská rodina by vadila 49 % respondentů a černošská rodina 10 %).
- Na dotaz, zda by mohli mít za partnera Roma, odpovědělo ne a rozhodně ne 78 % respondentů.

Dzurko, romský výtvarník, vidí problémy současných Romů do velké míry v jejich negativních vlastnostech, jako je lenost, nespolehlivost a nečestnost. Popisuje např. situaci, kdy si od něho po společné oslavě jiní Romové vypůjčili basu, že si prý ještě zahrají. Druhý den ji viděl v bazaru (Dzurko, 1998).[6,7]

Prudký (2003) shrnuje výsledky průzkumu příčin problémů a konfliktů v soužití s Romy.

Procenta odpovědí „rozhodně" a „spíše souhlasí"

Příčina	1994	1996
Romové mají nechuť k práci, zneužívají sociální podpory	96	95
Romové zneužívají demokracii	93	91
Lidé mají z Romů strach	94	88
Změna poměrů uvolnila minulé problémy	86	86
Romové jsou nepřizpůsobiví, je to jiná rasa, nezmění se	83	83
Zhoršení vztahů a morálky všeobecně	79	76
Česká společnost není zralá na etnickou pluralitu	54	52
Romové jsou neodpovědní občané, nejsou to Češi	47	50

Vztah Romů k majoritě

V. Ševčíková (2003, s. 43-44) uvádí, že Romové při hodnocení majority zaujímají až schizofrenně protikladná stanoviska (ostře kritizují gádžovský citový chlad, nedostatek něhy, odměřenost, upjatost, vypočítavost, lakotu, nedostatek pohostinnosti, bezcharakternost, nadřazené chování, xenofobii a rasové výpady vůči Romům) a nejsou jí ochotni přiznat žádné klady a pozitiva (podle autorky je příznačné, že k tomuto způsobu hodnocení inklinují i mnozí Romové zdánlivě s majoritou sžití). Na druhé straně však k ní obdivně vzhlíží (především k materiálním hodnotám).

Ševčíková upozorňuje na to, že aspekty vzájemného pozitivního a negativního hodnocení zjevně nejsou u Romů a neromů vyvážené a že ze strany Romů lze jednoznačně hovořit o extrémnějším xenofobním naladění vůči majoritě (které je však třeba vnímat jako důsledek historické zkušenosti pronásledování).

Říčan (1998, s. 69) píše, že základní romský protigádžovský předsudek můžeme vyjádřit takto: hlupák, blázen, lakomec, špinavec, který by snědl i hovno, kdyby nesmrdělo.

Vztah Romů k sobě samým

Podle V. Ševčíkové (2003, s. 43) si Romové na sobě nejvíce cení upřímnosti, přátelskosti, rodinné soudržnosti, lásky k dětem, úcty ke stáří, solidarity, zdvořilosti, pohostinnosti, schopnosti intenzivního prožívání citů a emocí, psychické odolnosti.

Často se vyskytuje schizoidní reakce: přimknutí se k vlastní

skupině a zároveň ztotožňování se s opovržením neromů. Genezi pocitu skupinové méněcennosti popisuje Hübschmannová (2000), když např. líčí místo Romů v předválečné slovenské společnosti:

- cikánské děti seděly v poslední lavici, v hospodě byl cikánský stůl (v koutě u dveří hospody),
- jedna z úvodních vět romských pohádek: *„Kde bolo, tam bolo, cigáni vše bývali na koncu."*

Klíma (1997) poukazuje na to, že:

- Negativní identifikace se svým etnikem je výrazná především u dívek (až 50%).
- Velká část romských pubescentů si přeje za svého budoucího partnera příslušníka majoritní společnosti.

Dzurko (1998) uvádí: „Je *pravda, že jsem to v mládí před holkama občas tajil, že jsem Cikán, ale vydržel jsem to jenom chvíli"* (předstíral např. Itala).

3. ROMSKÝ RASISMUS A KASTOVNICTVÍ

Zajímavým problémem, který by stál za bližší zkoumání, je romský rasismus. Mnozí autoři uvádějí, že jednotlivé romské skupiny/rody se mezi sebou nesnesou (podle některých je to dědictví kastovního systému v Indii):

Prášilová a Chalupecká (1977) uvádějí, že *„Cikáni z různých okresů obvykle neudržují mezi sebou kontakty, nemají se rádi, pomlouvají se as radostí na sebe žalují".*

V. Ševčíková (2003): *„Současná romská scéna se orientuje především rodové, navíc vazby mezí jednotlivými skupinami (...) nejsou silné, ba dokonce mezi nimi panuje nevraživost."*

Romské lokální komunity jsou zpravidla ostře segmentované na základě rituality:

- fenomén degešství (degeš, event. dupka, dupkár = rituálně znečištěná osoba např. pojídáním psího masa, kontaktem s jinou znečištěnou osobou), což obvykle implikuje velmi nízký status uvnitř skupiny,
- příbuzenství (fajty),
- subetnicity (Rumungři vers. Olaši).

Hübschmannová (1999b) referuje o pravidlech komenzality (společného stolování): např. příslušníci vyšších džátí (kast) nesmí pojíst pokrm v domě těch, jejichž kasta je považována za nižší; pokud není kastovní rozdíl příliš velký, smí přijmou tzv. syrové jídlo (např. ovoce). Obdobně to platí pro bydlení: příslušníci mnohých kast mají svá *bastí (bas* = sedět, sídlit, bydlet), do kterých ostatní nevkročí.

4. ROMSKÁ JMÉNA, PŘÍJMENÍ A PŘEZDÍVKY

Romská jména prozrazují mnohé o romské mentalitě. Např. Říčan (1998, s. 20, 63) píše:

- Romové s oblibou dávali svým dětem jména po bohatých sedlácích nebo po Židech a žádali je o kmotrovství, kmotři pak cítili určitý závazek poskytnout výdělek nebo i dát dárek,
- aby unikli úřední identifikaci, dávají svým dětem stejná jména, např. z třiceti Horváthů má dvacet zapsáno jméno Jan.[8]

O této problematice píše Davidová (2001, s. 23-34):

1. Romská příjmení

Čeští Romové:
Růžička, Janeček, Lagryn, Serynk, Šmíd, Šlehofr.

Moravští Romové:
Daniel, Holomek, Herák, Kirsch, Kýr, Malík, Růžička, Serynek, Weinlich.

Olaští Romové:
Stojka, Lakatoš, Makula, Rafael, Biháry.

2. Moderní jména

V současných rodinách se často objevují jména jako Iveta, Monika, Nikol, Dominik, Patrik.

3. Romské přezdívky

Důležitou roli hrají tzv. *aver nav* - druhá jména, romské přezdívky; podle nich se Romové znají a oslovují mezi sebou.

a) Typické mužské přezdívky
Maťo (ryba), Thulo (tlustý), Barko (prase), Joban, Berci, Jazykos (jazyk), Cifrikos (název pro houslistu, který dobře cifruje), Dilino (hloupý).

b) Typické ženské přezdívky
Luluďa (kvítek), Pišorka/Louli (červená), Láši (dobrá), Káli (černá), Grófka, Boja, Šuki (hubená), Zubaňa (zubatá), Vušta (ústa - hubatá), Hanča (Anna), Manči (Marie).[9]

5. ROMSKÉ BYDLENÍ

1. Tzv. vybydlování

Často se setkáváme s tzv. vybydlováním bytů. Obvykle se tento jev interpretuje jako neschopnost racionálně zacházet s majetkem, neúcta k hodnotám a je synonymem parazitického způsobu života.

Zajímavý pohled nabízí Říčan (1998, s. 36). Podle něj Romové odmítají - vědomě a snad ještě více nevědomě - obydlí gádžovská jednak proto, že je nutí měnit zvyky, jednak proto, že jsou to právě obydlí gádžovská, tedy obydlí nemilovaných pánů. Jejich vandalství je projevem hořkosti, vzdoru, zoufalství schopného zničit nejen svůj majetek, ale i sebe sama.

2. Paradox pořádku a nepořádku

Kontrast mezi velmi zanedbaným okolím a čistou domácností vysvětluje Hübschmannová (1999b) tak, že zde hraje roli profesní dharma indických bhángíů (tj. metařů). Dotknout se „cizích" odpadků znamená pro příslušníky všech nemetařských profesí džátí přestoupení karmy. Zodpovědnost za čistotu sahá k hranici toho, co člověk považuje za „své", a to jsou prostory vlastní domácnosti, zápraží, dvůr. Nikoho kromě bhángíů ani nenapadne starat se o čistotu veřejných, „ne-vlastních" prostranství. Autorka tvrdí, že *„absolutní většina romských bytů* se *stkví čistotou"*[10] a dále:

> *„I ty nejchudší byty v chatrčích ... jsou vymetené a čisté. Jenomže zcela mizivé promile gádžů kdy mělo odvahu vstoupit do onoho „vnitřku", a tak svou představu o Romech staví na dojmech zvnějšku."*

Hübschmannová (1993, s. 41) popisuje:

> *Byty, byť čtvrté kategorie, jsou přepychově zařízené, stkví se čistotou. Na základě vlastní zkušenosti jsem přesvědčena, že takových bytů je absolutní většina. Bohužel, sdělovací prostředky křiklavě upozorňují na dva, tři devastované byty ze sta normálních.*

3. Důležitost obývacího pokoje

Rodina se soustřeďuje v obývacím pokoji, ostatní pokoje slouží pouze ke spánku. Na stěnách visí svaté obrázky a celý byt vyniká barevností (Lakatošová, 1994).

4. Ghetta

Říčan (1998, s. 65) uvádí, že mezi Romy a neromy probíhá „poziční válka" - vytlačování Romů z určitých lokalit a jejich kumulace v jiných, které chátrají.[11]

6. HUDEBNÍ NADÁNÍ

Není jasné, zda se v otázce hudebního nadání Romů jedná o vrozené dispozice, nebo jestli jsou tyto činnosti ovlivněny podmínkami, ve kterých Romové žijí:

- Smysl pro rytmus a tanec ... snad je toto nadání Romům skutečně vrozeno. Je však také možné, že je vypěstováno (Říčan, 1998, s. 44).
- Nejde o romské specifikum, ale o vlastnost získanou zájmem o oblasti dostupné skupinám lidí, kteří žijí na okraji společnosti. Jedná se o zájmovou jednostrannost. S růstem vzdělanosti tento zájem ochabuje (Dědič, 1982, s. 60).

V. Ševčíková (2003, s. 128-136) konstatuje, že celospolečenské vědomí majority je tradičně zatíženo mýtem o vysoké úrovni hudebních schopností Romů. Hudebnost je stále akcentovaným prvkem univerzální sebeidentifikace Romů (platí skrze subetnické vrstvy a rodová společenství) a je dominantním prostředkem upevňování „etnické" hrdosti. Romové sami se často zcela nekriticky považují za národ univerzálně muzikantský a zpravidla nedokážou své individuální hudební schopnosti a dovednosti realisticky zhodnotit. Autorka provedla několik výzkumů a píše, že přestože je nutné považovat dosavadní výsledky pouze za orientační, ukazuje se, že romské děti obecně nemají vyšší hudební nadání. Zatímco v některých zkoumaných aspektech (jako procesy vcitování a vtělesňování se do hudby) dosahovaly lepších výsledků než neromské děti, ve většině jiných kritérií (hudební představivost, hudební myšlení, analyticko-syntetické schopnosti) byly jejich schopnosti na nižší úrovni.[12,13]

7. ROMSKÝ HUMOR

Šebková (1994) popisuje některé znaky charakteristické pro romský humor:

- Velká část anekdot si bere na mušku gádže a jejich instituce, ale i Romy z jiných skupin, vesnic nebo kast.
- Mezi Romy koluje i gádžovská anekdota o Romech, což svědčí o schopnosti sebeironie.
- Při oblíbených *džungále paramisa* (vulgárních anekdotách) musí děti odejít.
- Vyprávění je často náplní společných sezení. U Romů se uplatňuje větší volnost při vyprávění anekdot a humorných příběhů; do hry vstupuje fantazie, fabulační umění. Bavit a zaujmout posluchače vlastním vyprávěním je zdrojem příjemných pocitů a osobního uspokojení.

Romská anekdota se může stát částí vyšších celků (např. hrdinských příběhů). Tematicky existují především tři zdroje námětů:

1. Konflikt dvou protikladných světů (bohatých a chudých, gádžů a Romů). Rom vynalézavostí a důvtipem přelstí představitele protikladného světa. Tito hrdinové mají v různých prostředích různá jména: např. Hodža, Nasreddin.
2. Skutečné události za života (členěné podle stupně obecnosti, např. nedávno; obvykle jsou uvedena skutečná jména a názvy míst).
3. Anekdoty vymyšlené.

Specifickou skupinu tvoří vtipy jazykové, často založené na bilingvním prostředí, nepřeložitelné.[14]

8. ROMOVÉ A ŽIDÉ

Vztah mezi Židy a Romy je složitý. Na jednu stranu zaujímají Židé a Romové naprosto opačné konce socioekonomického kontinua a životního stylu, na druhou stranu často sdílí společný osud. Např. Wolf (2000) píše, že *„intenzita proticikánských a protižidovských perzekucí byla v mnohých evropských zemích obdobná".*

Zdá se, že je to především tento důvod, proč Židé vystupují na obranu romské menšiny. Příkladem může být článek v LN *„Židé a Romové proti Knížákovi"* (LN, 2002, 26. únor), ve kterém se píše, že žádají Knížákovo odvolání z Rady ČT kvůli tomu, že např. řekl *„Romové nejsou schopni sami v sobě najít touhu po vzdělání".*

Evokaci až mystického spojení můžeme nalézt u rabína Sidona (Levy, 2000), který mluví o tom, že jej s Romy pojí nejméně tři skutečnosti:

- často sdílený osud psanců,
- jeho předkové se jmenovali Cigáni,
- téměř mystický sen:

> *„Ještě mnohem dříve, než jsem vůbec přišel na to, že jsme se v Kounicích jmenovali Cigáni, a ne Sidoni, se mi zdál sen, který jsem vnímal jako konfrontaci s předkem. Vynořil se před užaslými zraky z rudě fialové polévky na kozlíku cigánského vozu - a byl to patrně starý Cigán."*

Vztah těchto dvou menšin bývá předmětem studia jen vzácně. Výjimku tvoří Hübschmannová (2000), která popisuje vztahy mezi Romy a Židy na předválečném Slovensku. Uvádí, že v absolutní většině vzpomínek romských pamětníků na Židy byly tyto vzpomínky pozitivní, často výrazně emotivně zabarvené:

- ekonomická výpomoc - v domácnosti, o šábesu, nošení židovského zboží ze skladů, posluhování v rodinách,
- Židé vykupovali romské výrobky (např. kovářské),
- projevy solidarity (dávali na dluh), prokazovali větší úctu - zatímco v gádžovských rodinách přinesla selka romské služce jídlo ven, v židovských rodinách často zvali Romku ke stolu,
- Židé se Romům na rozdíl od gádžů nikdy neposmívali.

Zajímavé je, že pro Židy jsou v romštině specifické výrazy

(Čhinde nebo *Bibolde).* Tento fakt naznačuje, že Romové Židy od ostatních neromů odlišovali.

Někteří Židé neradi vidí, když jiné menšiny poukazují na to, že i ony byly kromě Židů oběťmi holocaustu. Hancock (2001, s. 96-99) upozorňuje na to, že americká židovská lobby dlouho nechtěla uznat existenci romského holocaustu. Např. S. Siegel, bývalý předseda *Americké rady na uctění památky holocaustu,* označil romskou snahu získat zastoupení v radě *„hrou na pana Důležitého".* Na druhou stranu se jiní Židé, jako např. S. Wiesenthal, Romů zastávají.

Téma vzájemných vztahů čeká na zpracování. Zajímavá by byla analýza např.:

- míry antisemitismu mezi Romy (např. Afroameričané mají tendenci vidět Židy jako „superbílé"),
- event. změny vzájemného vztahu po druhé světové válce (dá se předpokládat, že dříve měli Židé k Romům podobně jako k jiným ekonomicky a kulturně zaostalým skupinám otevřeně kritičtější vztah).

9. ROMSKÉ ORGANIZACE

Vláda financuje většinu romských organizací. Bohužel však jen minimum z nich funguje. Šiklová (1999) konstatuje:

- ... výroční zprávy těchto organizací se podařilo získat pouze výjimečně. Vyúčtování peněz u většiny poskytnutých peněz chybí. V dalším roce si pak stěžují, když nedostanou peníze. Každá romská organizace, jejíž činnost alespoň trochu odpovídá zadanému projektu, vždy dostala finanční podporu.
- Sami Romové zaujímají k těmto nevládním organizacím vytvořeným na pomoc Romům velmi ambivalentní postoj. Obávají se, že čistě romské sdružení využije finanční prostředky a vliv vzniklé organizace pouze pro zvýšení sociálně ekonomického postavení své rodiny či úzce lokální skupiny Romů. ... Dávají proto přednost organizacím, které jsou vedeny Neromy s cílem pomoci romskému etniku.

Podle Říčana (1998, s. 49-51) existuje asi 60 romských organizací. Jejich činnost je v podstatě nulová, pro naprostý nezájem nelze ani svolat sjezd. Vedou se spory, kdo má za Romy mluvit. Ubohá je úroveň romského politického časopisu, který je dotovaný státem.

Možné příčiny:

- nesnášenlivost mezi různými romskými rody a klany,
- neochota nebo neschopnost vytvářet hierarchické struktury,
- snížená schopnost koncepčního myšlení, plánování a systematické práce.[15]

10. ROMSKÁ MÓDA A ODÍVÁNÍ

Beneš (1975, s. 7) píše:

- Přáním každého Roma je opatřit si oděv, který by se skládal z červené nebo růžové košile, barevných kalhot, černých holinek s vysokým podpatkem a měkkého klobouku se širokou střechou.
- Ženy preferují pestré sukně z látky, na nichž převládaly velké květinové vzory, touží po zástěrách, blůzách a po plachetkách.
- Velká oblibě se těší zlaté a stříbrné ozdoby, zlaté knoflíky na kabátech mužů, zlaté penízky v uších a vlasech žen. Romové si je podrželi i v obdobích nejvyšší nouze.
- Krátce ostříhané vlasy jsou považovány za neslušné a neromské.

Lakatošová (1994) uvádí:

- Nosí velice rádi zlaté šperky (velkých rozměrů): řetízky, prsteny, náušnice, náramky, dukáty.
- Romské dívky se nesmí stříhat (stříhá se pouze při smutku, event. za trest). Rády si odbarvují vlasy na blond nebo mahagon.

11. ROMSKÉ OSADY

Zcela specifická je situace v romských osadách. Bajgar (2004) v článku *Středověk 2004* referuje o situaci v romských osadách na východním Slovensku. Píše, že *„příchod do kterékoli z osad znamená srocení do tří minut a okamžité vypjaté emoce hodné Národního divadla. Děti formálně skandují, že mají hlad, a dospělí, že chtějí práci".* Vybírám několik rozhovorů, které ilustrují, do jaké míry místní Romové ztratili kontakt s realitou a vypovídají o hloubce civilizačního nedorozumění:

1. *„Slovenské ženy málo rodí. My rodíme hodně. Jednou nás bude víc než vás a budeme vám vládnout."*
„A co byste udělali jako první věc?"
„Sebrali bysme bílým sociální dávky."

2. Mladý muž žádá sociální dávky na fajčenie a starší Rom řve, že chce dovolenou *„....jako máte vy!". „Vždyť přece nemáte práci,"* namítám mu. *„No vidíte, tak chceme aspoň dovolenku," odpálí mě logicky.*

3. *„Já jsem Slovákům dala dvanáct dětí a vláda si toho neumí vážit,"* křičí na mě žena středních let. Následuje výhrůžka, že když jí nevrátí ztracené přídavky, přestane rodit.

4. *„Existujeme přece, my, Romové." „No, jistě, že existujete."* Nevěděl jsem přesně, kam míří. *„Tak na nás vláda musí dostávat nějaké peníze." „Odkud?" „No dávky. Pro každého na světě jsou přeci určeny nějaké dávky." „Myslíte, že všichni žijí z dávek?" „No a gádžové žijí líp, že si berou i část dávek, které jsou určeny pro nás."*

12. IDEALIZACE MINULOSTI & MÝTY

Jako všechny etnické skupiny, které se emancipují, hledají svoje kořeny a prochází „národním obrozením" v prostředí majoritní společnosti, tak i Romové mají sklony k idealizaci a mytizaci své minulosti.

- Bůh hnětl lidi z těsta a pak je dával upéci do pece. První byl celý černý, spálený. Podruhé zas vyndal těsto příliš brzy - nedopečený a bílý jako tvaroh. Potřetí byl pěkně do kávova, zkrátka akorát, jak má být (Demeterová, 1998).
- Glorifikace vlastního původu: Romové jsou původní obyvatelé Palestiny, kteří tam pokojně žili na vysoké civilizačně-kulturní úrovni, dokud se nestali obětí loupežných Hebrejů. Ti je dílem povraždili, dílem přinutili rozprchnout se do celého světa, aby zachránili holé životy. Ježíš nebyl Žid, nýbrž Rom (Říčan, 1998, s. 89).

Štampach (1929, s. 7) uvádí, že *„po znaku primitivů i cikáni jmenují sebe jako „lidi" - romi".* Manuš (1998, s. 13) popisuje pěkný příklad kolektivní fantazie v pohádce *Zrcadlo Romů.* Jejím jádrem je příběh, podle něhož byli kdysi Romové jednotní a měli zrcadlo, které jim ukazovalo cestu. Zrcadlo se však rozbilo, Romové se rozešli do všech stran a zapomínali na to, co byli. Kdo měl u sebe kousek zrcadla, žil o něco lépe.

13. HODNOTA ČISTOTY: IDEÁL A SKUTEČNOST

Pravidla čistoty tvoří (či spíše tvořila) základní element romské kultury a vedla k posílení etnické hranice mezi Romy a neromy (event. mezi čistými a nečistými Romy). Základní dimenze je *žuže* (čistí) versus *degeša* (nečistí).

Existuje např. systém pravidel kontaktu mezi muži a ženami, Romy a gádži. Nejhorším možným utrpením je být označen za nečistého - to znamená sociální smrt. Fraser (1998, s. 201-203) uvádí, že existují nejrůznější tabu na lidi, předměty, části těla, jídla, témata konverzace. Největší hrozbou je možné znečištění ženy. Existují přísná pravidla pro mytí - oddělená umyvadla, ručníky, mýdla pro různé části těla. (Před pubertou a po menopauze je zákazů méně.)

Hübschmannová (1993, s. 56):

Češi říkají o cikánech, že jsou špinaví. A my si to myslíme o nich:

„Neexistovalo, aby si ženská před vařením neumyla ruce. Vařilo se v šátku, aby do jídla nepadl vlas. Když padl, tak se vyhodilo. Kdyby host našel vlas v jídle, v životě se již v takové rodině nenají. Bál by se, že ho chtěli učarovat."

Hübschmannová (1999a, s. 51):

Před vařením si žuži romňi umyje ruce. Ilona Freková vzpomíná, jak ji tatínek donutil seškrábat si lak z nehtů, když mu místo nemocné matky šla vařit oběd.

Hübschmannová (1998) cituje z vyprávění Romky ze zámožné a muzikantské rodiny:

„I v té nejchudší rodině bylo nepředstavitelné, aby se vařilo ve stejném hrnci, ve kterém se pak pralo. Selky to tak dělaly."

Pere se zvlášť mužské a ženské prádlo.

„U nás bylo vaření a jídlo obřad ... Neexistovalo, aby si ženská před vařením neumyla ruce ..."[16]

Ideál romské čistotnosti však kontrastuje se zkušenostmi pedagogů a sociálních pracovníků, např. Borovcová (1976) shrnuje zkušenosti s romskými dětmi ze speciální školy v Praze 3:

1. Neměly osvojené základní hygienické návyky.
2. Ve škole byla zřízena umývárna se sprchou, kde se děti ráno před vyučováním sprchovaly a převlékaly do školního prádla a oblečení.
3. Udržování pořádku a čistoty v rodině je u některých dětí věc neznámá a nepředstavitelná.
4. Šaty se nosí až do úplného zašpinění nebo roztrhání a pak se vyhodí.
5. Děti často trpí vyrážkami z nečistoty.

Víšek (1999, s. 203) referuje o šetření dětí z Ústí nad Labem z roku 1989 s tím, že úroveň hygienické péče byla v 60 % označena jako špatná s absencí základních hygienických návyků.

14. NÁBOŽENSTVÍ, MAGICKÉ MYŠLENÍ A POVĚRY

V myšlení Romů převládají animistické a démonické představy s výraznými prvky uctívání přírody, především živlů (Beneš, 1975). Co se týká náboženství, hlásí se k té konfesi, která v dané zemi převažuje. Ke katolicismu přitom inklinují zcela přirozeně. Láká je pestrobarevnou výzdobou kostelů, okázalostí a pompou.

Sny

Snům se přikládá velký význam: když se zdá o jídle - nemoc, vidí auto - dostane dopis, hospoda - bude plakat, chléb - vězení (Lakatošová, 1994).

Přísaha

Pokud Rom jinému Romovi nevěří, může ho vyzvat k přísaze na *káli krejtinca* (černé zástěře). Každý se toho bojí, neboť ten, kdo přísahá křivě, zemře (Lakatošová, 1994).

Těhotenství

Těhotná žena se nesmí dívat na nic, co je *džungalo* (ošklivé, hnusné). V panelácích se tento zákaz přenáší na televizní „hnusy" - thrillery a filmy o zvířatech se těhotným ženám dodnes zakazují (Hübschmannová, 1999a).

Pohřeb

Lakatošová (1994) popisuje:

- Pozůstalí drží smutek rok (např. nosí černé košile, neúčastní se oslav).
- Z bytu mrtvého se odstraní křiklavě barevné, zejména červené dekorace. (Ovšem rakev je pokryta červeným suknem, nikdy není černá.)
- Do rakve se dává alkohol, cigarety, peníze a svaté obrázky. Zemřelý je oblečen do zcela nových šatů a je ozdoben zlatými šperky.
- U mrtvého se bdí (tzv. *verrastáši).*
- Olašští Romové zásadně odmítají pitvu.

Duchové mrtvých

Romové mají úctu k duchům mrtvých a strach z nich. Duchy mrtvých, tzv. *muly,* lze rozdělit (Šebková, 2001) na:

- dobré muly (obvykle duchové nejbližších příbuzných), přichází poradit,
- zlé muly (obvykle nejsou blízkými příbuznými osob, kterým se zjevují, spíše naopak), často to jsou duchové gádžů, kteří zemřeli předčasně násilnou nebo nepřirozenou smrtí; přízračné je, že se ukazují v určitou specifickou dobu (o půlnoci, v okamžiku nebo v den výročí smrti apod.).

Zaklínání

Archaická zaklínací formule *„kaštende barende" - na dřevo, na kamení* - duch se sesílá na neživý předmět, kde nemůže škodit (je obdobou našeho zaklepání na dřevo).

POZNÁMKY

1. Tento odhad je konzervativní. Říčan (1998, s. 58) konstatuje, že se odhaduje, že 20-30 % ekonomicky aktivní romské populace získává prostředky k obživě nelegálně (prostitucí, překupnictvím a jinou majetkovou trestnou činností).

2. Na skupinu tzv. *romských bezdomovců* upozorňuje Hlubocký (Máthé, 1992. s. 11-13). Do této skupiny se Rom dostane různými mechanismy:
   - vychovaný v dětském domově se Romům odcizí a neumí se k nim vrátit,
   - pochází ze subkulturnější romské vrstvy, vypracuje se výše, ale elita jej nepřijme a do své subkulturní vrstvy se vrátit nechce.

Oba typy jsou relativními bezdomovci. Praví, jádroví bezdomovci v užších slova smyslu nechtějí mít s Romy nic společného. Chtějí se asimilovat, ale obvykle je majoritní společnost pro jejich romskou maladaptivitu nepřijme. Dopadá to tak, že se svých rodných bojí a neromy nenávidí.

3. Početně zanedbatelnou (0,5 %), nicméně významnou skupinu, která stojí na pomezí socializovaných a nesocializovaných Romů, tvoří *„tradiční romská elita":* baroni, králové, vajdové apod.

4. Bylo by samozřejmě vhodné tuto typologii doplnit sociální typologií neromů.

5. Žáková (1976) popisuje, že mezi kladné stránky Romů se řadí snaha pomáhat druhým, soudržnost, vztah k sourozencům, dobrosrdečnost.

6. Vztah k Romům se utvářel na základě historické zkušenosti, která byla ve všech zemích velmi podobná. Např. Barany (2000) píše, že v osmanské říši se Romům žilo mnohem lépe než v jiných zemích, přesto však zůstávali na nej-

nižší příčce společenského žebříčku. Turci Romy neopovrhovali kvůli jejich etnické příslušnosti - říše byla konec konců směsicí různých ras a národů, ale protože je pokládali za méně spolehlivé a méně důvěryhodné v porovnání s ostatními. Pro většinu obyvatel byli neusazení Romové parazity:

- Na konci 17. století byli obviňováni z kuplířství a prostituce. Získali si pověst zlodějů a lidí, kteří se pravidelně dopouštějí různých drobných přečinů.
- Velká většina kronikářů se o jejich pracovní morálce zmiňuje negativně. (Na druhou stranu byli Romové dobří vojáci, poslové a průzkumníci.)

7. Podle Říčana (1998, s. 55) Romové ztělesňovali potlačovanou, ale nesmírně atraktivní spontaneitu - jako takoví byli diskriminováni, vyháněni a pobíjeni, ale na druhé straně i žádostivě vítáni, protože oslovovali právě onu potlačenou, psychoanalyticky řečeno vytěsněnou hlubinu evropské duše.

8. Další strategií je ničení poštovních schránek.

9. Objevují se i nové (neromské) přezdívky: Sandokan, Angelika, Stalin, Gándhí, Tarzan, Vinetu, Nšoči.

10. Nepodařilo se mi najít nezávislé potvrzení výroku o tom, že se *„absolutní většina romských bytů stkví čistotou"*- Vzhledem k tomu, že většina populace má odlišný názor, který je částečně ovlivněný bulvárními médii, stála by tato problematika za bližší průzkum.

11. Viz malé Harlemy v pražských Nuslích, Karlině nebo na Smíchově, brněnský Bronx mezi Cejlem a Francouzskou ulicí.

12. Důležité je ovšem zdůraznit, že šetření byla prováděna:

- v současnosti (popisují tedy momentální stav),
- v societě městské romské populace (Ostrava a Prostějov),
- mezi dětmi z „nelavutarskych" rodin, tedy rodin, které nepatří ke skupině profesionálních, resp. poloprofesionálních hudebníků.

13. Překvapivé je, že starší evropské prameny jen zřídkakdy spojovaly Cikány s hudbou, at už jako instrumentalisty, pěvce nebo tanečníky (Frazer, 1998, s. 166).

14. Zajímavé by bylo provést analýzu toho, jak jsou Romové zobrazováni ve vtipech.

15. Rushton (1997, s. 231) se domnívá, že připravenost k násilí měla u *r*-stratégů v minulosti adaptivní funkci. *K*-stratégové budují centralizované systémy s regulovanými komunikačními mechanismy, ve kterých jedinci nejdříve usiluj! o místo v hierarchii, které jim posléze umožní přístup ke zdrojům v závislosti na jejich postavení. Naproti tomu *r*-stratégové buduji méně centralizované organizace, ve kterých se častěji komunikuje „tváří v tvář" a osobní dominance hraje velkou roli. Pokaždé, když se objeví nové zdroje, bojuje se o ně znovu.

16. Na druhou stranu Lahita (1964) upozorňuje na to, že se výzkumníci při průzkumu romské osady setkali s nehygienickým prostředím. Např. *„Tři čtvrtiny rodin používá týchž nádob na vaření, praní a koupání dětí".*

C.
Apendix

Apendix I.

INSPIRACE PRO VÝZKUMY

V této časti jsou naznačeny některé možné směry dalšího bádání.

Osobnost a inteligence

1. Metaanalýza výzkumů IQ

- Provést metaanalýzu výzkumů týkajících se inteligence Romů, a to v různých zemích a s přihlédnutím k různým skupinám Romů a k jejich admixture s majoritní populací. Zatím se odhady pohybují kolem 80 až 85 bodů IQ.
- Souvisí stupeň zbarvení pokožky s inteligencí?

2. Adopce

Provést výzkum, jehož jádrem bude srovnání (inteligence a osobnosti) romských a neromských dětí adoptovaných do neromských rodin.

3. Výkon a motivace

Mnozí autoři uvádí, že Romové nejsou motivováni k řešení abstraktních úloh, mnohdy však prokážou velmi dobrý úsudek, pokud jde o dosažení vlastního prospěchu. Měly by romské děti lepší výsledky v inteligenčních testech, kdyby jim byla slíbena odměna?

4. Romské schopnosti

- Existuje test/dovednost, ve které by byly romské děti lepší než neromské?
- Mají Romové vyšší sociální inteligenci, empatii?

5. Pocit osobní hodnoty

Obvykle se uvažuje o tom, že *r*-stratégové mají vyšší pocit osobní hodnoty než *K*-stratégové (týká se to zvláště Afroameričanů). Platí to i pro Romy?

6. Orientace na přítomnost

Lidé, kteří jsou orientováni na přítomnost, prožívají čas rychleji - např. při odhadu toho, kolik uběhlo času, uvádí kratší dobu. Projevil by se nějaký rozdíl mezi Romy a neromy?

7. Genetické poruchy

Které genetické poruchy se vyskytují u Romů častěji než u neromů (např. jaká je frekvence genetické poruchy způsobující tzv. syndrom narušené závislosti na odměně)?

Asociální chování

1. Mravní uvažování

V testech, které se pokoušejí měřit stupeň mravní vyspělosti (např. Kohlbergův test), má testovaný za úkol rozhodnout, které jednání je v daném scénáři eticky nejsprávnější (např. je eticky správné ukrást drahý lék, který někdo blízký nutně potřebuje?). Jak by se v tomto typu testů umístili Romové, event. jak by se takový test dal modifikovat na romskou populaci?

2. Podjatost policie a justice

Jaké tresty dostávají romští delikventi v porovnání s neromskými?

3. Vězeňská populace

Jak se chovají romští vězni ve vězení? Liší se jejich chování od neromských vězňů?

4. Závislost romské kriminality na počtu Romů

Jak se mění frekvence romské kriminality v závislosti na počtu Romů v určité oblasti?

5. Testosteron a agresivita

Zvýšená hladina testosteronu souvisí s agresivním chováním. Mají Romové vyšší hladiny testosteronu?

Varia

1. Dětské domovy a sex ratio

Mají romští rodiče tendenci dávat do dětských domovů přednostně děti jednoho pohlaví? Liší se v tom od neromských rodičů?

2. Pohádky

Existují romské (a neromské) pohádky, jejichž obsah by měl pozitivní vliv na vzájemné vztahy mezi Romy a neromy?

3. Romové a Indie

Jak je sociálně úspěšná ta část Romů, která zůstala v Indii?

4. Média a politická korektnost

Jak o Romech informují média? Existuje nějaký trend?

Apendix II.

Motto:
In every controversy, most people care much less for what the truth is than for which side it's safer and more respectable to take.
Joseph Sobran

JAK CHUTNALO TABU

Vzhledem k tomu, že po vydání *Psychologie Romů* se dají očekávat podobné reakce jako na *Tabu v sociálních vědách,* rekapituluji zde své dosavadní zkušenosti s první knihou. Byl jsem překvapen, do jakých extrémů mohou někteří její oponenti - často jinak rozumní lidé - zajít. Pravidlem byly neseriózní a jednostranné výklady textu těmi, kteří chtějí zachovat prostředí dogmatismu spíše než zahájit otevřenou debatu. Především je třeba zdůraznit, že nikdo z kritiků nevyvrátil - a ani se o to nepokusil - základní teze, které jsou v kostce řečeno tyto:

1. Lidské populace jsou z hlediska inteligence (a jiných vlastností podmiňujících úspěšnost v moderní společnosti) různě vybaveny a tyto rozdíly jsou do jisté míry dány geneticky.[1]
2. Významnou, ne-li nejdůležitější hnací silou moderního antisemitismu je skutečnost, že Židé jsou v důsledku své vyšší inteligence a skupinové spolupráce úspěšnější než nežidé.
3. Dochází k dysgenickému efektu (zhoršování populačního genofondu) - např. díky moderní medicíně přežívají lidé se závažnými genetickými defekty, které předávají další generaci.

Je nepochybné, že kniha obsahuje i některá zjednodušení, jednostrannosti, zkreslení či dokonce chyby. U témat, o kterých se mlčí, tomu nemohlo být ani jinak. Cílem knihy bylo prezentovat teorie a otevřít diskusi, která by její účastníky obohatila. To se však podařilo jen zčásti. Přesto však jsou dosavadní reakce cenné - reflektují totiž současný stav velké části naší akademické komunity. Recenzenti - místo toho, aby zhodnotili silné a slabé stránky knihy a navrhli vylepšení, což by byl celkem logický požadavek - se začali předhánět v hledání chyb. (To, že text obsahuje velké množství důležitých a originálních teoretických koncepcí a nápadů, které nebyly dosud v naší odborné literatuře reflektovány, nezmínil nikdo.)

Oponenti knihy by měli být schopni předložit stejně relevantní argumenty (např. tyto výzkumy ukazují, že Afroameričané mají stejné mentální předpoklady jako bílí Američané). Pokud publikaci označují za pseudovědeckou a zaujatou, měli by dokázat doporučit knihy, které jsou objektivní, a měli by být schopni vést nezaujatou diskusi. K ničemu podobnému však nedošlo. Na rozdíl od svých kritiků prezentuji data a logicky konzistentní teorie a zároveň vybízím k dialogu. Oponenti neprezentují žádná data, která by se týkala klíčových tezí knihy, a po napsání recenzí mlčí. Napadají moji metodologii, ale sami žádnou nenabízí.

Signifikantní je, že ti, kteří knihu považují za neobjektivní, manipulativní a prezentující záměrně zkreslený pohled na problematiku, sami sebe z téhož usvědčují ve svým recenzích - přesně takové totiž jsou. Vybírám několik příkladů.

Případ Martina Mahlera

Mahler mi na začátku celé „kauzy" adresoval dopis, ve kterém se mě mj. tázal na moje etnické kořeny apod. a který obsahoval věty: *„Považuji ji za významnou publikaci, dlouho mě nic tolik nezaujalo" ... „Vnímám vás jako člověka velmi odvážného a velmi pracovitého s tendencí vyhledávat neobvyklé úhly pohledu, otevírat třinácté komnaty a zveřejňovat, co jste objevil".* Poté však změnil názor a pro média opakovaně prohlásil *„Mně nešlo o to, mluvit s ním jako s partnerem, chtěl jsem jen označit jeho knihu za nebezpečný a perverzní akt".* Mahler se ve své recenzi (2003) dopustit řady zkreslení a vyložených nepravd. Mj. uvádí: *„v holocaustu nachází Bakalář židov-*

ský záměr". Když jsem jej požádal o vysvětlení, jak k tomuto názoru přišel, přestal se mnou komunikovat.

Případ Václava Pačese

Pačes publikoval (Reflex, 8/03) svůj názor na dvě kapitoly *(Rozdíly mezi rasami* a *Eugenika).* Text je pozoruhodný z několika důvodů:

- evokace Honování Hitlerů, výroby blondýnek, dokonale organizovaných koncentračních táborů namísto zamyšlení nad zhoršujícím se populačním genofondem,
- iracionální nechuť vzít v potaz IQ a jeho význam pro praktický život: *„Všelijaké ty inteligenční kvocienty jsou umělými konstrukcemi a nikdo ani navíc neprokázal, že vysoký IQ znamená lepšího člověka.".*

Není mi zřejmé, co podle Pačese znamená „lepší člověk", ale je přesvědčivě dokázané, že lidé s vyšším IQ páchají méně kriminality a jsou altruističtější (např. Rushton, 1997).

Centrální však bylo něco jiného. Autor napsal *„Všechno, co zde najdeme, bylo již, a mnohokrát lépe, někde řečeno".* Několikrát jsem mu zaslat dotaz, které publikace měl konkrétně namysli. Dodnes jsem neobdržel odpověď. Kde leží klíč k této záhadě?

Případ Jana Volavky

Volavka mě ve svém článku *Apologie namísto kritiky* (2003) obviňuje ze zkreslování: cituji statistiky o vysoké kriminalitě černochů v porovnání s bělochy, ale neuvádím, že se rozdíly mezi rasami prudce sníží, jakmile jsou výsledky kontrolovány pro rozdíly v sociálněekonomickém postavení. Já však uvádím (s. 54) závislost kriminality na IQ (a tedy implicitně na příjmu) u různých etnických skupin. Černí s IQ 100 mají kriminalitu 5 %, bílí 2 %. Ano, změní se - z 13 % na 5 %; stále je však o 150 % vyšší než u bílé populace.

Ke komentáři k nejrozsáhlejší kapitole *Judaismus jako evoluční skupinová strategie* neuvádí Volavka jediný argument, který by teorii zpochybňoval, natož vyvracel. Místo toho si vystačí s konstatováním, že ji formuloval obskurní profesor psychologie a že je nebezpečná.

Na závěr píše, že jsem se měl pokusit o kritické zhodnocení práce autorů, ze kterých vycházím, ale *„tuto příležitost jsem nevyužil".* Když jsem Volavkovi opakovaně zasílal svůj komentář k jeho textu a žádal ho o doporučení publikací, které považuje k tématům za relevantní a objektivní, nikdy mi neodpověděl. Reagoval (a obratem) až poté, co jsem jeho kolegům zaslal svůj komentář k recenzi s prosbou, aby mu jej přeposlali. Jeho reakce byla stručná - nemám jej obtěžovat.

Případ Václava Mertina

Mertin mě v článku *Bakalářova manipulativní psychologie* (2003) obviňuje mj. z toho, že mě *„veškerá uváděná literatura slouží k tomu, aby podpořila předem danou odpověď.* Vedle toho, že se jedná o očividnou nepravdu, recenzent nikde nedokládá, co konkrétně je v knize chybného. Místo toho odkazuje na několik autorů, kteří se však empiricky orientovaným výzkumům o rozdílech mezi populačními skupinami vyhýbají.

Recenzent uvádí, že *„absolutně nerozlišuji mezi zdroji",* tj. mezi odbornými pracemi a *„pokleslým bulvárem".* Nikde však neuvádí příklad ani pokleslého bulváru, který bych použil (z ničeho takového necituji - s výjimkou Richterova překladu výňatků z Talmudu, na což však čtenáře upozorňuji), ani příklad nesprávného údaje převzatého z nedůvěryhodného zdroje.

Píše, že po mém *„zdrcujícím odsudku Goulda by si od něho člověk nevzal suchou kůrku ..."* a že *„je pochopitelně možné nesouhlasit s Gouldem (byl by div, kdyby neudělal žádnou chybu)".* V případě Goulda však nejde o jednotlivé chyby, nýbrž o zásadní ideologické nastavení jeho prací. Např. T. Grim (2000) v článku *Poučení z krizového vývoje společenských věd* cituje názor, že většina evolučních biologů *„ho berou jako člověka, jehož myšlenky jsou tak zmatené, že sotva stojí za to, aby se jimi někdo zabýval".* O Gouldovi a Lewontinovi dále píše: *„jejich problém je právě v morálce politické korektnosti, která v podstatě tvrdí, že něco je, protože by to tak být mělo".*

Mertinův text končí slovy: „Z *hlediska rozvoje odbornosti není třeba mít nejmenší obavy, ovšem veřejnosti je třeba vyslat signál, že tento přístup nemá se současnou psychologií nic společného."* To, že jsem se snažil o vyvážený a objektivní přístup by mohlo být patrné např. z toho, že jsem se pokusil řadu témat ještě před vydáním konzul-

tovat s našimi odborníky. Mertinovi jsem opakovaně zasílal text týkající se problematiky romského IQ. Nikdy mi neodpověděl. Po vyjití recenze jsem mu nabídl diskusi, odpověděl mi, abych ho již nekontaktoval. Podle mého soudu není na nabídce odborného dialogu nic manipulativního. Podezřelé naopak je, když někdo zveřejní názory, které není schopen či ochoten obhájit. Ve skutečnosti není jasné, v čem zásadním se Mertinův názor na rozdíly v IQ mezi rasami liší od toho, který uvádím. Mertin v textu *Vybraná témata z psychologie* [2] píše, že černoši, Hispánci, Indiáni a Romové mají o 15 bodů nižší IQ než běloši a *„nejvyšší IQ je zjišťováno u židovské populace".* Vedle environmentálních vysvětlení rozdílů uvádí i:

> *Velmi přijatelná je i hypotéza, podle které je struktura schopností u různých populací odlišná. Podle tohoto názoru mají černoši v průměru o něco horší předpoklady v akademických schopnostech měřených inteligenčními testy, ale jiné schopnosti mají v průměru lepší.* [3]

Nejsilnějším důkazem mé *„manipulativní psychologie"* by bylo, kdyby Mertin publikoval text, ve kterém by shrnul to, k čemu různé empiricky orientované psychologické školy v souvislosti s rozdíly v IQ mezi populačními skupinami došly, napsal a zdůvodnil k čemu se on osobně kloní a tento závěr porovnal s tím, co je uvedeno v mé knize. Tuto možnost však považuji za krajně nepravděpodobnou.

Případ *Respektu* a Petra Třešňáka

S médii mám různé zkušenosti. Snad nejhorší s Třešňákem z *Respektu.* Přes původní slib mi nedal text k autorizaci. Článek je ukázkou bulvární publicistiky a zkreslování. Např. pod mojí fotografií je text: *„Petr Bakalář se chystá na další knihu. Tentokrát chce řešit odsun Romů.".* Svůj názor na Třešňákovo neprofesionální jednání jsem zaslal šéfredaktorovi *Respektu* T. Němečkovi. Odpověděl mi takto: *„Nejste-li s článkem spokojen, budete patrně muset postupovat právní cestou. Bude nám jedině ctí se s osobami Vašeho typu soudit."*

Případ *Československé psychologie*

Československé psychologii jsem nabídl dva texty. Jedním z nich

byla přehledová studie zabývající se romskou inteligencí, druhou reakce na Volavkovu kritiku. Oba texty redakční rada odmítla. První bez udání důvodu, druhý s tím, že časopis *„nezveřejňuje reakce autorů na recenze jejich děl".* Když jsem ale poukázal na to, že v roce 1996 k podobné diskusi v časopisu došlo, dostal jsem tuto odpověď: *„Redakční doba měla v té době poněkud jiné složení, a to mohlo rozhodování tohoto kolektivního orgánu ovlivnit".* Osobně mi není jasné, z jakého důvodu současná redakce principiálně odmítá autorovi právo se hájit - zvláště tehdy, pokud prokáže, že recenze obsahovala chybné a zkreslené informace. Na dotaz, z jakého důvodu byl odmítnut článek o Romech, jsem dostal odpověď, že recenzent (a posléze redakční rada) by *„pravděpodobně vytkl především to, že srovnávané skupiny nejsou vyrovnané dle socioekonomického statusu (alespoň vzdělání matky). Protože se jedná o údaj, který nemůžete zpětně zjistit, není studie z tohoto hlediska opravitelná."*

Tato výtka je však naprosto neoprávněná:

- Pokud se zkoumají rozdíly v inteligenci dvou populací, děje se tak pomocí reprezentativního výběru z obou souborů. To, že děti romských žen, které mají středoškolské vzdělání, mají stejné IQ jako děti neromských středoškoláků, nevypovídá nic o rozdílech mezi populacemi, pokud se procentuální počet středoškoláků u obou skupin výrazně liší. Takovýto výzkum uvádím. Vedle toho shrnuji i výsledky dalších výzkumů, které ukazují, že ani společně sdílené prostředí (např. dětské domovy) rozdíl mezi romskou a neromskou populací nestírají.
- V žádném z výzkumů, které cituji, se autoři nezabývali vyrovnáváním skupin podle socioekonomického statutu, přesto byly tyto výzkumy publikovány ve vědeckých časopisech a odborných publikacích. Není jasné, proč se v mém případě tento požadavek najednou objevil. [4,5]

Případ židovské komunity

Pražská židovská komunita reagovala na knihu negativně, její předseda ji označil za horší než *Mein Kampf* (Šídlo & Macků, 2003). Když jsem židovským obcím a jejich členům (zhruba čtyřiceti) rozeslal otevřený dopis s nabídkou debaty, zůstal tento pokus bez odezvy. Pokud Židé diskusi se mnou pokládají za zbyteč-

nou (nebezpečnou?) a odmítají ji, zůstává otázkou, s kým (a o čem) by byli ochotni diskutovat. (Kde přesně leží ta hranice?). Na tuto otázku reagoval Novák (2003) slovy: *„Diskutovat budou s kým budou sami chtít a o čem budou chtít."* Pokud to tak bude, je téměř jisté, že mnohá důležitá témata (např. příčiny antisemitismu) zůstanou na vědecké úrovni nereflektována.[6]

Případ Ivo Budila

Budil, děkan Západočeské univerzity, přednesl na interdisciplinárním semináři v Nečtinách (únor 2004) přednášku s názvem *Vznik moderního antisemitismu.* Text v rozsahu 13 stránek popisoval některé objektivně existující stránky antisemitismu: popírače holocaustu, konspirační teorie (znovuoživený zájem o Protokoly siónských mudrců, *„všechny velké světové problémy jsou způsobeny existencí Izraele"),* spojení antisemitismu s antiamerikanismem, antikapitalismem event. antiizraelismem. Ačkoli autor v úvodu sliboval, že se bude zabývat *„pravděpodobnými příčinami jeho rezistence (tj. antisemitismu) vůči nejrůznějším typům osvěty a tragické historické paměti",* v referátu naprosto chyběla jakákoli analýza chování Židů, které by mohlo být příčinou antisemitismu, konkrétně židovského rasismu (který vede k sociální tenzi a reaktivnímu rasismu) a skupinové spolupráce (která vede k disproporční ekonomické, politické a kulturní úspěšnosti Židů) (viz Bakalář, 2003a, s. 102-245). Na můj dotaz, zda by některé projevy antisemitismu nemohly mít racionální a nepatologické jádro, Budil odpověděl, že veškerý antisemitismus je patologií. Poté, co jsem mu nabídl e-mailovou diskusi, mě označil za *„extrémní typ antisemity"* a dialog na samém začátku z důvodů časové zaneprázdněnosti přerušil.

Budil má na škále dogmatismus - otevřená debata daleko blíže k prvnímu. Podle Lindemanna (2000, s. ix) velké množství prací o holocaustu (a implicitně o antisemitismu) může být popsáno jako výkřiky bolesti a projevy rozhořčení spíše než jako pokusy o porozumění. Pokud budou v našem akademickém prostředí převládat lidé Budilova typu, nelze očekávat, že dojde v tomto ohledu k jakémukoli zlepšení.

Případ Vladimíra Smékala

ČTK uveřejnila (3.9. 2000) tento text:[7]

VÝZKUM: ROMOVÉ MAJÍ PRO UČENÍ STEJNÉ PŘEDPOKLADY JAKO OSTATNÍ

Romské děti i děti z ostatních menšin, žijících v České republice, mají podle odborného výzkumu stejné vrozené předpoklady pro vzdělávání jako mládež majoritní české společnosti. O výsledcích tohoto výzkumu diskutovali účastníci mezinárodní konference na téma minority v pluralitní společnosti na přelomu tisíciletí, která skončila 3. září v Brně.

„Výzkum byl realizován v uplynulých dvou letech u téměř 300 dětí vybraných z romského prostředí a jiných sociálně znevýhodněných skupin," informoval ČTK Vladimír Smékal z Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity, která organizovala výzkum i mezinárodní konferenci v Brně.

Výsledky výzkumu podle Smékala ukazují, že děti z romského prostředí a dalších menšin mají k učení vrozené stejné rozumové předpoklady jako děti majoritní společnosti. „Často jim však schází motivace a jazykové dovednosti a proto bývalí znevýhodňované při znalostních testech, které jsou založeny právě na jazykových dovednostech," zdůraznil Smékal.

Řešení problému se vzděláváním dětí z romského prostředí a ostatních menšin spočívá podle Smékala v předškolní výchově v mateřských školách a v zapojení rodičů během školní docházky. „Problém těchto dětí totiž není pouze v menší znalosti jazyka, ale také v tom, že se nenaučily učit se", dodal Smékal.

Mezinárodní konference, které se zúčastnilo na 70 zahraničních a 130 českých odborníků, výzkum rozvoje osobností dětí z menšinových společenství v ČR neuzavřela, zdůraznil Smékal. „Naopak jsme nyní na začátku dalšího výzkumného projektu, ve kterém se budeme po dobu pěti let věnovat otázkám utváření osobností dětí a mládeže v etnických a sociálních kontextech", uzavřel.

Smékal, ředitel *Centra pro výzkum vývoje osobnosti a etnicity,* nikdy nepublikoval žádný text, ze kterého by bylo možné vyvozovat takovéto závěry. Např. v textu *Rizikové a protektivní faktory v utvá-*

ření osobností dětí různých etnik v odstavci *Temperament, kognitivní styly a intelekt* cituje pouze jeden zdroj, jímž je diplomová práce, která prokázala, že úroveň porozumění pojmů u romských dětí je podmíněna vzděláním matky a dalšími faktory (Smékal, 2003).

Vzhledem k tomu, že všechny mně známé výzkumy ukazují pravý opak, obrátil jsem se na autora s dotazem, kde je možné výsledky výzkumu najít; nikdy mi však neodpověděl. Na dopis adresovaný vědecké radě a akademickému senátu Masarykovy univerzity mi rektor odpověděl takto:

> *Vážený pane magistře,*
> *ve svém dopise citujete autora zprávy ČTK a odvoláváte se na text, který ve zprávě není uveden jako citace. Autorem zprávy není prof. Smékal a zprávy ČTK také nejsou médiem publikace vědeckých výsledků. Dovozujete-li z obsahu této zprávy ČTK nějaké podezřeni na „vědecký podvod", vypovídá to podle mého názoru více o Vás než o práci prof. Smékala.*
> *Na Vaší žádosti neshledávám nic k prošetření, zejména v ní není žádný odkaz na práci, ve které by k údajnému podvodu mělo dojít, což ostatně odpovídá tomu, co o své znalosti prací prof. Smékala uvádíte. Rád bych Vás proto upozornil na skutečnost, že Vaše tvrzení o vědeckém podvodu pokládám za dosti nehoráznou pomluvu z Vaši strany.*
>
> *Jiří Zlatuška*

Zaměstnancům *Centra pro výzkum vývoje osobnosti a etnicity* jsem zaslal dotaz, zda souhlasí se Smékalovým názorem, že Romové se v inteligenci neliší od neromů a zda by na toto téma se mnou chtěli vést diskusi, která by později mohla být publikována. Dostal jsem dvě odpovědi; protože jsou charakteristické pro přístup většiny akademiků, které jsem oslovil, uvádím je doslova:

> *Na Váš dotaz sděluji, že s názorem prof. Smékala souhlasím - s malým doplněním: já nejen že nemohu odpovědět na otázku, která svědčí o Vaší prekoncepci - mám-li použít mírného označení -, já odpovědět nechci. A též si nepřeji s Vámi nadále být v jakémkoliv kontaktu. Myslím si totiž, že nejadekvátnější odpovědí na Vaše trapné produkování se (kryjící se pod záhlavím vědy a psychologie) je ignorovat - a ne to brát vážně. Já Vás vážně neberu, možná jste politováníhodný. Vaše asertivita, sebeprosazování, touha proslavit se (nebo snad i vydělávat prachy) patří k tomu, čemu říkám (pseudo)vědecký bulvár, a to hodně pokleslý*
>
> *Ivo Plaňava* [8]

> *Pane Bakalář,*
> *Vaši práci o Tabu ve společenských vědách považuji za propagandistickou kompilaci a nikoli za výsledek badatelský a zdá se mi, že s dotazem, se kterým se na mě obracíte, pouze chcete dodatečně ospravedlnit to, co jste v Tabu proklamoval. Velice se snažím zdržovat diskusí na mediální, doktrinální a ideologické úrovni, a proto se Vám omlouvám.*
>
> *Havelka* [9]

Případ *Pioneer Fund*

J. Horáková [10] v článku *Tabu Petra Bakaláře?* (2003) uvádí, že jsem v knize zapomněl uvést, že čerpám z výzkumů lidí, které podporuje instituce *Pioneer Fund,* která se snaží najít „vědecká" zdůvodnění, jež by se dala použít na podporu extrémně pravicových ideologií a hnutí.

Je nepochybné, že *Pioneer Fund* sympatizuje s některými myšlenkami, které byly typické pro nacistický *Weltanschauung* (např. eugenika, segregace ras apod.). Mezi hlavní zájmy patří výzkumy v oblasti behaviorální genetiky, inteligence, sociální demografie a skupinové rozdíly (tj. rozdíly mezi pohlavími, sociálními třídami a rasami). Na druhou stranu to ale neznamená, že výzkumy, které sponzoruje, jsou nekvalitní. Např. prof. Sternberg na dotaz, zda mu nevadí, že někteří z autorů, jejichž příspěvky zařadil do své *Encyclopedia of Intelligence,* jsou sponzorováni institucí *Pioneer Fund,* odpověděl, že on sice tento druh finanční podpory odmítl, ale že sama tato skutečnost tyto výzkumy po vědecké stránce neznehodnocuje, protože každý výzkum stojí a padá sám o sobě nezávisle na tom, jaké jsou politické inklinace toho, kdo jej sponzoroval nebo prováděl (Miele, 1995).[11,12]

Kdo je rasista?

Většina komentátorů prohlásila knihu za rasistickou a antisemitskou (a potažmo autora za rasistu a antisemitu), aniž by uvedla kritéria, která při tomto hodnocení použila. Vycházím z toho, že rasista (nebo antisemita) není ten, kdo zjistí a zveřejní, že určitá lidská skupina či rasa vykazuje statisticky různé dispozice k různým činnostem a že v těchto činnostech dosahuje statisticky odlišných výsledků než skupina jiná. Není to ani ten, kdo přináší fakta, čísla, informace, event. kdo je skládá do kontextu jiných relevantních faktů, čísel a informací.

Rasista je ale ten, kdo:

- na základě statistických, mechanických, číselných zjištění vynáší absolutní, paušální soudy o lidské skupině či rase,
- zaměňuje kvantitativní zjištění za kvalitativní hodnocení,
- na rozdíl od badatele koná s politickým úmyslem a vědomě zkresluje výsledky bádání (ať již jakýmkoli směrem); ve smyslu této věty je rasista např. Smékal.

Boj proti rasismu by se nikdy neměl uchylovat k nepravdám. Účel by neměl světit prostředky. Bohužel není tomu vždy tak. Příkladem by mohl být vládní *Projekt tolerance.* Na zadní straně letáčku informujícím o tomto projektu je vyobrazeno šest identických mozků. Pod nimi je napsáno: Vietnamec, Rus, Rom, Čech, Etiopan, Němec. Autoři projektu tím informují veřejnost o tom, že jednotlivé populační skupiny mají stejnou velikost mozku. Není to však pravda - Romové a Etiopané mají menší mozky než příslušníci ostatních zmíněných skupin (Bakalář, 2003, s. 35 a 97). Zdá se, že pro mnoho lidí je biologická stejnost základním a nutným předpokladem k tomu, aby mohli hájit lidskou svobodu a důstojnost. Paradoxní je, že titíž lidé často obhajují kulturní odlišnosti minorit a brání homogenizaci, tj. např. tomu, aby minority převzaly kulturní vzorce majority s níž žijí na jednom území.[13]

Quo vadis, česká psychologie?

Nikdo z akademiků (snad s výjimkou Říčana v článku *Mluvme o tabuizovnných tématech* - viz Říčan, 2003)[14,15] nepřivítal publikaci jako nabídku k odborné diskusi. Důvody jsou v zásadě dva - vedle odborné nekompetence je to především obava z možných následků na profesní kariéru toho kterého akademika. To se projevuje především (nikoliv však výhradně) u osob, které svoji kariéru založily na politické loajalitě - ať již k předlistopadovému režimu, nebo k současnému politickému klimatu (event. obojímu).

Je pozoruhodné - a pro odbornou úroveň a mravní image oboru negativní, že po roce 1989 nedošlo k žádným výraznějším personálním změnám. Naprostá většina normalizačních kádrů zůstala na svých akademických pozicích a po krátké „oblevě" na začátku 90. let se zdá, že si svoje postavení spíše upevňují.

Analýza působení nomenklaturních kádrů v akademickém světě je tématem připravované publikace *Řekls ďáblovi (proč) ne?.* Je smutnou skutečností, že lidé daleko povolanější - např. historik psychologie Jiří Hoskovec - nemají o zpracování tohoto tématu nejmenší zájem. Např. publikace *Malé dějiny české a středoevropské psychologie* (Hoskovec & Hoskovcová, 2000) je napsána tak, jako kdyby výše zmíněný problém neexistoval. Psycholog Jiří Srnec se sice při referátu na *Klinicko-psychologickém dni* (leden 2003) zmínil, že československá psychologie byla poškozena lidmi, kteří byli ochotni se režimu přizpůsobit, na můj dotaz, koho konkrétně měl ze současných akademiků na mysli, však odmítl odpovědět. Stálo by jistě za analýzu, z jakých důvodů se psychologové brání {a to i ti, kteří neměli s předlistopadovým režimem nic společného) reflexi tohoto období.[16]

Namátkou uvádím několik příkladů:

1. Karel Riegel, v současnosti ředitel Psychologického ústavu FF UK, napsal (Riegel, 1987):

> *„Sovětská psychologie byla pro nás vždy zdrojem teoretických i metodologických impulsů, naším nejvýznamnějším partnerem jak v oblasti rozvoje vlastního oboru, tak jeho aplikací ve společenské praxi."*

2. Ivan Slaměník, katedra psychologie FF UK, (Slaměník, 1988):

> *„Současná etapa rozvoje naší společnosti je charakterizována úsilím o realizaci strategické linie urychleného sociálního a ekonomického rozvoje, vytyčené XVII. sjezdem KSČ a konkretizované*

na březnovém a prosincovém zasedání ústředního výboru KSČ v loňském roce."

3. O Vladimíru Smékalovi, pracovníkovi katedry psychologie Masarykovy univerzity a řediteli *Centra pro výzkum vývoje osobnosti a etnicity,* napsal Kuric (1985):

> *„Náš jubilant se vyznačuje širokým rozhledem vývoje a rozvoje psychologického myšlení nejen u nás, ale i ve světě, a jak svými názory, tak i vlastními aktivitami se plně hlásí k pokrokovému proudu marxistické psychologie. Znají a respektují ho přední reprezentanti sovětské psychologie, s nimiž udržuje řadu pracovních kontaktu."*

4. O Zdeňkovi Helusovi, nedávném děkanovi Pedagogické fakulty UK v Praze, napsali jeho spolupracovníci (1985):

> *Pod jeho vedením vzniká monografie „Psychologie školní úspěšnosti žáků", která řeší problematiku z marxistických pozic.*

Příkladem současné situace může být předsednictvo *Asociace psychologie trhu.* V textu *K profesionalitě, a etice ve výzkumu trhu,* který informuje o jejím založení *(Psychologie dnes,* 2 /2001, s. 8), se mj. píše:

> *„Za nedílnou součást profesionálních standardů považují členové prohlubování a dodržování etických norem v praxi tak, aby nešlo pouze o etické zásady zanesené na papír, nad jejichž významem se nikdo nezamýšlí."*

Ironické je, že z pěti osob, které jsou v předsednictvu asociace, a které by měly bdít nad dodržováním etických norem, jsou tři lidé bývalí spolupracovníci StB (podle Cibulkových seznamů). Konkrétně se jedná o Jitku Vysekalovou (předsedkyni), Milana Rymeše a Vladimíra Bártu.[17]

Jistý obrázek o kvalitě mnoha akademických psychologů je možné si vytvořit na příkladu katedry psychologie FF UK, konkrétně na jejím současném vedoucím, I. Gillernové. Katedra psychologie na FF UK by měla být prestižní institucí, jakousi vlajkovou lodí české psychologie. Totéž by mělo platit o osobě, která ji vede. Dostupná data vypovídají o Gillernové toto:

- členka KSČ,
- nemá plnohodnotné psychologické vzdělání, vystudovala obor pedagogika-psychologie,
- přestože nastoupila po skončení studia na akademické místo, je minimálně publikačně činná, za 25 let své akademické kariéry - pokud je mi známo - nepublikovala v žádném vědeckém časopisu, za posledních 5 let se publikačně podílela pouze na středoškolské příručce *Slovník psychologických pojmů,*[18]
- na základě jejích publikací nelze nijak doložit, zda ovládá nějaký cizí jazyk a že dokáže pracovat s cizojazyčnými zdroji (mj. nikdy nebyla na stáži v cizině, i přesto, že jsou tyto možnosti běžně dostupné).

Je všeobecně známo, že si nadřízení vybírají takové spolupracovníky, kteří jsou jim osobnostně podobní. E. Bakalář v textu *Jak vedoucí pracovníci připravují své nástupce* (1991, s. 20-23) dodává, že nadřízení si vybírají takové podřízené a event. nástupce, které je nemohou mocensky (např. vyšší kvalifikací) ohrozit v době, po kterou si přejí zůstat ve své funkci.

Závěr

Publikaci *Tabu v sociálních vědách* je možné chápat jako experiment „věda versus ideologie". S více než ročním odstupem od vydání lze konstatovat, že nikdo z našich akademiků v této zkoušce charakteru neobstál. Nelze očekávat, že by v dohledné době byla politicky kontroverzní témata diskutována na akademické půdě, event. získala granty. Je to proto, že pro velkou část našich sociálních vědců je typická přinejmenším jedna z těchto charakteristik:

- velmi omezená profesní úroveň (např. odmítání či přímo neznalost moderních biologicky orientovaných výkladů lidského chování; stále převládá marxistický výkladový rámec),
- nedostatky v oblasti tvůrčího myšlení,
- tendence k vyhýbání se konfliktům, loyalita a obavy o vlastní kariéru,[19]
- naivní humanismus.

POZNÁMKY

1. Někteří recenzenti mezi řádky s těmito rozdíly souhlasí či je alespoň připouští, např. Zrzavý (2003): *„...dá rozum, že lidé i lidské populace se liší, že tyto odlišnosti jsou zhusta geneticky podmíněné a bylo by divné, kdyby se mezipopulační („rasové") rozdíly zastavily u tvaru lebky a barvy vlasů a nedotkly se aspoň trochu stavby mozku, inteligence, sexuality a rodinného života".*

2. Text nebyl nikdy oficiálně publikován, ale podle sdělení nadace *Nová škola,* v jejíž knihovně je k dispozici, byl napsán pro potřeby školícího kurzu.

3. Není jasné, které (mentální) schopnosti má Mertin namysli. V odborné literatuře jsem na nic takového nenarazil.

4. Pro tento typ odmítnutí je charakteristické, že za ním nestojí žádná konkrétní osoba, nýbrž „kolektivní orgán", hypotetický „recenzent" apod. Zajímavé je, že *Čs. psychologie* se plánuje tématem dále zabývat - zveřejní kritický text od Madlafouska (ani redakce ani autor mi jej nebyli ochotni poskytnout) - bohužel však bez možnosti vyjádření samotného autora.

5. Naopak demokraticky se zachovaly *Literární noviny,* které daly k dispozici prostor pro necenzurovanou debatu mezi mnou a Kamínem (2003, č. 13, s. 16), i když je téma jejich zaměření vzdálené.

6. Pouze dva Židé se mnou byli ochotni vést racionální dialog.

7. Text je vystaven na www.romove.cz.

8. Je ironické, že toto moralizování pochází od dlouholetého člena KSČ (což je případ i Smékala) a podle Cibulkových seznamů i spolupracovníka StB, který je navíc signatářem polistopadové petice S komunisty se nemluví.

9. Na dotaz, zda by mi mohl doporučit relevantní literaturu k tématu, kterou považuje za objektivní, jsem nedostal žádnou odpověď.

10. Zajímavé je, že Horáková byla ze zhruba 30 komentátorů jediná žena, která se ke knize veřejně vyjádřila.

11. Viz www.ferris.edu/isar/

12. Více na www.pioneerfund.org

13. O projektu viz www.projekt-tolerance.cz

14. Mj. píše: *„Tabu, která Bakalář napadá ve své kontroverzní knize Tabu v sociálních vědách, jsou reálná a nebezpečná ... Musím přiznat, že jsem se v posledních letech ve své práci uvedeným tabuizovaným otázkám sám nejednou opatrně vyhnul."*

15. Dá se říci, že se knihy zastal Průcha (2004, s. 63), který píše: *„Většinou z těchto odezev (tj. na knihu) je autor obviňován z rasismu, antisemitismu, z šíření „nebezpečných myšlenek" aj. Na rozdíl od toho se přikláním k názoru redaktora A. Halady (Lidové noviny, 27. 2. 2003), že „jde sice o text diskutabilní a v českém prostředí kontroverzní, ale nikoli jednoznačně rasistický či antisemitský" ..."*

16. V té souvislosti stojí za připomenutí Solženicynovo doporučení (Souostroví gulag, I. díl, předmluva):

„Avšak tytéž ruce, jež nám nasazovaly pouta, napřahují k nám ted smířlivě dlaně:

Co bylo, bylo! Nač se hrabat v minulosti?!...Kdo na minulé vzpomíná, o oko přijde! Přísloví však pokračuje: Ale kdo zapomíná, o obě přijde!"

17. Text pojednávající o tomto paradoxu a nazvaný *Stebetika* jsem zaslal redaktorovi *Psychologie dnes* Jakubu Hučínovi. Dohodli jsme se na tom, že by mě! být zveřejněn spolu s vyjádřením osob ve článku zmíněných a že je tudíž Hučín osloví (ne mé výzvy nereagovaly). Po několika měsících mi Hučín sdělil, že se zatím vyjádřili pouze dva (Rymeš a Vysekalová). Na můj dotaz, zda určil nějaký termín, po kterém text zveřejní i v případě, že se třetí (Bárta) nevyjádří, jsem nedostal žádnou odpověď. Tím celá záležitost skončila.

18. Čerpáno z webové stránky katedry psychologie FF UK (únor 2004). Na e-mailový dotaz, kde jsou k dohledání její odborné práce, jsem od Gillernové nedostal žádnou odpověď. V Národní knihovně jsem si prošel vše, co Gillernová publikovala, ale nic z toho nijak nepřekračovalo průměrnou středoškolskou úroveň. Můj dojem trefně vystihl Bahbouh (2002), když píše o svých zkušenostech s psychologickou literaturou: *„Psychologických knih jsem byl nucen v poslední době spořádat velké množství, ale mnoho z nich ve mně nezůstalo. i když chápu, že tři strany textu se špatně prodávají, a tak je nutné každou myšlenku obložit mdlou, leč hojnou přílohou."*

19. V naší sociálně-vědní literatuře se prakticky nepolemizuje (viz i přístup redakce *Čs. psychologie).* „Spor o tabu" představoval naprostou výjimku a podílel se na tomto žánru za posledních 15 let zhruba 98 %.

Literatura

Adamovič, K. (1979): Intelektový vývin a úroveň vědomostí cigánskych žiakov vo vzťahu k typu výchovy. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa,* č. 3, s. 169-176.

Andreánská, V. (1973): Úroveň ašpirácie u detí z rôzneho kulturneho prostredia v detských domovoch. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa,* č. 2, s. 135-146.

Antalova, J. (1980): Niektoré příčiny zníženej mentálnej úrovne 3-6-ročných ústavných detí. *Psychológia a patopsychológia die-aťa,* č. 5, s. 407-420.

Avčin, M. (1969): Gypsy isolates in Slovenia. *Journal of Biosocial Science,* č. 1, s. 221-233.

Bačová, V. (1990): Typológia romských rodin na Slovensku. *Sociológia,* č. 4, s. 491-501.

Bahbouh, R. (2002): Co čte Radvan Bahbouh. *Psychologie dnes,* č. 2, s. 32-33.

Bajgar, R. (2004): Středověk 2004. *Reflex,* č. 10, s. 6-8.

Bakalář, E. (1991): Úvahy o motivu moci. MACH, Chrudim.

Bakalář, P. (2003a): Tabu v sociálních vědách. Votobia, Praha.

Bakalář, P. (2003b): Cvičebnice psychologie. Votobia, Praha.

Bakalář, P. (2004): The IQ of Gypsies in Central Europe. *Mankind Quarterly,* č. 3.

Balabánová, H. (1999): Romské děti v systému českého základního školství a jejich následná profesionální příprava a uplatnění. (Podle: Nálepová, K.: Význam přípravného ročníku pro romské děti. Diplomová práce, UP Olomouc 1998.) In: Romové v České republice (1945-1998), s. 333-351. Socioklub, Praha.

Balaštík, D. (1970): Některé zvláštnosti intelektové úrovně u mladistvých provinilců. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa.* č. 1, s. 21-48.

Barany, Z. (2000): Romové v době císařství. *Romano Džaniben,* č. 3, s. 5-15.

Beneš, J. (1975): Cikáni v Československu. Antropologická studie dospělých mužů. Univerzita J. E. Purkyně, Brno.

Bereczkei, T. (1993): *r*-Selected Reproductive Strategies Among Hungarian Gypsies: A Preliminary Analysis. *Ethology and Sociobiology,* č. 14, s. 71-88.

Bereczkei, T. & Csanaky, A. (1996): Evolutionary Pathway of Child Development. Lifestyles of Adolescents and Adults from Father-Absent Families. *Human Nature,* č. 3, s. 257-280.

Bereczkei, T. & Dunbar, R. I. M. (1997): Female-biased reproductive strategies in a Hungarian Gypsy population. *Royal Society Proceedings,* č. 264, s. 17-22.

Bernasovský, I. & Bernasovská, J. (1999): Anthropology of Romanies (Gypsies): Auxological and anthropogenetical study. NAUMA a Masarykova univerzita, Brno.

Blažková, J. & Vaca, J. (2004): Soudy začaly dávat Romům za pravdu. Za rasismus v restauracích i při výběru zaměstnanců padají tresty. V šesti případech padl konečný verdikt. *MF Dnes,* 8. dubna, A4.

Borovcová, M. (1976): Práce ve specielních cikánských třídách. In: Výchova a vzdělávání cikánských dětí (sborník přednášek), s. 69-79. Ústav školských informací při ministerstvu školství ČSR. Ústí nad Labem.

Burjanek, A. (2003): Sociodemografická struktura. In: Navrátil, P. et al: Romové v české společnosti, s. 130-140, Portál, Praha.

Bušková, M. (1969): Průzkum o vztahu rodičů k dětem umístěným v dětských domovech. *Čs. pediatrie,* č. 10, s. 889-891.

Cabada, L. (2000): Romská menšina v Republice Slovinsko. In: Kužel, S. (ed.): Terénní výzkum integrace a segregace, s. 246-255. Cargo Publishers, Praha.

Cohn, W. (1973): The Gypsies. Reading. Addison-Wesley.

Copoiu, P. (2001): Uzavírání partnerských svazků mezi Romy v Rumunsku. *Romano Džaniben,* č. 1-2, s. 40-49.

Čvorovič, J. (2003): Sexual and Reproductive Strategies Among Serbian Gypsies. *Population and Environment,* č. 2, s. 11-37.

Dan, J. (2002): Inteligence a školní výkon ve vývoji a vzájemných souvislostech. Masarykova univerzita v Brně, Brno.

Davidová, E. (1965): Bez kolíb a šiatrov. Východoslovenské vydavatelstvo, Košice.

Davidová, E. (1998): Romové v Českém Krumlově. *Demografie,* č. 3, s. 186-191.

Davidová, E. (2001): Romové a česká společnost. Hledání domova, porozumění a vzájemného soužití. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, Praha.

Demeterová, H. (1998): Jak byli stvořeni Romové. In: Manuš, E.: Jdeme dlouhou cestou. Odkud jsme? Kdo jsme? Kam jdeme? Arbor Vitae, Praha.

Dědič, M. (1976): Cikánské děti ve výchovně vzdělávacím procesu. In: Výchova a vzdělávání cikánských dětí (sborník přednášek), s. 45-59. Ústav školských informací při Ministerstvu školství ČSR, Ústí nad Labem.

Dědič, M. (1982): Výchova a vzdělávání cikánských dětí a mládeže. SPN, Praha.

Draper, P. (1989): African marriage systems: Perspectives from evolutionary ecology. *Ethology and Sociobiology,* č. 10, s. 145-69.

Droba, S., Lexmann, J. & Vaňko, P. (2001): K problematike recidívy rómských delikventov, s. 21-24 In: 21. Slovensko-česká súdnopsychiatrická konferenica. Psychoprof, Nové Zámky.

Dzurko, R. (1998): Člověk nad propastí. In: Manuš, E.(ed.): Jdeme dlouhou cestou. Odkud jsme? Kdo jsme? Kam jdeme?, s. 61-83, Arbor Vitae, Praha.

Ellis, L. (1987): Criminal behavior and *r*- vs. *K*-selection: An extension of gene-based evolutionary theory. *Deviant Behavior,* č. 8, s. 149-76.

Eysenck, H. J. (1971): Race, Intelligence and Education. Temple Smith, London.

Ferák, V., Siváková, D. & Sieglová, Z. (1987): Slovenskí cigáni (Rómovia) - populácia s najvyšším koeficientom inbrídingu v Europe. *Bratislavské Lekárske Listy,* č. 2, s. 168-175.

Ferák, V. & Sršeň, Š. (1990): Genetika člověka. SPN, Bratislava

Ferjenčík, J., Bačova, L. & Bányaiová, T. (1994): Kvantitatívne a kvalitatívne rozdiely v riešení farebných progresívnych matic slovenskými a rómskými deťmi. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa,* č. 1, s. 9-25.

Ferjenčík, J. (1997): Wechsler IQ u romských dětí. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa,* č. 2, s. 277-288.

Fischerová, E. (1980): Vplyv hodnotových systémov na vzrast delikvencie cigánskych detí a mládeže. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa,* č. 6, s. 515-528.

Flegr, J. (1998): Mechanismy mikroevoluce. Karolinum, Praha.

Franek, A., Halon, A. & Kollárik, S. (2000): Náčrt rómskej diferenciálnej psychológie. In: Sborník referátů XXIÍ. soudně psychiatrické konference Milovy 8.-12. září 1999. s. 86-90, Academia, Praha

Franken, A. (2000): Romy nezajímá povinná školní docházka. In: Balvín et al.: Riomové a pedagogika, s. 98-100. Hnutí R, Ústí nad Labem.

Fraser, A. (1998): Cikáni. NLN, Praha.

Frištenská, H., Haišmann, T. & Víšek, P. (1999): Souhrnné závěry. In: Romové v České republice, s. 473-507. Socioklub, Praha.

Fuchs, S. (1962): The Aboriginal Tribes of India. Inter-India Publications, New Delhi.

Gabal, I. (1999): Zahraniční inspirace k integraci Romů. In: Romové v České republice, s. 67-90. Socioklub, Praha.

Gresham, D., Morar, B., Underhill, P.A. et al. (2001): Origins and Divergence of the Roma (Gypsies), *American Journal of Human Genetics,* č. 69, s. 1314-1331.

Grim, T. (2000): Poučení z krizového vývoje společenských věd. *Vesmír,* 2000, č. 9, s. 524-527.

Goral, L. (1998): Mezi Romy a gádži. In: Manuš, E. (ed.): Jdeme dlouhou cestou. Odkud jsme? Kdo jsme? Kam jdeme? Arbor Vitae, Praha.

Guttentag, M. & Secord, P. F. (1983): Too Many Women? The Sex Ratio Question. Sage Publications, London.

Hancock, I. (2001): Země utrpení. Dějiny otroctví a pronásledování Romů. Signeta, Praha.

Helmreich, W. (1982): The Things they Say Behind Your Back. Doubleday, New York.

Hlubocký, P. (1992): Hlubockého úvod do psychiatrickej romológie (pômocka k diagnostickéj tvorbe psychiatrov a psychológov). Sestavil R. Máthé. Psychoprof, Nové Zámky.

Holomek, K. (1999): Vývoj romských reprezentací po roce 1989 a minoritní mocenská politika ve vztahu k Romům. In: Romové v České republice, s. 290-326. Socioklub, Praha.

Horáková, J. (2003): Tabu Petra Bakaláře? *Týden,* č. 28, s. 7-8.

Horváthová, J. (1998): Základní informace o dějinách a kultuře Romů. MŠMT, Praha.

Hoskovec, J. & Hoskovcová, S. (2000): Malé dějiny české a středoevropské psychologie. Portál, Praha.

Hudáková, T., Bernasovský, I. & Bernasovská, K. (1983): Vývin hladin gonadotropných hormónov v priebehu pohlavného dospievania u cigánskych a necigánskych detí. *Československá hygiena,* Č. 28, s. 51-56.

Hübschmannová, M. (1993): Šaj pes dovakeras. Můžeme se domluvit. Pedagogická fakulta UP, Olomouc.

Hübschmannová, M. (1996): Co napovídá o romské rodině tradiční seznamovací rituál. *Romano Džaniben,* č. 1-2, s. 19-24.

Hübschmannová, M. (1998): Můžeme se domluvit. In: Manuš, E.(ed): Jdeme dlouhou cestou. Odkud jsme? Kdo jsem? Kam jdeme? s. 153-155. Arbor Vitae, Praha.

Hübschmannová, M. (1999a): Několik poznámek k hodnotám Romů. In: Romové v České republice (1945-1998), s. 16-66. Socioklub, Praha.

Hübschmannová, M. (1999b): Od etnické kasty ke strukturované-

mu etnickému společenství. In: Romové v České republice (1945-1998), s. 115-136. Socioklub, Praha.

Hübschmannová, M. (2000): Vztahy mezi Romy a Židy na východním Slovensku před druhou světovou válkou. *Romano Džcniben,* č. 1-2, s. 17-23.

Jensen, A. R. & Sinha, S. N. (1993): Physical Correlates of Human Intelligence. In: Vernon, P. A. (ed.): Biological Approaches to the Study of Human Intelligence, s. 139-242. Ablea Publishing Corporation, New Jersey.

Kafková, E. (1967): Zkušenosti s osvojením dětí do 1 roku věku z kojeneckého ústavu. In: Vodák, V. et al.: Problémy osvojení dětí. SZdN, Praha.

Kalibová, K. (1986): Charakteristika úmrtnostních poměrů romské populace v ČSSR. *Demografie,* č. 8, s. 239-250.

Kalibová, K. (1996): Romové v České republice podle výsledků sčítání lidu v 1991. *Demografie,* č. 4, s. 276-280.

Kalibová, K. (1999): Romové z pohledu statistiky a demografie. In: Romové v České republice (1945-1998), s. 91-114. Socioklub, Praha.

Kalibová, K. (2001); Romové v Evropě z pohledu demografie. *Demografie,* č. 2, s. 125-132.

Kantor, M. (1976): Cikánské dítě a škola. In: Výchova a vzdělávání cikánských dětí (sborník přednášek), s. 93-98. Ústav školských informací při Ministerstvu školství ČSR, Ústí nad Labem.

Kaplan, P. (1999): Romové a zaměstnanost neboli zaměstnatelnost Romů v České republice. In: Romové v České republice (1945—1998), s. 352-377. Socioklub, Praha.

Kenrick, D. (1998): Historical Dictionary of the Gypsies (Romanies). The Scarecrow Press, London.

Kepková, M. & Víšek, P. (1999): Romové v systémech sociální ochrany. Zdroje sociální distance. In: Romové v České republice (1945-1998), s. 378-397. Socioklub, Praha.

Klíma, P. (1988): Poznámky k vývoji, výchově a vzdělávání romského dítěte. In: Vágnerová, M. Klíma, P. & Šturma,).: Patopsychologie dítěte pro speciální pedagogy, s. 169-182, Univerzita Karlova, Praha.

Klíma, P. (1997): Psychologické vyšetření romského dítěte v poradenském systému. *Výchovné poradenství,* č. 13, s. 5-14.

Koluchová, J. (1992): Psychický vývoj dětí v pěstounské péči. Ministerstvo práce a sociálních věcí, Praha.

Kondáš, O. & Pikačová, M. (1969): Metodický príspevok k vyšetrovaniu školskej zrelosti. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa,* č. 3, s. 243-248.

Kupka, F. (1990): Analýza trestné činnosti páchané etnickými a extrémistickými skupinami na území ČR. Ministerstvo vnitra, Praha.

Kurie, J. (1985): PhDr. V. Smékal, CSc, padesátiletý. *Čs. psychologie,* č. 4, s. 353-354.

Kuřimská, D. & Hamalová, V. (1999): Rizikové faktory dětí v pěstounské péči z pohledu dlouhodobých zkušeností. In: Sborník přednášek z 6. konference o náhradní rodinné péči, s. 56-59. Ministerstvo práce a sociálních věcí, Praha.

Kvasnicová, M., Puskailerová, D., Csomóová, E., Hlaváčová, C, Horňáková V., Kohút, V. & Žabková, V. (1992): Geneticky podmienená mentálna retardácia v okrese Banská Bystrica. *Čs. pediatrie,* č. 1, s. 25-28.

Kvassay, J. (1975): Niektoré psychologické charakteristiky detí cigánskeho pôvodu v závislosti od druhu výchovného pôsobenia. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa,* č. 3, s. 247-258.

Lacková, E. (1992): Romské rozprávky. Východoslovenské vydavatelstvo, Košice.

Lahita, I. (1964): Rozbor úmrtnosti dojčiat cigánskeho pôvodu vo Východoslovenskom kraji za rok 1961 a 1962. *Čs. pediatrie,* č. 8, s. 740-747.

Lakatošová, M. (1994): Některé zvyklosti olašských Romů. *Romano Džaniben,* č. 3, s. 2-13.

Lerner, R. (1996): Acquittal Rates by Rates for State Felonies. In: Reynolds, G.; Race and the Criminal Justice System, s. 85-93. Center for Equal Opportunity, Washington D.C.

Levy, V. (2000): Rozhovor s Karolem Efraimem Sidonem, vrchním rabínem v České republice. *Romo Džaniben,* č. 1-2, s. 3-11.

lidové noviny, 2002, 26. února, Blechová, S.: Židé a Romové proti Knížákovi, Kvůli urážlivým výrokům žádají odvolání Knížáka z Rady ČT.

Lindemann, A. S. (2000): Esau's Tears: Modern Anti-Semitism and the Rise of the Jews. Cambridge University Press, New York.

Liégoios, J. P. (1995): Rómovia, cigáni, kočovníci. AS, Bratislava.

Lynn, R. (1997): Geographical variation in intelligence. In: H. Nyborg (ed.): The Scientific Study of Human Nature, s. 259-281. Pergamon, Oxford.

Lynn, R. (2002): Skin color and intelligence in African Americans. *Population and Environment,* č. 23, s. 365-375.

MacDonald, K. (1994): A People That Shall Dwell Alone. Judaism as a Group Evolutionary Strategy. Praeger, Westport.

Mackintosh, N. J. (2000): IQ a inteligence. Grada Publishing, Praha.

Mahler, M. (2003): O lidech, psychoanalýze a hraboších. *Lidové noviny,* 15. února, s. 15.

Malá, H. (1984): Výchova, vzdělání a biologický vývoj cikánských dětí a mládeže v ČSSR. Univerzita Karlova, Praha.

Mann, A. B. (1989): Základné znaky svadby Cigánov-Rómov na Východnom Slovensku. *Slovenský národopis,* č.1-2, s. 113-121.

Mann, A. B. (1990): Výber manželského partnera u Cigánov-Rómov na Spiši. *Slovenský národopis,* č. 1-2. s. 278-284.

Mann, A. B. (ed.) (1992): Neznámí Rómovia. Zo života a kultúry Cigánov-Rómov na Slovensku. Ister Science Press, Bratislava.

Manuš, E. (1998): Jdeme dlouhou cestou. Odkud jsme? Kdo jsem? Kam jdeme? Arbor Vitae, Praha.

Matějček et al.(1999): Náhradní rodinná péče. Průvodce pro odborníky, osvojitele a pěstouny. Portál, Praha.

Medvecká, E. & Medvecký, J. (1986): Príspevok k charakteristike psychopatologických projevov u cigánov. *Československá psychiatrie,* č. 5, s. 328-331.

Mertin, V. (2003): Bakalářova manipulativní psychologie. *Psychologie dnes,* č. 4, s. 6-7.

Městský úřad v Rokycanech (1997): Romové v Rokycanech. *Demografie,* č. 1, s. 32-34.

Miele, F. (1995): *Skeptic* Magazine Interview with Robert Sternberg on *The Bell Curve. Skeptic,* č. 3, s. 72-80.

Morton, C. A. (1976): Mistakes black men make in relating to black women. Ebony, January, s. 130.

Možný, I. (1999): Sociologie rodiny. SLON, Praha.

Mysliveček, Z. (1959): Speciální psychiatrie. SZdN, Praha.

Navrátil, P. (2003): Adaptační strategie. In: Navrátil, P. et al.: Romové v české společnosti, s. 165-174. Portál, Praha.

Navrátil, P. & Musil, L. (2003): Sociální práce jako nástroj překonávání sociálního vyloučení Romů. In: Navrátil, P. et al.: Romové v české společnosti, s.193-209. Portál, Praha.

Nisbett, R. E. & Cohen, D. (1999): Men, Honor and Murder. *Scientific American,* č. 2, s. 16-19.

Novák, T. (2003): Nepodstrkujte mi, že „soudím rodiče podle dětí". *Psychologie dnes,* č. 7, s. 5.

Okruhlica, L. & Vejborová, X. (1986): Niektoré aspekty psychiatrickej chorobnosti cigánskych dětí. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa,* č. 5, s. 425-431.

Olejár, F. & Kondáš, O. (1965): Črty osobnosti v osobitne štrukturovanej sociálnej skupine. *Čs. psychologie,* č. 5, s. 464-470.

Olejár, F. (1972): Formovanie psychických zvláštností výchovne zanedbaných detí. SPNB, Bratislava.

Pavlovský, P. & Šrutová, L. (2000): Některé zvláštnosti při posuzování pachatelů trestného činu jiné národnosti. In: Sborník referátů XXII. soudně psychiatrické konference Milovy 8.-12. září 1999, s. 41-45. Academia, Praha.

Pekárek, P., Prášilová, T. & Cífka, J. (1977): Některé výsledky ze šetření o sociálním snímku cikánského obyvatelstva v Praze. *Československá pediatrie,* č. 9, s. 553-555.

Pekárek, P. (1997): Zánik sociálního systému Romů. *Demografie,* č. 1, s. 36-37.

Pracovníci oddělení pedagogické psychologie PÚ JAK ČSAV (1985): Životní jubileum PhDr. Zdeňka Heluse, CSc. *Čs. psychologie,* č. 5, s. 454.

Prášilová, T. & Chalupecká, M. (1977): Zkušenosti ze styku s cikánskými rodinami žijícími v Praze 5. *Čs. pediatrie,* č. 9, s. 556-558.

Prudký, L. (2003): Sociální vyloučení Romů na základě vybraných výsledků empirických výzkumů. Navrátil, P. et al.: Romové v české společnosti, s. 73-77. Portál, Praha.

Průcha, J. (2002): Moderní pedagogika. Věda o edukačních procesech. Portál, Praha.

Průcha, J. (2004): Interkulturní psychologie. Sociopsychologická zkoumání kultur, etnik, ras a národů. Portál, Praha.

Reiznerová, M. (1998): Půl hříchu odpuštěno. In: Manuš, E. (1998): Jdeme dlouhou cestou. Odkud jsme? Kdo jsem? Kam jdeme?, s. 161. Arbor Vitae, Praha.

Riegel, K. (1987): Sovětská psychologie v procesu ekonomické přestavby. *Čs. psychologie, Č. 5,* s. 368-372.

Robek, A. (1989): Cikánská otázka na stránkách Zíbrtova Českého lidu. *Český lid,* č. 1, s. 1-4.

Rushton, J. P. (1988): Race differences in behavior: A review and evolutionary analysis. Personality and Individual Differences, č. 9, s.1009-1024.

Rushton, J. P. (1997): Race, Evolution, and Behavior. A Life History Perspective. Transaction Publishers, New Brunswick.

Ryvolová, K. (1998): Johann Peter Preiss: Střet dvou kultur. *Romano Džaniben,* č. 3, s. 50-51.

Říčan, P. (1996): Sociometric Status of Gypsy Children in Ethnically Mixed Classes. *Studia Psychologica,* č. 3, s. 177-184.

Říčan, P. (1998): S Romy žít budeme - jde o to jak. Portál, Praha.

Říčan, P. (2000): S Romy žít budeme - jde o to jak. (2. aktualizované vydání.) Portál, Praha.

Říčan, P. (2003): Mluvme o tabuizovaných problémech. *Lidové noviny, 5.* dubna, s. 6.

Salter, F. (2002): Estimating Ethnic Genetic Interests: Is It Adaptive to Resist Replacement Migration? *Population and Environment,* č. 2, s. 111-140.

Salter, F. (2003): On Genetic Interests. Family, Ethny and Humanity in an Age of Mass Migration. Peter Lang, Berlin.

Sekyt, V. (1998): Odlišnosti mentality Romů a původ těchto odlišností. In: Šišková, T.: Výchova k toleranci a proti rasismu, s. 69-74. Portál, Praha.

Sirovátka, T. (2003): Zaměstnanost a materiální podmínky života Romů. In: Navrátil, P. et al.: Romové v české společnosti, s. 155-164. Portál, Praha.

Slaměník, I. (1988): Problémy a možnosti uplatnění psychologie v procesech přestavby. *Čs. psychologie,* č. 5, s. 381-385.

Smékal, V. (2003): Rizikové a protektivní faktory v utváření osobností dětí různých etnik. In: Smékal, V. (ed.): Podpora optimálního rozvoje osobnosti dětí z prostředí minorit. Sociální, pedagogické a psychologické aspekty utváření osobnosti romských dětí a dětí z prostředí jiných minorit, s. 71-78. Barrister & Principal, Brno.

Sober, E. & Wilson, D. S. (1998): Unto Others. The evolution and psychology of unselfish behavior. Harvard University Press, Cambridge.

Storch, D. & Mihulka, S. (2000): Úvod do současné ekologie. Portal, Praha.

Suk, J. (1993) Několik slangových slovníků. Inverze, Praha.

Svobodová, M., Kovařík, J. & Niederle, P. (1981): Cikánské děti v náhradní rodinné péči. Ministerstvo práce a sociálních věcí ČSR, Praha.

Šebková, H. (1994): Romská humorná vyprávění. *Romano Džaniben,* č. 1-2, s. 41-60.

Šebková, H. (2001): Střípky romské tradice v osadě v Hermanovicích. *Romano Džaniben,* č. 3-4, s. 42-77.

Ševčíková, V. (2003): Sociokulturní a hudebně výchovná specifika romské minority v kontextu doby. Ostravská univerzita, Ostrava.

Ševčíková, S. (2003): Sociální práce s Romy prizmatem hodnot Romů. *Sociální práce,* č. 4, s. 105-118.

Šídlo, J. & Macků, P. (2003): Sporná kniha o lidských rasách budí odpor. Je nebezpečnější než Mein Kampf, říká předseda židovské obce. Tváří se jako vědecká studie. *MF Dnes,* 12. 2. s. 1.

Šiklová, J. (1999): Romové a nevládni, neziskové romské a proromské občanské organizace přispívající k integraci tohoto etnika. In: Romové v České republice (1945-1998), s. 271-289. Socioklub, Praha.

Šimíková, I. (2003): Romové jako sociálně vyloučená skupina In: Navrátil, P. et al.: Romové v české společnosti, s. 56-77. Portál, Praha.

Šimíková, I., Bučková, P. & Smékal, V. (2003): Sociální vyloučení Romů v perspektivě výzkumu. In: Navrátil, P. et al.: Romové v české společnosti, s. 105-129. Portál, Praha.

Šišková, T. (1999): Zkušenosti se vzděláváním dospělých Romů na nevládní úrovni po roce 1990. In: Romové v České republice (1945-1998), s. 398-416. Socioklub, Praha.

Šmausová, G. (1999): „Rasa" jako rasistická konstrukce. *Sociologický časopis,* č. 4, s. 433-446.

Štampach, F. (1929): Cikáni v Československé republice. Česká akademie věd a umění, Praha.

Štěchová, M. (1993): Etnicita a kriminalita. In: Novotný, O., Zapletal, J. et al.: Základy kriminologie, s. 105-111, Univerzita Karlova, Praha.

Štěchová, M & Večerka, K. (1990): Faktory ovlivňující kriminalitu mladistvých Romů. Institut pro kriminologii a sociální prevenci, Praha.

Štěpán, J. (1976): Cikánské děti na zvláštní škole internátní. In: Výchova a vzdělávání cikánských dětí (sborník přednášek), s. 81-91. Ústav školských informací při Ministerstvu školství ČSR, Ústí nad Labem.

Študent, V. (2000): Cizinecká zločinnost a liberální xenofilie. In: Sborník referátů XXII. soudně psychiatrické konference Milovy 8.-12. září 1999, s. 10-16. Academia, Praha.

Šusteková, L. (1981): Porovnanie výchovno-vzdelávacích výsledkov cigánských žiakov v triedach pre výchovne zanedbané deti a v zmiesených triedach v ČSR. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa,* č. 3, s. 261-273.

Tomova, I. (1995): The Gypsies in the transition period. International Center for Minority Studies and Intercultural Relations, Sofia.

Trávníčková, I. et al. (1995): Pražská mládež a lidská práva. IKSP, Praha.

Triandis, H. C. (1991): Cross-cultural differences in assertivness/competition vs. group loyalty/cohesiveness. In: Hinde, R.A. & Groebel, J.: Cooperation and Prosocial Behaviour. Cambridge University Press, Cambridge.

Třešnák, P. (2003): Kdo jste, pane Fischere. *Respekt,* č. 18, s. 4.

Turček, K. (1990): Proces integrácie cigánskej populácie u nás a jeho odraz na zdravotnom stave detí. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa,* č. 2, s. 129-134.

Turček, K. & Bohonová, Š. (2000): Problémy súdno-psychiatrickej expertízy v rómskej populácii. *Česká a slovenská psychiatrie,* č. 2, s. 65-69.

van Leeuwen-Turnovcová, J. (1993): Historisches Argot und neuer Gefängnisslang in Böhmen. 1. díl, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

Vágnerová, V. (1976): Spolupráce s cikánskými rodinami při výchově dětí předškolního věku. In: Výchova a vzdělávání cikánských dětí (sborník přednášek), s. 61-68, Ústav školských informací při Ministerstvu školství ČSR, Ústí nad Labem.

Váňa, R. & Pinkas, O. (1938): Biologie cikánů v republice Československé. *Biologické listy,* č. 3-4, s. 184-198.

Vano, B. (2001): Odhad počtu Rómov na Slovensku. *Sociológia,* č. *5,* s. 509-512.

Vávrovský, J. (1930): Zločinci z povolání. Náklad vlastní, Praha.

Večerka, K. (1999): Romové a sociální patologie. In: Romové v České republice (1945-1998), s. 417-466, Socioklub.

Vekerdi, J. (1981); On the social prehistory of the gypsies. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung,* č. 35, s. 65-72.

Viková, L. (1996): Příspěvek k poznání psychologických aspektů romské rodiny. (Diplomová práce.) Katedra psychologie FF UK, Praha.

Víšek, P. (1999): Program integrace - řešení problematiky romských obyvatel v období 1970 až 1989. In: Romové v České republice, s. 184-217. Socioklub, Praha.

Volavka, J. (2003): Apologie namísto kritiky. Tabu v sociálních vědách. *Vesmír,* č. 4, s. 215-216 (přetištěno *Čs. psychologií,* 2003/3).

Wilson, D. S. & Sober, E. (1994). Reintroducing group selection to the human behavioral sciences. *Behavioral and Brain Sciences,* č. 4, s. 585-654.

Wolf, J. (2000): Lidské rasy a rasismus v dějinách a současnosti. Univerzita Karlova v Praze, Praha.

Wright, R. (1995); Morální zvíře. NLN, Praha.

Zahálková, M. & Preus, A. (1970): Příbuzenské sňatky v Jihomoravském kraji. *Čs. pediatrie,* č. 25, s. 62-64.

Zeman, I,., Haniková, Z & Pocheová, M. (1977): Cikánské děti v náhradní rodinné péči. *Čs. pediatrie,* č. 9, s. 561-563.

Zimmer, C. (2003): Rapid Evolution Can Foil Event the Best-Laid Plans. *Science,* č. 300, 9. květen.

Zrzavý,). (2003): Bakalářovo tabu. Ve jménu Rasy a Civilizace za kvalitnější genofond. *Respekt,* 24.2-2.3., s. 18.

Žáková, H. (1976): Některé poznatky z výzkumu sociální adaptace a příčin psychické retardace cikánských dětí. In: Výchova a vzdělávání cikánských dětí (sborník přednášek), s. 29-43. Ustav školských informací při Ministerstvu školství ČSR, Ústí nad Labem.

Žejdl, J. (1997); Romové ve Výchovném ústavu pro děti a mládež v Boleticích nad Labem. In: Balvín, J.: Romové a dětské domovy (sborník). Hnutí R, Ústí nad Labem.

Sborníky

A Special Remedy. Roma and Schools for the Mentally Handicapped in the Czech Republic. Autor: European Roma Right Center. Country Reports Series, No. 8, June 1999, Budapest.

Sborník referátů XXII. Soudně psychiatrické konference Milovy 8.-12. září 1999.

Statistická ročenka České republiky (2002), Scientia, Praha.

Zpráva evropského centra pro práva Romů - European Roma Right Center (ERRC). Zpráva č. 6, prosinec 1997: Romové ve věznicích v Bulharsku.

Petr Bakalář

PSYCHOLOGIE ROMŮ

Typografická úprava a sazba DTP Votobia
Návrh obálky: Jiřina Vaclová
Vydalo nakladatelství Votobia Praha
v Praze roku 2004
Digitalizace: Bratrstvo, www.bratrstvi.tk, 2008
ISBN 80-7220-xxx-y

PSYCHOLOGIE ROMŮ

Romská psychika se v některých aspektech odlišuje od psychiky neromů. V každodenní praxi se projevují odlišné vzorce chování a jednání, které je třeba chápat jako přímé důsledky specifických rysů a dekódovat je na základě znalostí horizontů romské psychiky. Napsání této knihy je prvním krokem k pochopení celé problematiky v širším teoretickém kontextu. Je zřejmé, že mnoho z toho, co je zde uvedeno, je možné doplňovat a upřesňovat. Přesto považuji tuto práci za první systematický pokus porozumět romské problematice z hlediska moderní psychologie.

(Úvod)

Nelze očekávat, že by v dohledné době byla politicky kontroverzní témata diskutována na akademické půdě, eventuálně získala granty. Je to proto, že pro velkou část našich sociálních vědců je typická přinejmenším jedna z těchto charakteristik:

- velmi omezená profesní úroveň (např. odmítání či přímo neznalost moderních biologicky orientovaných výkladů lidského chování; stále převládá marxistický výkladový rámec),
- nedostatky v oblasti tvůrčího myšlení,
- tendence k vyhýbání se konfliktům, loyalita a obavy o vlastní kariéru,
- naivní humanismus.

(Jak chutnalo Tabu)

ISBN 80-7220-180-8

9 788072 201808

VOTOBIA
PRAHA